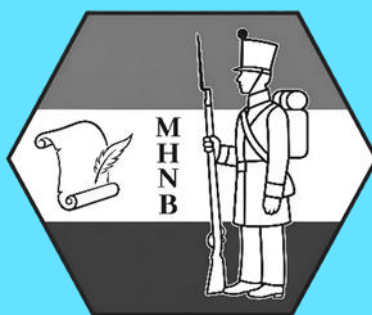

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

—HADTÖRTÉNELEM TEMATIKUS KÜLÖNSZÁM—

XXXVI. évfolyam

2026/KSZ1

A Hadtudomány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
jelenik meg. A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

A lapszám vendégszerkesztője

Dr. habil Boda Mihály

A lapszám szerzői

Dr. Bene Krisztián PTE, Bölcsész- és

Társadalomtudományi Kar Francia Tanszék,
tanszékvezető egyetemi docens, dékán

Dr. habil. Boda Mihály NKE, HHK, Hadtörténelem

Tanszék, habilitált egyetemi docens

Dr. Fóris Ákos ELTE, BTK, egyetemi adjunktus

Dr. habil Guitman Barnabás PPKE, BTK,

Történettudományi Intézet, habilitált adjunktus

Dr. Kiss Gábor Ferenc SZTE, Juhász Gyula

Pedagógusképző Kar, főiskolai docens

Dr. Lázár Balázs HM HIM, Hadtörténeti Kutató Intézet,
igazgató

Nagy L. István HM HIM, Hadtörténeti Kutató Intézet,
kutató

Timár Péter KRE Történelemtudományi Doktori Iskola
doktorandusz, Kuny Domokos Múzeum
munkatársa

Dr. Veres Violetta NKE, HHK, Idegennyelvi és
Szaknyelvi Lektorátus, német szaknyelvtanár

Rövidítések:

BTK	– Bölcsészettudományi Kar
ELTE	– Eötvös Loránd Tudományegyetem
HHK	– Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar
HIM	– Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HM	– Honvédelmi Minisztérium
KRE	– Károli Gáspár Református Egyetem
NKE	– Nemzeti Közszolgálati Egyetem
PPKE	– Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PTE	– Pécsi Tudományegyetem
SZTE	– Szegedi Tudományegyetem

A Magyar

Hadtudományi Társaság

és az

MTA Hadtudományi Bizottság

„A” kategóriás, lektorált folyóirata

Felelős kiadó:

Padányi József, az MHTT elnöke

A folyóirat szerkesztőbizottsága

Elnök:

Siposné Kecskeméthy Klára

Elnökhelyettes:

Tánczos Mariann főszerkesztő

Nyomtatott folyóirat szerkesztő:

Druzsina József

Online folyóirat szerkesztő:

Fi Károly

Angol nyelvi lektor:

Panajotu Kosztasz

Angol nyelvi szerkesztő:

Gazdag Erika

A bizottság tagjai:

Balla Tibor, Farkas Ádám,

Forgács Balázs, Haig Zsolt,

Horváth Attila, Kátai-Urbán Lajos,

Lakner Zoltán, Mező András,

Molnár Anna, Palik Mátyás,

Remek Éva, Török Péter,

Szenes Zoltán, Ujházy László,

Kathleen Collins (Minnesota),

Harald Pöcher (Bécs),

Erwin Schmidl (Bécs).

Szerkesztőbizottság és kiadó:

Budapest X., Hungária krt. 9-11.

Tel.: 432-9000/29-684 mellék

Levélcím:

1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail cím:

hadtudomany@gmail.com

Honlap:

www.mhmt.eu/?page=ht_archiv

Nyomtatott kiadásváltozat:

ISSN 1215-4121

Műszaki szerkesztés, nyomdai előkészítés:

BAUSZ Stúdió

Nyomtatta:

Prime Rate Kft.

Online kiadásváltozat:

ISSN 1588-0605

Webmester:

Jelencsics Imre

HADTUDOMÁNY

HUNGARIAN MILITARY SCIENCE

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS
AZ MTA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

XXXVI. évfolyam

1. különszám

2026. augusztus

Tartalomjegyzék

Boda Mihály

Vendégszerkesztői köszöntő3

Boda Mihály

A hadtörténelem fordulatai, az „új hadtörténetírás” és a normatív fordulat.....5

Veres Violetta

Lehet-e tökéletesen fordítani Clausewitzet? 24

Guitman Barnabás

Az 1546 őszi szászországi hadműveletek és az adorfi csata a kortárs beszámolók
tükrében 36

Lázár Balázs

A Magyar Királyság katonaállítása a hétéves háború folyamán (1756–1763) 51

Timár Péter

Davidovich Pál tábornaszernagy pályaképe és kutatása 69

Nagy L. István

A pesti inszurgens lovasezred az 1809-es magyarországi hadjáratban 84

Bene Krisztián

A francia hadsereg magyar tagjai a 20. század első felében..... 101

Kiss Gábor Ferenc

„Leleményes mi népünk...” „Íróasztal feltalálók” a második világháború előestéjén
(1938–1941)117

Fóris Ákos

Alibi a háborús bűnökre? – Lakatos Géza vezérezredes 1943. október 23-i parancsa a
partizánellenes hadviselésről.....132

Vendégszerkesztői köszöntő

A hadtudomány felől nézve a hadtörténelem az katonai élet tanítómestere. A hadtudományban kezdetektől jelenlévő elképzelés szerint a mindenkori múlt katonai vezetői döntéseinek, illetve azok földrajzi és társadalmi feltételeinek, és azok közvetlen és közvetett következményeinek – azaz összességben a hadtörténelemnek – a tanulmányozása elengedhetetlen a mindenkori jelen katonai vezetői számára. A katonai vezetőkön túl azonban a civil társadalom is a kedvezményezettek között van, mivel egy másik hadtudományi alapvetés szerint a hadtudomány, és ezzel a hadtörténelem, a legfontosabb tudomány, mivel csak ennek a virágzása teszi lehetővé a békét és azzal minden más tudomány virágzását. A hadtörténelmet természetesen lehet ennél tágabban is értelmezni, mint a történelem motorját. Ezen megközelítés szerint a hadtörténelem az általános történelem mozgatórugóját, a háborút, illetve a háború és a béke közötti átmenetet tanulmányozó diszciplína. A hadtörténelem tanulmányozása elengedhetetlen annak a folyamatnak a megértéséhez, ami a mindenkori jelen politikai és társadalmi állapotához vezetett.

Bármelyik értelmezését is választjuk a hadtörténelemnek, vagy akár mindkettőt elfogadjuk, mivel azok nem zárják ki egymást, nem tagadhatjuk a hadtörténelmi kutatások jelentőségét. A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának (MHNB), mint az *International Commission of Military History* (ICMH) magyarországi tagszervezetének a legfőbb célkitűzése a hadtörténelmi kutatások elősegítése. Ennek érdekében a szervezet hivatalos célkitűzése többek között a magyarországi hadtörténészek összefogása, a hadtörténelem különböző célokkal való kutatása és a kutatások éves konferenciákon való bemutatása. A Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) által támogatott 2025-ös konferenciának a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) adott otthont. A konferencián elhangzott több mint negyven előadásból a Hadtudomány különszámában egy válogatást közlünk.

A közölt tanulmányok közül az első kettő a hadtörténelem elméleti kérdéseivel foglalkozik. Boda Mihály tanulmányának témája a hadtörténetírás célja és tartalma, illetve ezen cél és tartalom változása a hadtörténetírás hosszú története során az ókori kezdetektől a 21. század elejéig, az „új” és a normatív hadtörténetírásig. Veres Violetta írása egy, a hadtörténelemben jelentős szerepet játszó szerző, Carl von Clausewitz fő

művének magyar nyelvre fordításáról, illetve annak a nyelvtudomány felől látszó nehézségeiről szól. A további hét tanulmány a hadtörténelem klasszikusabb témáit érinti időrendben. Guitman Barnabás munkája a schmalkaldeni háború (1546-1547) 1546-os szászországi hadműveleteiről, az adorfi csatáról, és abban a magyar huszárok kiemelkedő teljesítményéről szól. Az események bemutatása mellett a tanulmány forrásokat is közre ad. Lázár Balázs a háború tanulmányozásához elengedhetetlen hadsereg magyarországi szerevezésével foglalkozik, mégpedig 1756 és 1761 közötti időszakban, amikor a Magyar Királyság területén országgyűlési és rendi felhatalmazás nélkül zajlott az újoncállítás. Az így felállított ezredek részt vettek és megállták a helyüket a hétéves háborúban (1756-1763). Timár Péter szintén a porosz-osztrák (magyar) harcok egy, a bajor örökösödési háborúból (1778-1779) kiragadott részletét mutatja be, a poroszok által védett sziléziai Habelschwerdt elfoglalását. Nagy-L. István a magyar nemesi felkelés utolsó összehívását (1809), illetve ezen belül a pesti lovasezred magyarországi tevékenységét mutatja be. Bene Krisztián a francia-magyar kapcsolatok vizsgálja abból a szempontból, hogy mennyi magyar katona vett részt Franciaország háborúiban az első világháborútól (1914-1918) az (első) indokínai háborúig (1946-1954). Kiss Gábor Ferenc a magyar fegyvertechnika fejlődésére helyezi a hangsúlyt a 1938 és 1941 közötti időszakban, mégpedig a társadalmi hozzájárulásra, egész pontosan a civil ötletekre. Végül, de nem utolsó sorban, Fóris Ákos Lakatos Géza vezérezredes 1943 októberi hadparancsával foglalkozik, melyben a vezérezredes a megszálló magyar erők számára adta utasításba, hogy miként kell eljárni a megszállt területeken tapasztalható ellenséges tevékenységgel szemben. A tanulmány forrásközlésként magába foglalja a hadparancsot is.

Boda Mihály
MHNB alelnök

Boda Mihály[◇]

A hadtörténelem fordulatai

Az „új hadtörténetírás” és a normatív fordulat

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.5

A 20. század második felében a hadtörténelmi kutatás újabb és újabb fordulatokon ment keresztül. Ennek a folyamatnak, melyet „új hadtörténetírás”-nak vagy *new military history*-nak nevezünk, az a fő jellegzetessége, hogy a háborúnak a társadalommal összefüggő kérdéseit vizsgálja, szemben a megelőző, nagyjából másfél évszázad hadtörténelmi kutatásaival, mely főként hadművészeti problémákkal foglalkozott. Ezért ezt az új kutatási irányt „háború és társadalom” vagy *war and society* hadtörténetírásnak is nevezzük. Az alábbi tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordulatok a hadtörténelem területén nem csupán a 20. század második felének a jellemzői, hanem már az ókortól kezdve megtaláljuk azokat; illetve, hogy az új hadtörténetírás fordulatai nem is merültek még ki, hanem azonosítható egy új, normatív fordulatnak nevezhető kutatási irány is. Ez a két jelenség önértékükön túl felhasználható arra is, hogy a tanulmány szerzője állást foglaljon és szándéka szerint megnyugvást hozzon a hadművészet-fókuszú és a társadalom-fókuszú hadtörténelmet képviselő kutatók között zajló vitában.

KULCSSZAVAK: történetírás, hadtörténelem, háború és társadalom, új hadtörténetírás

Turns in Military History

The New Military History and the Normative Turn

In the latter half of the 20th century, there was a resurgence in the field of military history research, driven by a number of significant turns. The predominant

[◇] Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelem Tanszék, habilitált egyetemi docens – National University of Public Service Faculty of Military Science and Officer Training Military History Department, associate professor with habilitation; e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu, <https://orcid.org/0000-0003-3037-3644>

characteristic of this process, designated as new military history, is its examination of the social aspects of war. This novel research trajectory is also designated as "war and society" military history. This is in contrast to the military history research of the previous century and a half, which primarily focused on military operations. The following study draws attention to the fact that turning points in military history are not only characteristic of the second half of the 20th century, but can be found as far back as ancient times; and that the turns in new military history have not yet been exhausted as a new research direction that can be called „normative turn” can also be identified. Beyond their intrinsic value, these two phenomena can also be used by the author of the study to take a position and, as he intends, to settle the debate between researchers representing military operation-focused and society-focused military history.

KEYWORDS: history, military history, war and society, new military history

Bevezetés

Egy megközelítés szerint kétféle hadtörténetírás van, a „régí” vagy hadművészet-fókuszú, illetve az „új”, társadalom-fókuszú, mely felosztáshoz egy összetett vita kapcsolódik. A vita azon tény körül forog, hogy a „régí hadtörténetírás” a katonai felsőoktatásra, vagy a hadsereghez kapcsolódó kutatóintézetekre jellemző hadtudományi-hadtörténeti gondolkodást tükrözi, ezzel bizonyos értelemben pártolja a háborút, és így végeredményben eltávolodik az akadémiai történelmi-hadtörténettől, ami a békebeli civil hadtörténészek munkája.¹ A vita alapkérdése, hogy le lehet-e küzdeni a hadtörténelem e két típusa közötti korlátokat. Az alapkérdésre többféle válasz érkezett. Az egyik – társadalom-fókuszú – válasz szerint igen; sőt, szükséges is a korlátok leküzdése, mivel a hadtudomány (és vele a hadtörténelem) is egy összetett tudomány, mely magába foglal gazdasági, politikai, erkölcsi, ideológiai stb. vizsgálódásokat, amiként a háború sem pusztán a katonák cselekvése, hanem „háborús állapot”, ami a társadalmat is érinti.² A másik – hadművészet-fókuszú – válasz kiindulópontja, hogy a hadtörténelem a háború története, a háború pedig harc. Így a korlátot ugyan le lehetne küzdeni, de nem érdemes. Így ugyan van jelentősége az „általános hadtörténelemnek” is, ám a hadtörténelem alapvető feladata a hadművészet elveinek a felfedezése és az elvek múltbeli példáinak a tárgyalása.³ Ez a két válasz csak nehezen egyeztethető össze, annak ellenére is, hogy a második válasz tesz bizonyos engedményeket. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy közelebb hozza egymáshoz a két álláspontot, egyrészt annak a hangsúlyozásával, hogy az „általános történelem” is hadtörténelem volt a történetírás egy jelentős részében;⁴ másrészt, rámutatva a

¹ Zachar 2006, 158; Ágoston 2006, 524–525; Neiberg 2006, 42; Bourke 2006, 258; Pollmann 2008, 120–123; Csikány 2009; Poulsen 2022, 5–7.

² Zachar 2006, 158; Pollmann 2008, 127.

³ Howard 2006, 20; Csikány 2009, 182.

⁴ Ennek az érvnek a magja megtalálható Michael Howard azon megállapításában, hogy az ókori és a középkori társadalmak a háborúra voltak szervezve és folyamatosan háborúban álltak, melyek „hadtörténetírását” Howard „egy régebbi hagyomány”-nak nevezi (Howard 1988, 5–6). Továbbá, abban, ahogyan Stephen Morillo bemutatja a hadtörténelem historiográfiáját, amiben különbséget tesz a gyökerek (ókor, középkor), a tudományos korszak és az „új hadtörténetírás” között (Morillo 2006, 11–43).

normatív vizsgálódások jelentőségére is, melyek tárgya összekapcsolja a hadviselést, a hadsereget, a háborút (annak kezdeményezését) a társadalommal.

Kezdeként érdemes egy tág hadtörténelem-meghatározásból kiindulni.⁵ A hadtörténelem és a hadtörténetírás a legegyszerűbben megfogalmazva nem más, mint a múlt háborúiról adott beszámoló. Így, bár a hadtörténelem szigorúan véve, modern tudományként csak a 19. század második felében jelent meg, kevésbé szigorúan nézve, a múltbeli háborúkról való beszámolóként azonban már az ókorban megtalálható, mint propaganda vagy a történetírás első példája. A hadtörténetírás ezen kitágító értelmezése mellett szól az, hogy a kapcsolódó tudományok, azaz mind a hadtudomány, mind a történelem kezdetei is az ókorba vezethetők vissza.

A hadtörténelem a múltbeli háborúkról beszámolva sok esetben nem csupán leírni kívánja a múltbeli eseményeket, hanem számos más célja is van. Így van, amikor elfogadhatóvá, vagy érthetővé kívánja tenni azokat a jelen számára; máskor a jelenhez vezető folyamat állomásaként vagy a kollektív emlékezet részeként mutatja be a múlt eseményeit; esetleg példát kíván állítani, vagy tanítani szeretne általuk valamit a jelen számára.⁶ Az ilyen célokra törekvő hadtörténelem-típusok nem egyszerre jelentek meg a hadtörténetírás története folyamán, hanem úgynevezett „fordulatok” sorozatán keresztül. A „fordulatok” olyan paradigmaváltások, amelyek elfordulnak a beszámolók korábbi irányától, de nem szükségképpen fordulnak azokkal szembe, hanem inkább kiegészítik azokat. A hadtörténelem területén bekövetkezett fordulatokról elsősorban a 20. század második fele és az úgynevezett „új hadtörténetírás” (vagy *new military history*) tekintetében szokás beszélni.⁷ Fordulatok azonban már a kezdetektől megfigyelhetők a hadtörténetírás történetében, azaz az „új hadtörténetírás” előtt is,⁸ az „új hadtörténetírás” fordulatai pedig még nem merültek ki, mint azt a normatív hadtörténetírás megjelenése bizonyítja.

A hadtörténelem fordulatai a modern tudomány kialakulása előtt

A hadtörténetírás első megjelenése ideologikus-propagandisztikus jellegű volt, aminek célja bizonyos tettek elfogadhatóvá tételében állt, akár azáltal, hogy a beszámoló igazolni kívánta a múltbeli tettet, akár azáltal, hogy elismerésre és követésre méltóként ajánlotta azt. Ide tartoznak az ókori asszír királyfeliratok azon beszámolói, melyek az uralkodó által vezetett háborúkat írják le, többek között azzal a céllal, hogy igazolják azokat és hirdessék az uralkodó hatalmát. Ilyen például Sín-ahhé-eríba (Kr.e. 708-681) hadjáratainak leírása Babilon és Bit-Iakin ellen, mely magába foglalja a háborúra „felbuzgó” isteni parancsra való utalást is.⁹ Ide tartoznak azonban azok az ókori beszámolók is, amelyek valamilyen nagyobb konfliktusról adnak számot, idealizálva az abban szerephez jutó harcosok tulajdonságait. Itt Homérosz Kr.e. 8.

⁵ Vö. Poulsen 2022, 2–3.

⁶ Noiriel 2001, 22–28; Boda 2023a. A szocialista történetírás példáját ld.: Boda 2023b, 376–380.

⁷ Hoffenaar 2021, 3–4.

⁸ Morillo 2008, 12–37.

⁹ Sinaheeriba asszír király hadjáratai 1965, 170–172.

században keletkezett *Iliásza* érdemel említést, akit Ailianosz római császárkori hadtudós (2. század) „az első taktikai író”-nak hívott,¹⁰ amiben a Kr.e. 13. században lezajlott trójai háborúban harcoló harcosok erényei, mint például a becsület (hírnév), kapnak kiemelkedő figyelmet.¹¹

A hadtörténetírás első nagyobb fordulatát a múlt megértését célzó „ókori tudományos fordulatnak” nevezhetjük, ami Hérodotosz (Kr.e. 484-425), majd Thuküdidész (Kr.e. 460-395) munkájához köthető. Hérodotosz fő célja az volt, hogy megörökítse a hellének és a barbárok, azaz a népek „nagy és csodálatra méltó cselekedeteit” (hogy azok ne merüljenek feledésbe), azaz a múltbeli háborúkat és azok kikutatható okait. A görög-perzsa háborúk (Kr.e. 499-449) okai között megemlíti a hellének és a perzsák mitikus konfliktusát (hogy a Vörös-tenger mellékéről származó phoinikiaiak elrabolták az argoszi király lányát, Iót), majd hogy a hellének (talán a krétaiak) a phoinikiaiak elrabolták a türoszi király lányát, Europét, illetve egy másik alkalommal a kolkiszi király lányát, Médeiát; végül pedig, hogy a trójai király fia, Parisz elrabolta a spártai király feleségét, Helenét, amiért a hellének „bűnös” háborút indítottak a trójaiak (és ezzel Ázsia) ellen. Ez a háború azért volt bűnös, mert addig csak egyes személyek szerepeltek a konfliktusban, innentől kezdve azonban népek.¹² Thuküdidész Hérodotosz nép-centrikusságával és így kultúra-centrikusságával szemben a politikai és a katonai hatalomnak a városállamok (és szövetségeseik) közötti eloszlására koncentrált. A hatalomeloszlás szemtanúk ellenőrzött – vélhetően egymás és a saját korábbi beszámolókkal összevetett – beszámolóin keresztül kinyomozott okaira¹³ koncentrálni írta meg a peloponnészoszi háború történetét,¹⁴ melyet „rettentőnek és minden eddiginél nevezetesebbnek” titulált. A háború okaként Athén megnövekedett hatalmát azonosította, ami „félelemmel” töltötte el a lakedaimóniakat. Thuküdidésznek ebben az értelemben vett racionális megközelítése nem csupán a munkájának kiindulási pontjára igaz, hanem az események bemutatásában figyelembe vett tényezőkre is. Így például úgy érvel, hogy a Trójába induló hellén hadsereg kis méretének nem a kicsi népesség volt az oka, hanem az élelmezési nehézségek figyelembevétele (a kisebb had helyben is el tudja magát tartani).¹⁵

A második fordulat a hadtörténetírásban az „ókori hadtudományos fordulat” volt, mely a hadsereg tevékenységének és ehhez kapcsolódóan a katonai vezető tulajdonságainak (erényeinek) és döntéseinek a bemutatását célozta. Xenophón (Kr.e. 434-355), akit a lovassági parancsnokról írt hadtudományi munkája miatt az első hadtudósnak tekintünk, *Kürosz nevelkedése* című munkájában a perzsa történelmet felhasználva mutatta be a politikai és katonai vezetőtől elvárt erényeket (pl. a bölcsességet, a szigorúságot).¹⁶ Az *Anabaszisz* című művében pedig, mely hellén

¹⁰ Ailianosz 1963, 688.

¹¹ Boda 2023c, 15–19.

¹² Hérodotosz 1998, 9–10.

¹³ Thuküdidész 2006, 31–32. A lehetséges módszerről ld. Collingwood 1987, 75.

¹⁴ Thuküdidész 2006, 20–21.

¹⁵ Thuküdidész 2006, 25.

¹⁶ Kürosz Xenophón 2003, 290.

zsoldosok kis-ázsiai, a perzsa belviszályba való beavatkozást célzó hadjáratának leírása, értekezik a hellének négysoros csatarendjéről, a csatarend jobb- és balszárnyáról, a középen helyet foglaló vezérekről,¹⁷ illetve a csata lefolyásáról (pl. harci dal éneklése, roham, pajzshoz ütött dárdákkal a lovag megijesztése stb.).¹⁸ Julius Caesar (Kr.e. 100-44) Xenophón *Anabaszisz* című munkájához hasonlóan hadjáratotörténetet írt a *Feljegyzések a gall háborúról* című munkájában, így például a saját helvét, germán és belga hadjáratát mutatta be. Xenophónnal szemben azonban főként nem a katonai vezető erényeire koncentrált, hanem a katonai vezető döntéseinek bemutatására, mint például a buzdító beszédmondás, a csatasorba való felállítás vagy a csatában való parancsoklás.¹⁹

A római hadtörténetírói hagyomány megőrzött egy másik fordulatot is, mégpedig a „tudományos ideologikus-propagandisztikus fordulatot”. A hadtörténelem kezdetén már találkoztunk a múlt háborúinak ideologikus-propagandisztikus céllal való megjelenítésével. Ettől azonban jelentősen különbözik Polübiosz (Kr.e. 200-118) írása a Római Birodalomnak, a második pun háborútól a harmadik görög háborúig tartó, a „végzet által irányított, törvényszerű”²⁰ története. Polübiosz ugyanis, egyrészt, a múltat nem mintaként állítja a jelen közléte számára, hanem annak szemtanúként kikérdezésén, a válaszok személyes tapasztalatokon alapuló értelmezésén²¹ és a törvényszerűség elemzésén alapuló megismerését önmagában tartja fontosnak; ugyanakkor, másrészt, a múlt történetébe beleérti annak a tényezőnek a bemutatását is, melynek birtokában Róma fél évszázad alatt az ismert világ nagy részére kiterjesztette hatalmát. Ez a tényező az igazságosságon alapuló római államrend volt.²² Néhány száz év múlva Florus (Kr.u. 74 k.-147 k.) a római nép történetét *Róma háborúi* című munkájában megírva az emberiség történetét kívánta bemutatni. Ennek a történetnek a végzettségét azzal szemléltette, hogy a római nép történetét egyetlen ember történetéhez hasonlította, ami/aki megszületett, volt gyerekkora (királyok kora a városkörnyéki háborúkkal), serdülő kora (Itália meghódítása), érett férfikora (a világ meghódítása Augustusig) és vénisége, illetve öregkori megfiatalodása (a „tehetetlen császárok és Traianus uralkodása és Róma megújulása”).²³ Florus ezzel Róma szilárd alapjait, dicsőséges múltját és birodalomként való megújulási képességét hangsúlyozta.²⁴

A hadtörténelem eddigi fordulatai inkább hozzátettek a hadtörténelem korábbi céljaihoz, semmint radikálisan szembe fordultak azokkal. A középkori hadtörténelem azonban radikálisan szembement az ókorival. A középkorban az európai hadtörténetírást a keresztény vallási élet keretei között művelték. Ennek megfelelően

¹⁷ Xenophón 2001, 255.

¹⁸ Xenophón 2001, 274–276.

¹⁹ Caesar 1974, 40; 52; Morillo 2008, 17.

²⁰ Polübiosz 2002a, 7.

²¹ Polübiosz 2002b, 107–108.

²² Polübiosz 2002a, 5, 388.

²³ Florus 1979, 5–6.

²⁴ Havas 1979, 180–181.

a kora középkorban a feljegyzésre érdemes eseményeket Isten döntéseinek tekintették, melyek közül a királyok és népek életét befolyásoló háborúk, éhínségek és természeti katasztrófák voltak a legfontosabbak. A hadtörténelem így Isten büntetéseként (például a hunok vagy a magyarok sikerei a keresztények ellen) vagy éppen segítő hozzájárulásaként – például I. (Nagy) Constantinus, a frank Klodvig vagy a magyar István király sikerei – megjelenő események sorozatává vált.²⁵ Az érett középkorban ezzel szemben a történelemben, általánosságban, Isten teremtési tervének, a Gondviselésnek a kibontakozását látták a Megváltással bezárólag,²⁶ ami az egyes múltbeli események bemutatásával mintát is kínált a jelen és a jövő számára, amivel elősegíti a Megváltást. Így Froissart (1337-1405) a százéves háborúról szóló *Krónikájában* és Küküllei János (1320-1393) *Nagy Lajos krónikájában* is azt hangsúlyozta, hogy a vitéz fegyvertényeket és a neves tetteket meg kell öröközni, mert azok leginkább Isten dicsőségét jelentik meg, de emellett az azokat végrehajtókat is.²⁷

Összességében, a középkor mindkét időszakában a hadtörténetírás célja főként Isten tetteinek, hatalmának és dicsőségének az ábrázolása volt, illetve tervének elősegítése, és csak kisebb mértékben az emberi tettek megörökítése. Ezáltal a középkori történelmi gondolkodás abban fordult szembe az ókorival, hogy a történelmet alapvetően Isten, és nem az ember tetteiként mutatta be (még ha az ókori történeti gondolkodás is támaszkodott isteni lényekre, és a középkori pedig az emberekre), és ezért a történelem nem csupán a múlt eseményeit foglalta magába, hanem kiterjedt a jövőre is (a Megváltáshoz vezető eseményekre). Ezt a középkori fordulatot lehet túlságosan nagy fordulatnak tekinteni, ami által a múltból való középkori beszámoló megszőnne hadtörténelemnek lenni,²⁸ vagy „keresztény vallásos fordulat”-ként is el lehet könyvelni.

A középkort követően, a reneszánszban, a hadtörténelem a közéleti példakeresés okán fordult a múlt felé. Így például Niccolò Machiavelli (1469-1527) úgy vélte, hogy amiként korának jogászai és orvosai az ókori eredményekhez fordulnak kiindulási alapként, úgy a fejedelmeknek és a köztársasági tisztségviselőknek is az antik világ példáját kell követniük az államszervezésben, a birodalom kormányzásában, a katonaság megszervezésében, a háború viselésében, az alattvalók feletti ítélkezésében és a területszerzésben. Így fogalmaz: „úgy gondoltam, hogy Titus Livius azon könyvei alapján, amelyeket a gonosz korok nem kaparintottak el előlünk, meg kell írnom mindazt, amit a régi és modern dolgok ismerete alapján jobb megértésükhöz szükségesnek tartok, remélve, hogy akik fejtegetéseimet olvassák, könnyen levonják belőlük azokat a hasznos következtetéseket, amelyek megszerzése érdekében igyekeznünk kell megismerni a történelmet”.²⁹ Mivel Machiavelli számára a hadtörténelem a háborúindítást és a hadviselést is magába foglaló politikai

²⁵ Boda 2023b, 88–103.

²⁶ Collingwood 1987, 97–108.

²⁷ Froissart 1971, 11; Küküllei 2000, 9–10.

²⁸ Collingwood 1987, 106–107.

²⁹ Machiavelli 1978, 92.

szempontból volt mérvadó, ezért elképzeléseit a hadtörténelem „politikai fordulata”-nak nevezhetjük.

Machiavellit követően az eddig együtt haladó hadtörténelmi és történelmi gondolkodás elvált egymástól. Ebben a korszakban a történelmi gondolkodást a korszak racionális és empirikus filozófiájának előfeltevése és a felvilágosodás humanista-optimista programja jellemezte. Az első értelmében, amikor dolgokról beszélünk, akkor első sorban saját elmetartalmainkról, ideáinkról beszélünk. A második szerint pedig az emberek között az idők során lépésről-lépésre békét teremtő közös emberi értékek, a közös műveltség (művészet és tudományok) és a közös intézmények bírnak nagy jelentőséggel. Ennek megfelelően nyilatkozott a történelem funkciójáról David Hume (1711-1776), a korszak kimagasló empirikus filozófusa és a skót felvilágosodás képviselője. Hume szerint „[u]gyan mi nyújthatna a szellemnek kellemesebb szórakozást annál, ha a világ legtávolabbi korszakaiba röpítik vissza, és megfigyelheti, amint a zseme gyermekéből élő emberi társadalom megteszi első bátortalan lépését a művészetek és a tudományok felé? A történelem azonban nemcsak kellemes szórakozás, hanem a tudás igen hasznos alkotórésze is. Amit rendszerint *műveltségnek* nevezünk és oly nagyra értékelünk, annak nagy része nem más, mint történelmi tények ismerete. ... Hozzá kell ehhez tennem, hogy a történelem nem csupán a tudás egyik értékes része, hanem egyszersmind ablakot nyit sok más szellemi területre is, és nyersanyaggal látja el a legtöbb tudományt”.³⁰

Ezzel szemben a korszak hadtörténelme, részben az ókori módszereket alkalmazva, saját kora háborúinak leírására törekedett, részben azzal az ókorihoz hasonló céllal, hogy levonja azok általánosítható tanulságait. Emellett azonban már megjelent a következő korszak hadtörténelmének jellegzetessége, miszerint a hadtörténelem feladata nem csupán tapasztalati általánosítások levonása, hanem elvont alapelvek és axiómák felfedése a korszak háborúinak vizsgálata alapján (azzal a céllal, hogy sikerrel lehessen azokat alkalmazni egy következő háborúban). Így vélekedett Raimondo Montecuccoli (1609-1680), a korszak jelentős hadvezére, az egyik első modern hadtudós, aki a magyarországi török háborúról írt könyvet (abból merítve tapasztalati példáinak jelentős részét),³¹ amelyben ő is harcolt, amiként Hérodotosz, Thuküdidész és Caesar is kora háborúiról írt könyvet korábban.

A „hadművészeti fordulat” az újkorban

Az újkori hadtörténelem nem csupán a történelemtől vált el, hanem a politikától is. Machiavellivel szemben, aki a háborúindítást és a hadviselést a politika szerves részének tekintette, az újkori hadtudományos irodalma különbséget tett a kettő között.

³⁰ Hume 1994, 323-324.

³¹ Montecuccoli 2019, 37-38.

Bár azokat nem választották el teljesen egymástól, a háború témakörébe tartozó fogalmakat azonban mégis a politikától függetlenül tárgyalták. Így Carl von Clausewitz (1780-1831) a háborút a politika más eszközökkel való folytatásaként határozta meg, úgy véelve, hogy a háború egy közösség vezetésének politikai eszköze és egyben a közösség politikai aktusa. Ezen az állásponttal Clausewitz elsősorban egy a másik elképzeléssel szemben foglal állást, miszerint a háború teljesen a saját törvényei szerint működik, és nem egyéb, mint az erőszak heves vagy kevésbé heves pulzálása.³² Clausewitz szerint így a háború mind a háborúindítás (és annak lezárása), mind a hadviselés területén kapcsolódik a politikához. Antoine-Henri Jomini (1779-1869) a hadművészetben belül különbséget tett a katonapolitika, illetve a stratégia (a tömegek mozgatása a hadszíntéren) és a taktika különböző típusai (a csata megvívása és megnyerése) között. A katonapolitika témakörében felvázolta, hogy milyen természetű (milyen céllal és indokkal indított) háborúk vannak, és minden háborúra való készüléskor azt tartotta a legelső lépésnek, hogy a hadvezér a kormánnyal együtt eldöntse, milyen természetű háborút kívánnak indítani.³³ Ehhez hasonlóan vélekedett az idősebb Helmuth von Moltke (1800-1891) is, aki szerint a politikának a hadműveletekbe nem szabad beleszólnia, hanem abban „túlnyomórészt” katonai szempontoknak kell érvényesülniük. A „kisebb rész”, a politika, a fő célok meghatározásával a háború indítására és lezárására, illetve a fő célok módosítására terjed ki.³⁴ Tehát, Jomini és Moltke szerint a háború a háború kezdetét és lezárását illetően része a politikának, megvívását tekintve azonban nem.

A történelemtől és a politikától levált háború (a hadviselés értelmében) önálló tudományt kívánt. Ez lett a modern hadtudomány, ami azonban a hadtörténelemre támaszkodott a tudás felhalmozásában. Így Clausewitz szerint a „történelmi példák mindent megvilágítanak, emellett a tapasztalati tudományok terén a legnagyobb bizonyító erővel bírnak. Ez különösen igaz a hadművészetre”.³⁵ Clausewitz a hadtörténelmi példák négy különböző alkalmazását különböztette meg: (a) amikor egy egyszerű hadtörténelmi példával csak megvilágítunk egy gondolatot; (b) amikor egy gondolat részletekbe menő alkalmazását szemléltetjük; (c) amikor egy jelenség lehetőségét kívánjuk alátámasztani (például, található alátámasztó példa arra, hogy a sáncokkal védett állások néha, lehetőség szerint, betöltik szerepüket); és (d) amikor bizonyítékként alkalmazzuk egy egyetemes (és szükségszerű) igazság bizonyítására. Az (a) és (b) esetben a példának Clausewitz szerint nem szükséges történelmi példának lennie, hanem lehet kitalált is (bár a történelmi praktikusabb), ezért ezek nem is tekinthetők a hadtörténelmi példák eredeti funkcióinak. A (c) és a (d) esetben azonban kizárólag hadtörténelmi példákkal állunk szemben, mégpedig a (c) esetben csupán egy ténnyel, a (d) esetben azonban egy eset összetett elemzésével.³⁶ A hadtörténelem két utóbbi alkalmazása közül az utóbbi a jelentősebb. Ebben a szerepében képes a

³² Clausewitz 2013, 53–54.

³³ Jomini 2024, 113.

³⁴ Moltke, 1985, 331.

³⁵ Clausewitz 2013, 155.

³⁶ Clausewitz 2013, 156–157.

hadtudomány legfontosabb forrásaként számontartott hadtörténelem igazi tudással, egyetemes (szükségszerű) igazságokkal, azaz a hadművészet alapelveivel szolgálni. A hadművészet alapelvei a győzelemhez vezető katonai döntések egyetemesen, azaz kortól és helyszíntől függetlenül igaz alapvetései, ahogyan azokat az újkori és 20. századi hadtudósok Montecuccolitól kezdve B. Liddell Hartig (1895-1970) (és tovább) megfogalmazták.

A hadművészetnek a hadtörténelem által felfedett elvei normatív elvek, így a hadművészet-fókuszú hadtörténelem is normatív. Ezt azt jelenti, hogy a korabeli elképzelés szerint az eredeti források tudományos kritikájának³⁷ segítségével elemzett hadtörténelmi esetek egyetemes (szükségszerű) elvekhez vezetnek el a kutatót, mely elvek előíró jelleggel rendelkeznek minden idők katonai vezetői számára a racionális döntéshozataluk során.³⁸ A korabeli hadtörténelem háromféleképpen lehetett normatív: (a) úgy, hogy általa direkt módon visszanyúltak a történelmi példákhoz (esetleg azokból általánosítottak), például a rómaiak hadművészeti gondolkodásához (direkt szerep);³⁹ (b) úgy, hogy leírták, hogy milyen volt a múlt hadművészeti gondolkodása és azzal mint elavulttal szemben indirekten határozták meg a követendő elveket (indirekt-összehasonlító szerep);⁴⁰ illetve (c) úgy, hogy a hadtörténelmi példákat indirekten a katonai vezetői szemlélet kifejlődésére használták fel (indirekt-szemléleti szerep).⁴¹

Az „új hadtörténetírás” fordulatai

A hadművészet-fókuszú hadtörténelem a háborúk fontos jellemzőivel, a csatákkal (ütközetekkel, döntő csatákkal) és manőverekkel foglalkozik, mégpedig az azokban döntéseket hozó katonai vezetők szempontjából. Az ilyen hadtörténetírásnak mindig is központi szerepe lesz a katonai vezetők képzésében. A háború azonban nem légüres térben „történt” a múltban, hanem abban egyének vettek részt, akik valamilyen társadalom és kultúra tagjai voltak, és akik valamilyen elvekkel és szemlélettel rendelkeztek azt illetően, hogy mit is kell gondolniuk és tenniük. A hadművészet-fókuszú hadtörténelem mellett megjelenő, ahhoz képest „új” hadtörténetírás többek között a háborúnak ezekre az összetevőire koncentrálnak vezetett el több fordulathoz is a hadtörténetírás területén a második világháborút követően.⁴²

A hadművészet-fókuszú hadtörténetírás az egyetemes elvekre fókuszálva a múlt katonai vezetői döntéseit vizsgálta és ezzel egyféle vezetői perspektívájú, vagy „felülnézeti” hadtörténelmet alkotott. Ezzel a megközelítéssel szemben John Keegan (1934-2012) a csatákban résztvevő egyének, a harcoló katonák – egyébként szintén

³⁷ Romsics 2011, 55.

³⁸ Howard 2009, ix.

³⁹ Például: Montecuccoli 2019, 97; 100.

⁴⁰ Például: du Picq 1921.

⁴¹ Például: Foch 1920, 11–13.

⁴² Az „új hadtörténetírás” fordulatairól kimerítőbben ld.: Black 2004, 26-59; Bourke 2006; Morillo 2006, 32–43; 61-70; Hoffenaar 2021, 1–5.

korokon átívelő egyetemes – tapasztalataira és ezzel „alulnézeti” perspektívájára koncentrálna az agincourt-i csata (1415) kapcsán így fogalmazott: a krónikák alapján nem rendelkezünk részletekkel „a harc megvívásának gyakorlati részleteiről, a harcolók külleméről, képességeiről és hozzáállásáról ... nem tudjuk elképzelni, milyen látvány volt és miként süvített az agincourt-i nyílzápor, pontosan mit is igyekeztek tenni egymással a páncélos vitézek az összecsapás első pillanatában, milyen sebességgel és milyen sűrűségben rohamozott a francia lovasság, hogy milyen benyomást keltett a közelharcot vívók kavargó tömege egy távoli szemlélőben, ..., mekkora volt a csatazaj, és ebben a ricsajban hogyan értették meg magukat a vezetők alárendeltjeikkel... Ezek a kérdések kevésbé kézzelfogható problémákhoz vezetnek el: mivel hatottak a katonákra a vezetők, miután bekapcsolódtak a küzdelembe... ? Még kevésbé megfogható, hogy mit értettek 'bátorságon' egy középkori összecsapás körülményei között”.⁴³ A Keegan által képviselt „új hadtörténetírás” a csata megatapasztalását helyezte a középpontba a racionális vezetői döntésekkel szemben, ami által Keegan szerint valaki közelebb kerül a csata valóságához, mintha csak egyetlen, a katonai vezetői álláspontot ismeri meg.⁴⁴ Keegan hadtörténetírása így a „tapasztalatfókuszú” fordulat egyik példája.

A hadművészeti és a tapasztalatfókuszú hadtörténetírás közös előfeltételezése, hogy a háború legfontosabb, bizonyos szempontból egyetlen tényezője a csata. Egy olyan korszak hadtörténelme, amiben a csaták nem játszottak központi szerepet, szükségképpen egy „új hadtörténetírás”-t eredményez. A középkorról sokáig az volt az olyan vezető hadtörténészek véleménye, mint Charles Oman (1860-1946) Hans Delbrück (1848-1929), hogy a középkorban a csaták nem játszottak központi szerepet, mivel a vezetők nem értettek a stratégiához, a hadseregek tagjai fegyelmezettlenek voltak, és a várharcászat miatt alapvetően a védelem fölényben volt a támadással szemben. Úgy vélték, hogy a középkori háborúk főként, jobb esetben, a zsákmányszerzést célozták, rosszabb esetben pedig nem voltak egyebek, mint céltalan felvonulások, amiket nem is érdemes tanulmányoznia a hadtörténésznek.⁴⁵ Az 1950-es évektől kezdve azonban más szerzők, mint például R. C. Smail (1913-1986) úgy vélték, hogy a középkori hadtörténelmet új alapokra kell helyezni. Smail – némileg a korábbi véleményekkel összhangban – azt hangsúlyozta, hogy az újkori és a későbbi hadtörténelemmel szemben a középkori politikai hatalmak csak kevésbé voltak képesek hatalmat gyakorolni alattvalóik felett, ezért nem voltak rendszeres kiképzéssel és fegyelmezéssel felállított, állandó, hivatásos hadseregek sem. A rendelkezésre álló fegyveres erők nem voltak képesek előre eltervezett manővereket begyakorolni és végrehajtani, a harcászati repertoár pedig viszonylag szűk volt. Smail azonban mindezzel együtt úgy vélte, hogy a középkori stratégia mégis létezett és egy önálló, úgynevezett „manőverező” típusba tartozott, melynek a célja nem a csata keresése volt, hanem a csatának kedvező feltételek megteremtése.⁴⁶ Ezért a középkori háborúk

⁴³ Keegan 2013, 102–103.

⁴⁴ Keegan 2013, 39.

⁴⁵ Rogers 2002, 1.

⁴⁶ Smail 1995, 13.

tanulmányozásának sem (csupán) a lezajlott csaták vizsgálatára kell kiterjednie, hanem a csata vállalását eredményező döntés feltételeinek a vizsgálatára. A csata vállalása Smail szerint a 12. századi latin Szíriában függött „a háború céljától; a frank telepések és a helyi lakosság közötti kapcsolatokról; az egymással szemben álló seregek felépítéséről, taktikai lehetőségeiktől, illetve a rendelkezésükre álló fegyverektől. ... A történelmi tanulmányok nem mindig tükrözik kellőképpen azt a tényt, hogy ugyanaz az ember, aki politikai és gazdasági lény, egyben harcoló lény is, és hogy a szervezett emberi erőszak olyan módszerekkel és olyan célok érdekében történik, amelyek hatással vannak létének más aspektusaira, és amelyekre azok hatással vannak. A háborúskodás minden társadalom teljes tevékenységének szerves része. Így volt ez a latin Szíriában is”.⁴⁷ Smail szerint így a háborúk hadtörténeti vizsgálata nem állhat meg a csatákhoz kapcsolódó vezetői döntések vagy résztvevői tapasztalatok vizsgálatánál, hanem szükséges kiterjeszteni azt azoknak a társadalmaknak a vizsgálatára is, melyek részt vesznek a háborúban. A hadtörténetírásnak a Smail által képviselt fordulata a „társadalmi” fordulat.

Smail már hangsúlyozta, hogy az újkorban kialakuló állam és intézményei korábban nem léteztek, amiből az is következik, hogy a háború a középkorban abban az értelemben nem volt a politika folytatása, amiként azt a 18-19. században gondolták. A már említett John Keegan egy másik könyvében pontosan ezt a következtetést teszi meg hadtörténetírása alapjául. Clausewitz egyetemesen érvényesnek tekintett háborúelméletével vitatkozva úgy vélte ugyanis, hogy a háború nem a politika folytatása más eszközökkel, hanem a kultúráé,⁴⁸ és hogy az újkori európai (nemzetállami) politika is csak egyike a kultúráknak.⁴⁹ Így fogalmazott: „[v]annak olyan társadalmak, melyekben a hadviselés tilalmát győzi le végül is az anyagi szükség parancsa. Ennek példája a Húsvét-szigetek titokzatos története. Másutt, mint például a zulu királyságban, ahol a harcosok uralma egészen szélsőséges formákat öltött, az ebből kifejlődött kaosz formálta át a primitív pásztortársadalom eredetileg viszonylag békés természetét. A mamelukok Egyiptomában, ahol a vallás tiltotta, hogy az azonos hiten lévők háborút viseljenek egymás ellen, egy különös intézmény született, a 'rabszolga-katonaság'. A szamuráj Japánban viszont betiltották a hadviselés technikai modernizálását, hogy ezáltal megőrizték a társadalom fennálló szerkezetét. E történelmi tények többségét Clausewitz természetesen nem ismerhette”.⁵⁰ Ezeknek a népeknek a fegyveres konfliktusait hadikultúráik szabályozzák, melyek esetében nem érvényesül a Clausewitz által egyetemesen érvényesnek tekintett háborúelmélet. A hadikultúrák feltárására törekvő hadtörténetírásával Keegan a hadtörténelem „kulturális” fordulatának egyik képviselője.

A „kulturális” fordulat bizonyos tekintetben már magában hordja a hadtörténelem „globális” fordulatát is, mely Jeremy Black (1955-) értelmezésében a hadtörténelem

⁴⁷ Smail 1995, 16.

⁴⁸ Keegan 1994, 57–58.

⁴⁹ Keegan 1994, 16.

⁵⁰ Keegan 1994, 34.

Nyugat-Európa-centrizmusát, vagy ide véve az Amerikai Egyesült Államok-centrizmust is: nyugat-centrizmusát van hivatva lazítani.⁵¹ A nyugat-centrizmus vagy a keletinek tekintett kultúrák hadtörténelmének elhanyagolását jelenti, vagy a nyugati fogalmak alkalmazását ezekre. A „globális” fordulat azt hangsúlyozza, hogy a kultúrákat egyetlen világ részeként szükséges tekinteni, és összehasonlító vizsgálat segítségével segíteni kell ezek megértését.⁵²

A hadtörténelem normatív fordulata

A hadművészet-fókuszú hadtörténelem egyetemes elvek felfedésére irányul, így ebben az értelemben normatív hadtörténelem. „Valaminek” a normatív jellege abban áll, hogy az adott dolog előírt, kötelező, „meg kell tenni”. Így normatív jelleggel tipikusan a valamilyen erősségű elvárások rendelkeznek, mint az elvek, parancsok, szabályok, törvények, ideológiák, értékek, erények stb. Az elvárások eredete a hagyományosabb elképzelések szerint az isteni parancsokban, vagy a valóságos (ideális) világ, vagy az ember (értelmes) természetében keresendők. Manapság azonban úgy véljük, hogy minden elvárás a közösség elvárása a tagjaival (esetleg más közösség tagjaival) szemben, vagy azért, mert a közösség elvárása közvetíti például Isten parancsát, vagy azért, mert a közösség hagyományai vagy aktuális élete képezi az elvárás eredetét. Mivel az elvárások egy része szükségképpen a háborúhoz kapcsolódik,⁵³ a közösségben élő emberek számára mindig is adottak voltak olyan elvárások, amelyek a más közösségekkel szembeni háborús konfliktusokhoz kapcsolódtak. A normatív hadtörténelem ezeket a múltbeli elvárásokat vizsgálja.

A normativitás az előírások képében a háborúk indokai vizsgálatának a formájában a kezdetektől jelen volt hadtörténelem történetében,⁵⁴ illetve a katonai értékek és a nemzeti öntudat forrásaként a modern tudományos módszereken alapuló hadművészet-fókuszú hadtörténelemben is.⁵⁵ Továbbá, a normativitásra való utalásokat megtaláljuk az „új hadtörténetírás”-ban is. Kiváló példa Keegan hivatkozott munkája, aki az idézett passzusban is utal arra, hogy fontos a „bátorság” vizsgálata. A mű későbbi részében, a Waterloo-i csata kapcsán pedig hosszan vizsgálva a katonai erényeket, összeveti a brit és a homéroszi becsület-fogalmat és arra jut, hogy a csata briteknek kedvező végeredménye a brit tisztek erényeinek köszönhető.⁵⁶

A múltbeli előírások vizsgálata legalább kétféleképpen történhet: vagy azzal az igénnyel, hogy csupán bemutassa a múltbeli előírásokat, vagy azzal, hogy egyben javasolja is azokat. Így például a trójai háború „bűnös” jellegének kimutatása Hérodotosz által, vagy a brit katonai erények Keegan általi vizsgálata a háború igazságtalan voltának a kimutatására és a katonai erények bemutatására korlátozódik,

⁵¹ Black 2004, 66–68.

⁵² Ld. Boda 2023b; 2023c; 2023d; 2026.

⁵³ Vö. Platón 1984, 121–122; Onaszandrosz 1963, 674–675.

⁵⁴ Boda 2025a, 106–108.

⁵⁵ Boda 2023a, 65–67.

⁵⁶ Az idézett passzusban is utal a bátorságra, de a katonai erények kérdését hosszabban is tárgyalja: Keegan 1994, 225–233.

hiszen egyik szerző sem kívánja tőlünk azt, hogy ne indítsunk hasonló módon háborút, vagy hogy hasonló erényeket sajátítsunk el. Ezzel szemben a hadművészet-fókuszú hadtörténelem nem csupán bemutatta a múlt katonai vezetői döntéseit, és – főként a nacionalizmus korában – a múlt háborús értékeit (ideológiáit, erényeit), hanem azokat követésre javasolta kora katonáinak és nemzeti társadalmának. A hadtörténelem normatív fordulatához kapcsolódó hadtörténetírás ezek közül inkább az első csoportba tartozik, azaz a múlt elvárásainak kizárólag a felfedésére koncentrál, de nem azok jelenbeli népszerűsítésére.

A normatív hadtörténelem két nagyobb témáját különböztethetjük meg. Az egyik a háború fogalmának a problémájához kapcsolódik és arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit tekintettek háborúnak az egyes korokban és közösségekben. A másik kérdés ennek a fogalmi kérdésnek egy részkérdése, és annak felfedésére irányul, hogy milyen viselkedést tartottak értékesnek a múltban. Utóbbi érték-kérdésnek legalább két aletese különböztethető meg, jelesül, hogy milyen ideológiával indokolták a háborúba szállást, illetve, hogy milyen összetett képességeket, azaz erényeket, vártak el a múltbeli katonáktól. Ezeket a kérdéseket ideológia-, illetve erény-kérdésnek nevezhetjük.

A fogalmi kérdés vizsgálata nem teljesen új fejlemény, számos kutató foglalkozott vele. Így Azar Gat (1959-) a modern katonai, háborús és stratégiai fogalmak evolúcióját vizsgálta a 18. századtól a posztmodern éráig, amelyek meghatározták az európai, illetve tágabban, a nyugati háborúról való gondolkodást.⁵⁷ Gat hivatkozott munkája egy korábban három külön munkának az együttes kiadása. Az egyik korábbi munkájának előszavában Gat kultúrtörténetnek minősítette saját írását, mivel az szélesebb történeti és intellektuális háttér mellett mutatja be a háborúhoz kapcsolódó fogalmakat.⁵⁸ Ugyanakkor a kérdéses munkák egyértelműen a háborúhoz kapcsolódó múltbeli fogalmak bemutatását célozzák, azaz annak a megértését, hogy mit gondoltak korábban arról, miként kell háborúzni. A Gat által vizsgált szerzők (például Machiavelli, Jomini, Clausewitz) művei katonai filozófiai munkák, és az általános filozófiai munkákhoz hasonlóan arra törekszenek, hogy korszakukban irányítsák, megváltoztassák vagy éppen fenntartsák a gondolkodást egy bizonyos tárgy (jelen esetben a háború) tekintetében. Bármelyik ilyen fogalom, miként azt egy másik, hasonló célokkal kiadott munka szerkesztője, Peter Paret (1924-2020) megfogalmazta: „rendkívül problematikus, mivel egyaránt függ a földrajz, a társadalom, a gazdaság és a politika valóságától, ahogyan más mulékonyabb tényezőktől is, amelyek olyan problémákhoz és konfliktusokhoz vezetnek, amelyekre némelyeknek a háború a megoldás. A stratégia történésze nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket az erőket. Mialatt nyomon követi azt a fogalomtól a doktrínán keresztül az alkalmazásig tartó fejlődést, ami további fogalmakhoz vezet el, szükséges megvizsgálnia a stratégia változó körülményeit, és azt, ahogyan a körülmények és a

⁵⁷ Gat 2001, vii.

⁵⁸ Gat 1998, vii.

fogalmak hatnak egymásra. A stratégiai fogalmak története nem tiszta indokok története, hanem az alkalmazott indokoké”.⁵⁹ Paul Schuurman és Boda Mihály ezzel szemben filozófiai és katonai filozófiai megközelítést alkalmazva a háborús fogalmakat önmagukban, azaz történeti és kulturális háttérüktől, illetve doktrinális formájukról és alkalmazásuktól függetlenül vizsgálta, összevetve azokat egymással és a kortárs fogalmakkal.⁶⁰ A háború múltbeli fogalmainak vizsgálata fontos tekintetben járul hozzá annak megértéséhez, hogy miként fogták fel a múltban a fegyveres konfliktusokat, azaz hogy miként fogták fel azt, hogy mit csinálnak, amikor háborút viselnek.

A normatív fordulat másik iránya az érték-kérdés vizsgálata, azon belül pedig az ideológia-, és az erény-kérdésé. A háborús ideológiák a háború igazolását célzó elméletek. A háborús ideológiák nagyarányú vizsgálatának a múltban (a 19. század második felétől) az egyik legfontosabb forrása a nacionalista, majd a kommunista ideológia-kutatás volt, például a magyar historizmus szentkorona-eszmére irányuló kutatása, vagy a kommunista igazságos háborús ideológia kutatása. Ezek a próbálkozások azonban nem csupán bemutatni kívánták a múltbeli ideológiákat, hanem javasolták is azokat a jelenük számára, sok esetben pedig a jelenbeli elvárásaikat vetítették vissza a múltba.⁶¹ Az ideológia-kutatást ezek a próbálkozások nem tüntették fel jó színben.

Ezzel a kutatási iránnyal szemben Boda Mihály a múltbeli háborús ideológiák bemutatására és rendszerezésére tett kísérletet. E szerint az ókort, a középkort és részben a kora újkort a vallásos ideológiák dominálták, amelyek kisebb-nagyobb szerepet szántak az isteneknek, Istennek, az istenek képviselőjének vagy az Egyháznak a háborúk céljának meghatározásában. A kora újkortól kezdve a vallásos ideológiák mellett egyre növekvő szerepet kaptak az olyan kialakuló tudományokon alapuló ideológiák, mint a nemzetközi jog, a politikai gazdaságtan (közgazdaságtan), a történelem (historizmus), a biológia (szociáldarwinizmus), az organicista filozófia vagy a földrajz (geopolitika). Az ideológiák történetének harmadik nagyobb fázisa a második világháborút követően érkezett el, amikor mind nyugaton, mind keleten kialakult a nemzetközi viszonyok saját tudománya, a politikai realizmus és a szocialista humanizmus. Ezen felosztáson átívelő, és a legismertebbnek és legnépszerűbbnek tekinthető ideológia az igazságos háborús gondolkodás volt. Ennek első formája az ideológiákra utaló első írott forrásoktól kezdve jelen van az emberi gondolkodásban (Kr.e. 2500 körülől kezdve). Az igazságos háborús gondolkodásnak négy nagy változata különböztethető meg: amikor a háború azért igazságos,

- mert előre megalapozott szabályokat megszegő – igazságtalan – féllel szemben viselik (szubsztantív elmélet); vagy azért,
- mert a háború célja szándék szerint az ellenség érdekét szolgálja (küldetés-elmélet); vagy azért,

⁵⁹ Paret 1986, 3.

⁶⁰ Schuurman 2023; Boda 2024a; 2024b; 2024c; 2025b.

⁶¹ Boda 2023b, 282–299; 357–368.

- mert az azt vívó és a későbbiekben győztes fél a háborúra (csatára) mint egy igazságszolgáltatási folyamatra tekint (procedurális elmélet); vagy azért,
- mert a harcolók betartják a harc vívásának a szabályait (szabályos háború elmélet).⁶²

A háborús ideológiák kutatása hozzájárul annak megértéséhez, hogy miként fogták fel a fegyveres konfliktusokat a múltban, szűkebben pedig annak megértéséhez, hogy mely okokat és erőszakalkalmazási formákat tekintettek elfogadhatónak vagy alkalmazandónak.

Végül az erény-kérdés abban áll, hogy mik voltak a katonai erények. Az erények speciális feladatok ellátását elősegítő összetett képességek, amelyek egyszerre biztosítják a cselekvési helyzet felismerésének, a cselekvés motivációjának és a magának a cselekvésnek a képességét. A háborús helyzetben való katonai cselekvést a fennálló veszély és a bizonytalanság miatt kiugróan speciális cselekvésnek tekintették, így a kezdetektől alkottak elméleteket arra vonatkozólag, hogy a katonák milyen képességekkel érhetnek el sikert a háborúban. Az erény-kérdés így végeredményben azt foglalja magába, hogy milyen képességeket vártak el a múltban a katonáktól. Peter Olsthoorn a múltbeli katonai erényeket vizsgálva különbséget tett a becsület, a bátorság, a hűség, az integritás (mint önmagunkhoz való hűség) és a tisztelet között. Olsthoorn hangsúlyozta, hogy azért érdemes az erényeket a jelenben való alkalmazhatóságuk szempontjából vizsgálni, mert a jelenbeli aszimmetrikus hadviselésnek nem csupán a fegyverzet minőségére kell építenie, hanem az elfogadott erkölcsi és morális szabályokra is. Ezek által, egyéb elemek (mint például a törvények és a közvélemény ereje és a médianyilvánosság) támogatásával együtt, a nyugati katonák a „jó oldalt” fogják képviselni az aszimmetrikus konfliktusban.⁶³ Boda Mihály is elfogadta az erények jelenbeli alkalmazhatóságát, bár annak alapjaként azok hasznosságát hangsúlyozta, azaz azt, hogy az erények elősegítik a sikeres katonai feladatvégrehajtást. Emellett azonban Boda az erényeket történetiségükben is vizsgálva öt, többféleképpen is összefüggő alapvető katonai erényt különböztetett meg: a bátorságot, a becsületet, a hűséget, a fegyelmezettséget és a katonai vezetői erényt, illetve ezek több, a múltban a különböző háborútípusokkal összefüggésben kialakult típusát.⁶⁴ A múltbeli katonai erények kutatása hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük, miként gondoltak a társadalom tagjai vagy éppen a katonai szabályzatok megalkotói a háborúban folytatott küzdelemre, illetve annak közösségi (hadseregbeli vagy társadalmi) velejáróira és következményeire.

Összegzés

Tanulmányomban amellet érveltem, hogy a társadalom-fókuszú és a hadművészet-fókuszú hadtörténelem nem áll szemben egymással, de még csak alá-fölé rendeltségi

⁶² Boda 2023b, 383–385; 393–398.

⁶³ Olsthoorn 2011, 2.

⁶⁴ Boda 2021; 2023e.

viszonyban sincsenek. Úgy vélem, hogy a hadművészettörténet kiemelkedik a háborúhoz kapcsolódó más hadtörténelmi témák kutatásai közül, hiszen a hadtörténelem a háború története, a háború pedig harc. A harcot azonban nem lehet megvívni, ha nem állnak rendelkezésre a társadalmi feltételek. A harc jelentősége így nem teszi szükségtelenné vagy másodlagossá más, szükségképpen kapcsolódó témák kutatását.

Természetesen a katonai tisztképzés szempontjából a hadművészet alapelveinek a hadtörténelmen keresztül való oktatása nélkülözhetetlen, azonban nem ez az egyetlen, ebből a szempontból jelentőséggel bíró hadtörténelmi téma. A háborúk mindig is részei voltak a társadalmak életének, amiknek az érdekeiért folytak, és ahonnan a harcolók származtak. A 19-20. századtól azonban a háborúk hatása a háborút megelőzően, párhuzamosan és utólagosan is igen jelentős a társadalmakra nézve. Nem beszélve arról, hogy a közelmúlt hibrid háborúi olyan konfliktusok, amelyek nem szükségképpen járnak együtt a fegyveres erők hagyományos alkalmazásával, hanem csak a politikai, a gazdasági vagy éppen a társadalmi károkozásra, destabilizációra irányulnak. Ezeknek a hatásoknak az oktatása nem fölösleges a jövő tisztjei számára sem.

Úgy vélem, hogy ezt a nézetet alátámasztja, hogy a háborúról való első beszámolók és a történetírás első példái, amelyeknek egy jelentős része nem jövő katonai vezetőinek az okulását szolgálták, hanem egy nagyobb közönséget céloztak meg. A történetírás innentől minden témájával, több fordulaton keresztül kapcsolódott valamiképpen a háborúhoz. Amikor azonban a társadalom aktuális állapota és a saját jövőjét érintő elvárásai megkívánták, akkor a történelem a béke egy speciális fogalmát és értékét tűzte zászlajára, amivel ezzel önállósodott és levált a hadtörténelemről. A hadtörténelem ekkor nem szűnt meg létezni, hanem szintén önállósulnia kellett, mégpedig a harc megvívásának módjaira, a hadművészetre koncentrálva.

A második világháború után azonban ismét elérkezett egy olyan korszak, amiben a béke egy speciális fogalma és értéke értékelődött fel, így a hadművészeti fókuszú hadtörténelem mellett megjelent az „új hadtörténetírás” számos fordulata. Ez alkalommal a hadtörténelem nem esett át olyan változáson, mint a történelemről való leválásakor, hanem megmaradt abban a régi szerepben, amivel a korábbi másfél évszázadban rendelkezett. Az „új hadtörténetírás” így nem is helyettesíti a „régit”, hanem amellett további szempontokat kínál a háborúk és a hadviselés megértéséhez, és nem mellékesen, a hadviselés hatékonyabb folytatásához. A normatív hadtörténelem ezen fordulatok egyike, mely azt hangsúlyozza, hogy a korábbiakhoz hasonlóan manapság is léteznek társadalmi elvárások a háború kezdeményezésével (háborúba szállással) és a hadviseléssel kapcsolatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágoston Gábor 2006. Történetírás és hadtörténetírás. *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (2): 524–537.
- Ailianosz 1963. Taktika. In Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. 696–700. Budapest: Zrínyi.
- Black, Jeremy 2004. *Rethinking Military History*. Abingdon-New York: Routledge.
- Boda Mihály 2021. *A katonai erények. Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023a. Mi a hadtörténelem? *Hadtudományi Szemle*, 16 (3): 63–80. <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.3.6>
- Boda Mihály 2023b. *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023c. *A katonai erények története*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2023d. The Warfare Ideology of Ordeal: Another Form of Just War Thinking? Theory and Practice from the Early Middle Ages. *Journal of Military Ethics* 23 (1): 53–66. <https://doi.org/10.1080/15027570.2024.2376811>
- Boda Mihály 2023e. *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- Boda Mihály 2024a. A háború természetéről: a háború mint a vitás kérdések rendezésének eszköze. *Hadtudományi Szemle*, 17 (3): 53–69. <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.3.4>
- Boda Mihály 2024b. A háború természetéről: a háború értelme. *Hadtudományi Szemle*, 17 (4): 5–21. <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.4.1>
- Boda Mihály 2024c. A háború mint kaméleon: A fegyvertechnika fejlődésének hatása a háború és a politika viszonyára a kezdetektől a mesterséges intelligenciáig. *Hadtudomány*, 34 (3): 99–113. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2024.34.3.99>
- Boda Mihály 2025a. Háború és igazságosság. *Honvédségi Szemle*, 153 (3): 103–119. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2025.3.8>
- Boda Mihály 2025b. A háború mint a politika folytatása más eszközökkel. *Hadtudományi Szemle*, 18 (1): 19–35. <https://doi.org/10.32563/hsz.2025.1.2>
- Boda Mihály 2026. Protestant procedural just war thinking in the European religion-related wars of the early modern period. *War & Society*, 45 (2): 67–83. <https://doi.org/10.1080/07292473.2025.2589537>
- Bourke, Joanna 2006. New Military History. In Hughes, Matthew és Philpott, William J. (szerk.): *Palgrave Advances in Modern Military History*. 258–280. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Caesar, Iulius 1974. *Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról és polgárháborúról*. 7–242. Budapest: Magyar Helikon.
- Collingwood, Robin C. 1987. *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat.
- Csikány Tamás 2009. A hadtörténelem támadólagos védelme egy morózus hadtörténezzsel szemben. *Korall* 10 (35): 181–183.
- du Picq, Ardant 1921. *Battles Studies. Ancient and Modern Battle*. New York: The Macmillan Company.
- Florus 1979. *Róma háborúi*. Budapest: Európa.
- Foch, Ferdinand 1920. *The Principles of War*. New York: Henry Holt and Company.

- Froissart 1971. *Krónikája*. Budapest: Gondolat.
- Gat, Azar 1998. *Fascist and Liberal Visions of War: Fuller, Liddell Hart, Douhet, and Other Modernists*. Oxford: Oxford University Press.
- Gat, Azar 2001. *A History of Military Thought from the Enlightenment to the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- Havas László 1979. Utószó. In Florus: *Róma háborúi*. 175–184. Budapest: Európa.
- Hérodotosz 1998. *A görög-perzsa háború*. Budapest: Osiris.
- Hoffenaar, Jan 2021. „New” Military History. In Sookermany, Anders M. (szerk.): *Handbook of Military Sciences*. 1–14. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_87-1
- Howard, Michael 1988. What is Military History? In Gardiner, Juliet (szerk.): *What is History Today?* 4–6. Basingstoke: The Macmillan Press Ltd.
- Howard, Michael 2006. Military History and the History of War. In Murray, Williamson, Sinnreich, Richard Hart (szerk.): *Past as Prologue: The Importance of History to the Military Profession*. 12–20. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard, Michael 2009. *War in European History*. Oxford: Oxford University Press.
- Hume, David 1994. A történelem tanulmányozásáról. In *David Hume összes esszéi II.* 321–326. Budapest: Atlantisz.
- Jomini, Antoine-Henri 2024. *A hadművészet kézikönyve*. Budapest: Ludovika.
- Keegan, John 2013. *A csata arca*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Küküllei János 2000. *Lajos király krónikája*. 7–40. Budapest: Osiris.
- Machiavelli, Niccolò 1978. Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. In *Machiavelli művei I.* 87–442. Budapest: Európa.
- Montecuccoli, Raimondo 2019. *A magyarországi török háborúkról*. Budapest: Ludovika.
- Morillo, Stephen 2008. *What is Military History*. Cambridge: Polity.
- Neiberg, Michael S. 2006. War and Society. In Hughes, Matthew, Philpott, William J. (szerk.): *Plaggrave Advances in Modern Military History*. 42–60. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Noiriel, Gérard 2001. *A történetírás „válsága”*. Budapest: Napvilág.
- Olsthoorn, Peter 2011. *Military Ethics and Virtues: An Interdisciplinary Approach for the 21st Century*. London-New York: Routledge.
- Onaszandrosz 1963. Sztratégikosz. A hadvezér. In Hahn István (szerk.): *A hadművészet ókori klasszikusai*. 666–685. Budapest: Zrínyi.
- Paret, Peter 1986. Introduction. In Paret, Peter (szerk.): *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. New Jersey: Princeton University Press.
- Platón 1984. Állam. In *Platón összes művei II.* 5–710. Budapest: Európa.
- Pollmann Ferenc 2008. „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. *Korall* 9 (33): 120–128.
- Polübiosz 2002a. *Polübiosz történeti könyvei I.* Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor.
- Polübiosz 2002b *Polübiosz történeti könyvei II.* Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor.

- Poulsen, Niels Bo 2022. Military History: An Introduction. In Sookermany, Anders M. (szerk.): *Handbook of Military Sciences*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_24-1
- Rogers, Clifford J. 2002. The Vegetian “Science of Warfare” in the Middle Ages. *The Journal of Medieval Military History*, 1: 1–20.
- Romsics Ignác 2011. *Clio bűvöletében*. Budapest: Osiris.
- Schuurman, Paul 2023. *Concepts of War, 1650–1900*. Leiden-Boston: Brill.
- Sinaheeriba asszír király hadjáratai 1965. In Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. 169–176. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Thuküdidész. A peloponnészoszi háború. Budapest, Osiris, 2006.
- Xenophón 2001. Anabaszisz. In *Xenophón történeti munkái*. 251–456. Budapest: Osiris.
- Xenophón 2003. Kürosz nevelkedése. In *Xenophón Filozófiai és egyéb írásai*. 255–514. Budapest: Osiris.
- Zachar József 2006. Csakis csatatörténet? *Hadtörténelmi Közlemények* 119 (1): 157–164.

Veres Violetta[◇]

Lehet-e tökéletesen fordítani Clausewitzet? Nyelvtudományi megközelítés

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.24

Az egyik legnagyobb hatású katonai gondolkodó, Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz munkáit számos nyelvre lefordították. A nemzetközi és magyar szakirodalom egyre gyakrabban hívja fel a figyelmet azonban arra, hogy szövegeinek fordítása hírhedten nehéz vállalkozás. A fordítást nehezítő tényezők között rendszeresen megemlítik a nyelvtudományi tényezőket is, de a témában még nem született átfogó vizsgálat és elemzés. A Clausewitz-szövegek fordításának nyelvtudománnyal összefüggő nehézségei megfelelő szövegvizsgálattal nemcsak felszínre hozhatók, hanem kiválóan rendszerezhetők is. A kutatás eredményei pedig bővíthetik a napjainkban még töredékes hazai Clausewitz-alapkutatásokat. A tanulmány a Clausewitz-fordítás kihívásainak nyelvtudományi vonatkozásait összegzi.

KULCSSZAVAK: Clausewitz, katonai szaknyelv, szakfordítás, fordítói kihívások, Clausewitz-alapkutatások

Is it Possible to Translate Clausewitz Perfectly? A Linguistic Approach

The works of Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz, one of the most influential military thinkers, were originally written in German and have been translated into numerous languages. However, international and Hungarian literature increasingly highlights attention to the fact that translating his texts is notoriously difficult. Linguistic factors are frequently cited among the factors that make translation difficult, but no complex

[◇] Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Idegennyelvi és Szaknyelvi Lektorátus, német szaknyelvtanár – National University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Foreign Language Training Centre, German language teacher; e-mail: Veres.Violetta@uni-nke.hu; <https://orcid.org/0000-0002-0638-5605>

study or analysis of the subject has yet been conducted. The linguistic difficulties involved in translating Clausewitz's texts can not only be brought to light through appropriate textual analysis but can also be systematically organized. The results of this research can expand the currently fragmentary basic research on Clausewitz in Hungary. This study summarizes the linguistic challenges of translating Clausewitz's works.

KEYWORDS: Clausewitz, military terminology, specialized translation, translation challenges, basic research on Clausewitz

Bevezető

Idegennyelvű hadtörténeti forrásszövegek fordítását általában fordítók vagy a célnyelvet magas szinten beszélő hadtörténészek, hadtudósok végzik. Az eredeti szöveg tartalmát, stilisztikai jellemzőit pontosan visszaadó, mégis olvasmányos fordítás készítése azonban mindhárom csoportot komoly kihívás elé állítja. A megfelelő fordítások születése kiemelkedően fontos lenne a szakmai közönség számára, mivel ezek alapvetően befolyásolhatják a tudományos kutatás irányait, minőségét és eredményeit. Amennyiben a tananyagba is bekerül, az oktatás színvonalára is kihathat. Hatványozottan igaz ez az adott tudomány klasszikusainak számító alapművekre, hiszen, ha a kutatók vagy hallgatók nyelvi korlátok miatt nem olvashatják a művet a keletkezésének nyelvén, a tudományos életben hátrányba kerülhetnek azon társaikkal szemben, akik anyanyelvükön vagy magasabb minőségű fordításban férnek hozzá a szöveghez. Nagy Miklós Mihály épp Clausewitz kapcsán jegyzi meg a következőket: „A Clausewitz-szövegek pontos értése és értelmezése nem pusztán a mai tudományos élet képviselőinek nyelvismereti kérdése, hanem hadelméleti probléma is.”¹ Az ilyen típusú szakszövegek fordításának eredménye tehát messze túlmutat a fordítástudomány határain, a produktum végső soron a kutatók tudományos munkájára fejt ki jelentős hatást. Ennek tudatában a fordítókra mindig nagy nyomás nehezedik.

A Clausewitz-fordítás kihívásai

Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz, kiemelkedő jelentőségű porosz katonai teoretikus műveit (elsősorban, de nem kizárólag a fő művének számító *Vom Kriege* c. írást) a világ számos nyelvére lefordították. Azt is tudjuk, hogy a *Vom Kriege* bizonyos nyelveken, így magyarul is több fordításban olvasható. A kínai nyelvterületen például legalább 33 különböző fordítás érhető el.² Utóbbi esetben azt is gondolhatnánk, hogy ennek kizárólag a kínai nyelv számos dialektusa lehet az oka. Más nyelvek esetében az juthatna eszünkbe, hogy a korábbi fordítások nyelvezete felett eljárt az idő, s korszerűbb, a jelen embere számára könnyebben érthető szövegvariánsra van szüksége. A kérdés azonban ennél jóval összetettebb. A világ Clausewitz-fordítói, legyenek nyelvészek, hadtörténészek, vagy hadtudósok, uralják bármily magas szinten

¹ Nagy 2025, 85.

² Tiejun 2011, 55.

is a német nyelvet,³ számos nehézségbe ütköznek a fordítói munka során, az elkészült fordításokkal pedig sem a fordítók, sem az olvasóközönség nem lehet teljesen elégedett. A témához kapcsolódó szakirodalom áttekintésekor láthatjuk, hogy a jelenségre már számos országban felhívták a figyelmet, köztük magyar szakértők is. Perjés Géza már 1966-ban rámutatott arra, hogy „Clausewitz fordítása rendkívül nehéz feladat.”⁴ Nagy Miklós Mihály pedig egy 2017-es tanulmányában nyomatékosította, hogy „a Vom Kriege – még keletkezése nyelvén is – nehezen értelmezhető, elméleti textusának interpretációját a német nyelvterületen kívül tovább nehezíti, hogy tartalmilag teljesen pontos, mind textológiai, mind szemantikai, mind pedig filológiai precíz fordítása lehetetlen vállalkozás.”⁵ E ponton felmerül a kérdés: mégis mi teszi ennyire nehéz a porosz katonai gondolkodó műveinek fordítását? Mégis miért jelent rendkívüli kihívást Clausewitzet megfelelően megszólaltatni más nyelveken? És miért olyan nehéz megtenni ezt anyanyelvünkön? A Clausewitz-fordítást nehezítő tényezőkről ugyan már jó néhány évtizede olvashatunk a hazai és nemzetközi szakirodalomban is, de érezhető, hogy ez a témakör még napjainkban sincs alaposabban feltárva. A fordítói kihívások között általában a következőket találjuk:

- az eredeti német szövegek is hírhedten nehezek,
- sajátos írói stílus,
- sajátos, nehezen követhető gondolatmenet,
- a gondolatok tartalmi mélysége,
- a korszak filozófiai hagyományaival átítatott szövegek,
- a mű(vek) kiforratlansága,
- többféleképpen értelmezhető mondatok,
- ekvivalenciahiány a kulcsfogalmak esetében.⁶

Perjés az ekvivalenciahiány kapcsán egy fontos, magyarnyelv-specifikus szaknyelvtörténeti tényezőre is rámutatott. Az 1966-ban közreadott fordításkritikájában hívta fel a figyelmet arra a hazai fordítókat érintő speciális tényre, hogy a magyar katonai szaknyelvből jelentős számú, a szövegek keletkezési idejében használt alapkifejezés hiányzik. Ennek oka, hogy a magyar katonai szaknyelv csak a 19. század második felében válik kiforrottá, tehát jóval Clausewitz halála után.⁷ A hazai szakértők mindezek mellett arra is felhívták a figyelmet, hogy a jó fordításhoz (egyben a szöveggel való későbbi munka sikerességéhez is) megfelelő Clausewitz-alaputatásokra is szükség lenne, melyek még napjainkban sem teljeseek.⁸

A fenti kérdések még pontosabb megválaszolásának nehézségét az adja, hogy a Clausewitz-fordítás kihívásai komplex rendszert alkotnak, melyben az egyes alkotóelemek más-más tudományhoz kapcsolódnak. Az egyik kulcsfontosságú

³ Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy a modern fordítások egy része nem az eredeti német, hanem az angol fordított szöveg alapján készül, mely tényező tovább rontja a tartalomkövetítés minőségét.

⁴ Perjés 1966, 104.

⁵ Nagy 2017, 100.

⁶ Néhány fordítói kihívást említő mű, a teljesség igénye nélkül: Bassford 2023; Davis 2015; Aron 1983; Ilari, Bozzo, Giacomello 2011; Honig 2007; Perjés 1966; Perjés 1988. *Which translation of Clausewitz's...*

⁷ Perjés 1966, 104.

⁸ Perjés 1966, 104; Nagy 2025, 85.

tudomány ezek közül kétségkívül a nyelvtudomány. Bár rendszerint utalnak a nyelvtudományi tényezőre, mélyebb, komplexebb, a nyelvtudomány több ága felől közelítő vizsgálatok és elemzések nem születtek a témában. Jelen tanulmányban a Clausewitz-fordítás kihívásainak nyelvtudományi vonatkozásait kíséreljük meg röviden összegezni.

A történeti forrás, mint fordítói kihívás

Mielőtt rátérnénk egy konkrét szerző műveinek fordításához kapcsolódó nehézségekre, át kell tekintenünk azokat az általános kihívásokat, amelyek valamennyi hadtörténeti kútfő fordítását érintik. A történeti források fordítása – a szöveg tartalmától függetlenül – mindig szakfordításnak tekinthető. A szakfordítás pedig mindig interdiszciplináris vállalkozás, különösen igaz ez a hadtörténeti és hadtudomány-történeti kútfők esetén. (Éppen ezért optimális esetben a fordítót vagy a fordításhoz és lektoráláshoz felállított munkacsoportot hibriditás jellemzi. Ez alatt azt értjük, hogy a magas szintű nyelvtudás mellett a szöveg témájához szükséges szakspecifikus tudás is jelen van.) Ezen szövegek fordítása továbbá a szakfordítás egy speciális variánsának minősül. Ennek okai a szaknyelvben, a szaklexikográfiában és a nyelvtörténetben keresendők. A történettudomány és a hadtudomány-történet saját szaknyelvvvel rendelkezik, melyek több ponton eltérnek azoktól az általános jellemzőktől, melyeket a nyelvtudomány a szaknyelvekről megfogalmaz.⁹ Sajátosságuk, hogy a modern és korabeli szaknyelv szókészletét is magukba foglalják. Az archaizálódás folyamata miatt pedig a szaknyelv elemeinek tekinthetjük a köznyelvi, de a mai nyelvből kihalt szavakat is.¹⁰ A katonai szaknyelv esetében – ahogy Perjés is utalt rá – a szakszavak egy csoportjának nincs magyar ekvivalense, a másik csoport jelentésére pedig nem könnyű rábukkanni. Ennek oka egyrészt az, hogy nincsenek modern, korszakspecifikus, kétnyelvű történeti szakszótárak. Másrészt az, hogy ha születtek is korabeli szótárak/glosszáriumok, egy részüket nem adták ki vagy más szótárakba integrálták, a kiadottak egy része pedig nehezen elérhető. Harmadrészt pedig, ha az adott lexikográfiai referenciamű a nyelvújítás időszakában született, a szócikkekben található kifejezések egy része végül nem ment át a nyelvújítás rostáján, nem vált a nyelv részévé, így használhatatlan. Sok esetben már keresztszótározással sem találhatjuk meg jelentésüket. További nehezítő tényező a grammatika is. A szaknyelveknek természetesen nincs külön grammatikája, a „grammatikai vázat” mindig a köznyelvtől kölcsönzik. Szakszövegek megértésének tehát alapesetben sosem lehetne grammatikai akadálya. Ez azonban a múlt szövegei esetében csak részben igaz. A fordítóknak a már kihalt grammatikai jelenségek nehézségeivel, tehát a történeti nyelvtannal is meg kell küzdeni. A történeti nyelvtant (idegennyelvek esetében) azonban a korszakspecifikus történeti szaknyelv oktatásának hiánya miatt hazánkban jelenleg iskolai körülmények között nem lehet

⁹ Veres 2023, 34; 212.

¹⁰ Veres 2023, 118.

elsajátítani. Fontos megjegyezni továbbá, hogy a fordítók egy korábbi nyelvtörténeti kor és egy korábbi nyelvállapot szövegeivel dolgoznak, melyek a maitól eltérő gondolkodásmód, kulturális közeg és világszemlélet keretei között jöttek létre. Ezek lenyomata a szövegekben is jelen van, ám a jelenkori befogadó számára gyakran csak nagyon nehezen észrevehető. Az eltérő nyelvtörténeti kor a szavak jelentése szempontjából is fontos tényező. Gyakran a leghétköznapiabb szavak esetében is szemantikai elcsúszás történt, s még ha napjainkban nem is jelent teljesen mást egy szó, de értéke, érzelmi töltete, súlya stb. eltérhet a korabeliétől.

A Clausewitz-fordítás kihívásai a nyelvtudomány oldaláról vizsgálva

Magyar nyelven a Vom Kriege három teljes fordításban olvasható, ugyanakkor a porosz katonai gondolkodó további írásainak magyar nyelvű megjelentetésére is igény mutatkozik. A Pro Militum Artibus sorozat következő kötete Carl von Clausewitz magyar nyelven eddig nem közölt írásaiból kíván egy válogatást közreadni. A fordítói és lektori munka jelenleg is zajlik. A kétségkívül embert próbáló vállalkozás lehetőséget kínált azonban arra is, hogy a szöveg magyar nyelvre történő fordításakor felmerülő sajátos kihívásokat, a fordítást befolyásoló tényezőket a nyelvtudomány oldaláról is vizsgálhassuk és elemezhessük. A fordítói munkát kiegészítő szövegvizsgálatok alkalmával egyértelműen kirajzolódó, fordítói kontextust befolyásoló tényezőket sikerült rögzíteni, melyek jól klasszifikálhatók. A vizsgálatok alapján három nagy csoportba sorolhatjuk őket: 1) a nyelvtudományi tényezők, 2) az idioszinkratikus tényezők és 3) a történettudománnyal, hadtudománnyal, filozófiával stb. összefüggő tényezők csoportjába. Utóbbival arra utalunk, hogy a „tökéletes” fordításhoz és lektori munkához behatóan ismerni kell(ene) a kort és annak trendjeit, a korabeli német filozófia hagyományait, Clausewitz azokhoz való viszonyát, az eseménytörténetet, a hadtörténetet, a hadtudományi vonatkozásokat, más katonai teoretikusok munkáját, a megemlített helyszíneket stb. Jelen tanulmányban erre a csoportra nem térünk ki bővebben, hiszen ezen tényezőkről esik a legtöbb szó a hazai és nemzetközi szakirodalomban egyaránt. Az e csoporttal kapcsolatos komplexebb kutatások, a felmerülő problémák és azok megoldásai pedig elsősorban nem a nyelvtudomány tárgyát képezik. Fordítói oldalról azonban azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy bár képtelenség, hogy egy ember a felsorolt szakterületek mindegyikének alapos ismerője legyen, de megfelelő munkacsoport felállításával, Clausewitz életének alapos ismeretével, valamint további ismeretek célirányos bővítésével, ha kis mértékben is, de enyhíthetők ezek a hiányosságok. Ez pedig a fordítás minőségét is javíthatja. Az alábbiakban a nyelvtudományi és idioszinkratikus tényezők csoportját mutatom be bővebben.

A fordítást befolyásoló nyelvészeti tényezők halmaza a nyelvtudomány ágai szerint tovább csoportosítható, a vizsgálatot követő rendszerezés alkalmával az alábbi alcsoportokat azonosítottam.

Nyelvtörténeti tényező

Ha Clausewitz szövegeihez nyúlunk, az újfelnémet nyelvtörténeti kor egy korábbi korszakának szakszöveg-világába érkezünk. Bár ez már a standardizált irodalmi nyelv kialakulásának időszaka, tehát a mai német nyelvet ismerők könnyebben megértik, mint a korábbi nyelvtörténeti korok nyelvezetét, mégis számos fordítást befolyásoló elem kapcsolható hozzá. A korszak írásait többek között bonyolult, hosszú mondatszerkezetek, terminológiai instabilitás, ingadozó helyesírás és írásjelhasználat, eltérő stiláris normák jellemzik, a szavak egy része pedig azóta szemantikai változáson esett át. A korszakban a német katonai szaknyelv intézményesülése sem fejeződött még be teljesen, a kifejezések egy része épp ekkor, vagy csak ezután kanonizálódott, használatuk tehát olykor a korszakban is ingadozó.

Dialektológiai tényező

A dialektológia vagy nyelvjárástan a nyelvtudomány azon ága, mely a nyelvi jelenségeket elsősorban területi szempontból vizsgálja, feladatai közé tartozik a regionális nyelvváltozatok feltárása.¹¹ Clausewitzről persze utólag nehéz teljesen pontosan megállapítani, hogy melyik német nyelvjárást beszélhette, szülővárosa (Burg bei Magdeburg) ugyanis két nagy nyelvjárásterület, az *Ostniederdeutsch* (kelet-almémet) és *Ostmitteldeutsch* (keleti középnémet) határán fekszik. Egy szerző dialektusa még az irodalmi nyelven megfogalmazott szövegeire is hat, így, ha kis mértékben, de befolyásolja azt. A dialektológiai tényezők között ismét ki kell emelnünk egy magyar specifikumot. Magyarországon számos szakember dolgozik német nyelvű forrásokkal, közülük sokan jelentős forrásfordítói rutinnal is rendelkeznek. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezen szakemberek jelentős része – hazánk történelméből kifolyólag – általában osztrák dialektus(okban), esetleg magyarországi német dialektus(okban) írt szövegekkel szerezte rutinját. Ezek pedig még az irodalmi nyelv esetében is jelentősen eltérnek Clausewitz nyelvétől!

Grammatikai tényező

Bár Clausewitz épp a standardizált irodalmi nyelv kialakulásának időszakában élt, ám a folyamat ekkor még nem zárult le. A korszak grammatikája már nagyban közelít a maihoz, de korántsem azonos vele. Clausewitz szövegeiben is megfigyelhető a korszakot jellemző Präteritum dominancia, a jövő idő jelen idővel való helyettesítése, a gyakoribb vonatkozónévmás-használat, a képlékeny szórend. Passzív mondatainak egy részét ma már gyakran aktívrá cserélnénk. Ezen mondatok sokszor elméleti általánosításokat jeleznek, a mai beszélő számára azonban ez az árnyalat olykor nehezen észrevehető. A mára bebetonozódott nyelvtani jelenségek egy része még szintén képlékeny. Erre kiváló példa az összehasonlító kötőszavak funkcionális változékonysága (pl. „so schnell als möglich”). A felsorolt jelenségek a mai német nyelvhez szokott szemnek már furcsán hatnak, egy részük félreértéshez is vezethet. A

¹¹ Dudics–Gazdag 2020, 9.

korszakban az igék vonzatai sem rögzültek még teljesen. A szövegekben Clausewitz gyakran használ olyan ige-vonzat párokat, melyek eltérnek a mai standard német normáitól. Ám azok a vonzatkapcsolatok sem ritkák, melyek a későbbi nyelvfejlődés során már kikoptak a nyelvből, s melyek esetében a vonzat révén az ige teljesen eltérő jelentést hordoz. A két csoport elkülönítése a fordító számára alapos utánajárást igényel. A szövegek feldolgozásához elengedhetetlen a *Konjunktiv* (kötőmód) alapos ismerete. Egyrészt azért, mert számos másoktól átvett példával dolgozik, melyeket a korszakban gyakrabban használt függőbeszédben fogalmaz meg. Másrészt azért, mert a feltételes mód kifejezésére a körülíró „*Würde-Formot*” szinte sohasem használja, helyette a mára kikopóban lévő *Konjunktiv Präteritum* igealakok jelennek meg (*ginge, hätte, käme* stb.). Utóbbiak egy részét azonban a mai anyanyelvi beszélők sem értik pontosan (*stünde, stürbe, schüfe* stb.).

Mindezek mellett apróbb, mára teljesen kihalt nyelvtani jelenségeket is megfigyelhetünk. Ilyen például a *Vom Kriege* címben is szembevető szóvégi „e”. Itt a szakirodalomban *historischer Dativ-e* vagy *archaischer Dativ-e* formában emlegetett jelenségről van szó, mely egy középfelnémet nyelvből származó, a 19. század közepére szinte teljesen kihalt grammatikai forma.¹² A *Dativ-e* egykori markáns jelenlétére ma már csak néhány állandósult szókapcsolat emlékeztet. Clausewitz szövegei természetesen további apróbb kihalt nyelvtani jelenségekkel tarkítottak, melyek teljeskörű felsorolását azonban jelen cikk terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé.

Szemantikai tényező

A fordítást a szavak jelentése, jelentésváltozása és kontextustól függő jelentésének ismerete is befolyásolja. A Clausewitz-szövegekben megjelenő mai szövegfeldolgozó számára kérdéses szavak és állandósult szókapcsolatok a szemantika szempontjából az alábbiak szerint csoportosítottam.

a) Köznyelvi és szaknyelvi archaizmusok csoportja

Ide tartoznak a mára elfeledett, a még érthető, de régiesen hangzó, vagy morfológiai változáson átesett szavak. Ilyen például az „*unter dieser Reservation*” vagy a „*militärische Hülfsmittel*” kifejezés, melyek napjainkban már csak történelmi szövegekben előforduló archaizmusok. Előbbit ma inkább „*unter diesen Bedingungen*” vagy az „*unter diesen Vorbehalten*”, utóbbit a „*militärische Hülfsmittel*” alakban használnánk.¹³ Ezen esetekben a kifejezések jelentése között nincs (számottevő) eltérés, pusztán a nyelv változásával a korábbi alakokat kiszorította a modernebb kifejezés.

b) Jelentésváltozáson, jelentésbővülésen átesett szavak

Előbbire kiváló példa a Clausewitz által gyakran használt *bald* szó, mely napjainkban hamarosan, nemsokára, mindjárt jelentéssel bír, a korszakban azonban

¹² Radden 2021, 42.

¹³ A korszakban, így Clausewitznél is az „*unter dieser Reservation*” kifejezés jelentése – kontextustól függően – lehet egyrészt „*ezen feltételek mellett*”, melyre ma az „*unter diesen Bedingungen*” állandósult szókapcsolatot használjuk. Másrészt „*ezen fenntartások figyelembevételével*”, mely modern szövegekben „*unter diesen Vorbehalten*” alakban fordul elő. A „*militärische Hülfsmittel/Hülfsmittel*” jelentése hadi eszközök, hadszerek.

azt is jelentette, hogy néha. A jelentésbővülésen átesett szavak alatt olyan szavakat értünk, melyeknek kettő vagy több egymással összefüggő jelentése van. Szemantikai poliszémiát egy szerző is előidézhet, például egy jelentős, széles körben elterjedt műve kapcsán, ahogy Clausewitz is tette ezt többek között a *Friktion* (súrlódás) esetében.

c) Idegennyelvű szavak

A szövegek számos idegennyelvű, elsősorban francia szóval terheltek, melyeket a fordító sokszor kizárólag csak az adott nyelv modern vagy történeti szótáriródalmában találhat meg. Eredmény nélküli keresés esetén francia nyelvi szakértő bevonása is szükséges. Ezen csoport szavaival azonban óvatosan és körültekintően kell eljárni, mert ha a korszak német nyelve morfológiai változtatás nélkül használta is az adott kifejezést, enyhe jelentésváltozáson áteshetett!

d) Általános és szaknyelvi környezetben eltérő jelentésű szavak

Katonai szövegben például a *befördern* szóhoz szinte azonnal az előléptet jelentést társítjuk, Clausewitz azonban gyakran a szállít, átszállít értelmében használja. Az *umhängen* ige (ráad, körülvesz, ráakaszt) fordítását alapvetően egyetlen fordító sem találná bonyolultnak, egészen addig, amíg nem a korabeli gyalogság fegyvereinek kontextusában találkozunk vele (vállon átvét, vállra akaszt, vállra vet).

e) „Hamis barátok”

A hamis barátok kifejezés „olyan különböző nyelvekhez tartozó szó párokat jelöl, amelyeknek formai hasonlóságuk ellenére (teljesen vagy részben) eltérő jelentésük van.”¹⁴ Ilyen szavakból a német-magyar nyelvpár esetén Clausewitz szövegeiben is találunk néhányat, különösen katonai szakkifejezéseknél. Ennek oka egyrészt az osztrák és német katonai szaknyelv közötti különbségekben, másrészt az osztrák katonai szaknyelv magyar szaknyelvre gyakorolt hatásában, harmadrészt a nyelvek fejlődése alkalmával történő jelentésváltozásokban keresendő. Kiváló példa erre a *Rapport* kifejezés, mely alatt magyarul napjainkban kihallgatást értünk. A korszak német nyelvében azonban a katonai jelentés egy formáját jelentette (mely nem teljesen azonos a *Meldung* kifejezéssel).

Etimológiai tényező

Clausewitz esetében számos más nyelvből átvett, úgynevezett adaptált kölcsönszót találunk. Ezek jellemzője, hogy a nyelv saját szabályai szerint alakultak át (hangalak, toldalék, ragozás stb.). A szövegekben a leggyakrabban olyan szavakat találunk, melyek latin/francia eredetűek, vagy francia közvetítéssel kerülnek át a német nyelvbe (pl. *correspondierende*, *tiraillieren*, *fatiguiert* stb.) Akad azonban más nyelvekből is néhány példa. A legérdekesebb minden bizonnyal az angol nyelvből érkező *Reiflemänner* volt, mellyel jelen tudásunk szerint a *rifleman* kifejezésre utal. Ez esetben láthatjuk, hogy a szóösszetétel első fele ortográfiai, a második fele pedig morfológiai adaptáción esett át.

¹⁴ Kiss 2004, 18.

Lexikográfiai tényező

A fordítást kétségkívül hátráltatja, hogy a témához illeszkedő, modern szerkesztésű történeti szakszótárirodalom teljesen hiányzik. A 19. században fellendülő szótárírás általános és szakszótárainak problémakörére már kitértünk. Clausewitz és a korabeli magyar-német-magyar szakszótárak kapcsán azonban meg kell említenünk még egy speciális faktort. Az említett szótárak írói elsősorban az osztrák nyelvterület általános és szakszókincsére támaszkodtak. Ezek a szótárak tehát porosz szövegek esetében nem mindig nyújtanak valós segítséget. Látunk persze példát arra is, hogy egy eltérő szakszó esetében, egy szótár mind az osztrák, mind a német területeken elterjedt változatot listázza, de kétségkívül ez a ritkább.

Fordítástudománnyal összefüggő és stilisztikai tényezők

Mint fent említettük, a múlt szövegeink fordítása a szaknyelvfordítás egy speciális variánsa, s mint minden szakfordítás, interdiszciplináris vállalkozás. Clausewitz magyarul kiadatlan írásainak fordításakor a fordító a szövegek tartalma okán többek között a történelemtudomány, a hadtudomány, a nyelvtudomány és a neveléstudomány határán kénytelen egyensúlyozni. Miközben a korszak szövegjellemzői, valamint Clausewitz saját és egyben sajátos írói stílusa miatt a szakfordítás és a műfordítás mezsgyéjén mozog. E nehezített pályát olyan, a stilisztika területéről felmerülő kérdések nehezítik tovább, mint hogy: Archaizáló vagy modernizáló fordítói stratégiát válasszak? A szaknyelvi pontosságot vagy a stilisztikai hűséget részesítem előnyben? Adjam vissza egy kifejezés minél pontosabb jelentését, akkor is, ha ehhez modern szót kell használnom, vagy ragaszkodjak a korhű fogalmakhoz? Ha napjainkban egy fogalmat például a logisztika szóval tudnék a lehető legpontosabban visszaadni, beleírhatom-e ezt egy 1800-as évek elején készült szöveg fordításába, holott a szó csak az 1830-as években, Jomini nyomán jelenik meg katonai szövegben, s csak jóval később válik elterjedt fogalommal?¹⁵ Ezekre és ezekhez hasonló kérdésekre azonban egyetlen szakirodalomban sem találunk egzakt választ.

A harmadik csoport az idioszinkratikus tényezők nevet kapta. Ennek oka, hogy ezen csoportba a kifejezetten Clausewitzhez kapcsolható egyedi, emberi, a másik két halmazba nem sorolható fordítást befolyásoló tényezők tartoznak. Tehát olyanok is, melyek megláttatják velünk, hogy ez a briliáns elme sem mentes az emberi esendőségtől. Az ilyen egyedi faktorok kisebb-nagyobb mértékben közvetlenül hatnak a keletkező szövegekre, közvetetten pedig azok fordítására. Ide olyan tényezőket sorolhatunk, mint egyes szövegek kidolgozatlansága, egyes művek vázlatos jellege, pontosítás nélkül maradt kétértelmű mondatok, nem egyértelmű utalások.¹⁶ Ebbe a

¹⁵ Falk 1986, 18–19.

¹⁶ Itt fontos megjegyezni, hogy ezek – az esetek túlnyomó többségében – nem hanyagságra vagy szakmai mulasztásra vezethetők vissza. Clausewitz írásainak egy részét nem hivatalos publikálásra készítette, más részük pedig nem végleges, kiadásra szánt formában maradt fenn. A fő művének számító Vom Kriege például halálakor csak kéziratban létezett, és átfogó átdolgozására már nem volt lehetősége. Oktatási célú anyagai sem tekinthetők kész műveknek, általában jegyzet formában maradtak fenn.

csoportba tartoznak továbbá az olyan, szorosan egy személyhez köthető tényezők is, mint az egyéni szókincs és mentális lexikon, melyeket nyelvtörténeti vonatkozásban jóval ritkábban vesznek számításba. Egyéni szókincsen – egyszerűsítve – az egy személy által ismert szavak összességét értjük. Az elsősorban a pszicholingvisztikai kutatások tárgyát képző ún. mentális lexikonnak/szótárnak még nincs általánosa elfogadott definíciója. Általában egy, az agyban lévő tárolórendszer értünk alatta, melyben szavak mentális reprezentációja, tárolása és előhívása történik.¹⁷ Ezek közvetlenül befolyásolják, hogy az adott személy milyen szavakat használ műveiben, ahogy azt is, hogy ő pontosan mit ért alattuk, épp ezért közvetetten a fordításra is kihatnak.

Összegzés

A hazai és nemzetközi szakirodalom egyre gyakrabban hívja fel a figyelmet a Clausewitz-fordítások nehézségeire. Kevés olyan tanulmány születik azonban, amely ezek okait egy tudomány felől közelítve vizsgálja. A porosz katonai teoretikus magyarul kiadatlan műveinek fordítása arra is lehetőséget adott, hogy a fordítással párhuzamosan a szövegeken egyúttal szövegnyelvészeti vizsgálatokat is végezzünk, melyek segítségével feltárhattuk a fordítói kontextust befolyásoló tényezőket. Ezek három, egymástól jól elkülöníthető csoportra bonthatók: megkülönböztethetjük a nyelvtudományi tényezőket, az idioszinkratikus tényezőket és a történettudománnyal, hadtudománnyal, filozófiával stb. összefüggő tényezők csoportját. Ezek közül a nyelvészeti megközelítéshez az első két csoport kapcsolódik szorosan. Az idioszinkratikus tényezők közé kizárólag Clausewitzhez kapcsolható egyedi és emberi faktorok tartoznak. A jóval nagyobb nyelvtudományi tényezők csoportjának esetében rendszerezésre is szükség volt, alcsoportjait a nyelvtudomány ágai alapján alakítottuk ki. A nyelvtudomány oldaláról végzett vizsgálatok tovább erősítik azt a felvetést, hogy tökéletes Clausewitz-fordítások nem készíthetők. Ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy egyrészt széleskörű szakmai összefogással, interdiszciplináris munkacsoportok felállításával törekedhetünk az „elég jó” fordítások készítésére, s hogy a jövőbeni fordítások minőségi javulásához nagyban hozzájárulhatunk a több szakértő által hangsúlyozott Clausewitz-alap kutatások bővítésével. Jelen tanulmány arra is rámutat, hogy az alap kutatásokban lényegesen nagyobb teret kell kapniuk a nyelvtudománnyal összefüggő kutatásoknak, mint eddig gondoltuk. Ezen belül pedig hangsúlyt kell fektetni a lexikográfiával összefüggő kutatásokra és az azokból létrehozható produktumokra. Szükség van korszakspecifikus, modern eljárásokkal készült kétnyelvű, történeti katonai szakszótárakra és/vagy adatbázisokra, melyek összeállítását lehetőség szerint terminológiai munkának is kisélnie kell. Mindemellett az irodalomtudományból merítve az is megfontolandó, hogy az írói szótárakhoz hasonló (kétnyelvű) Clausewitz-szótár is készüljön. Ezek hozzájárulhatnak a jövőbeni fordítások sikerességéhez. Jelen kutatás továbbá megerősíti azt a többek által

¹⁷ Bajtai 2014, 51.

hangsúlyozott felvetést is, hogy mivel tökéletes fordítások nem készülhetnek, egy valódi Clausewitz-kutató esetében elengedhetetlen, hogy magas szinten beszéljen németül és eredetiben olvashassa a kiváló katonai teoretikus műveit. Ezt a gondolatot annyival ki kell egészítenünk, hogy mint láthattuk, a szövegek tényleges megértéséhez, a bennük lévő árnyalatok megragadásához nem elegendő kizárólag a mai standard német nyelv magas szintű ismerete.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aron, Raymond 1983. *Clausewitz Philosopher of War*. New York: Simon & Schuster.
- Bajtai Éva 2014. Mentális lexikon és a nyelvek. *Hungarológiai Közlemények*, 45 (2): 31–58.
- Bassford, Christopher 2023. *Clausewitz's Categories of War and the Supersession of „Absolute War”*. <https://www.clausewitzstudies.org/mobile/Bassford-Supersession5.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 12. 11.)
- Davis, James W. 2015. Introduction to Clausewitz on Small War. In Daasen, Christopher, Davis, James W. (szerk.): *Clausewitz on Small War*. 1–18. Oxford: Oxford University Press.
- Dudics Katalin, Gazdag Vilmos 2020. *Dialektológiai alapismeretek*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Falk, Stanley L. 1986. Introduction. In Falk Stanley L. (szerk.): *George C. Thorpe's Pur Logistic*. 11–28. Washington: National Defense University Press.
- Honig, Jan Willem 2007. Clausewitz's On War: Problems of Text and Translation. In Strachan, Hew, Herberg-Rothe, Andreas (szerk.): *Clausewitz in the Twenty-First Century*. 57–73. Oxford: Oxford Academic.
- Ilari, Virgilio–Bozzo, Luciano–Giacomello, Giampiero 2011. Clausewitz and Italy. In Pommerin, Reiner (szerk.): *Clausewitz Goes Global: Carl von Clausewitz in the 21st Century*. 174–203. Berlin: Carola Hartmann Miles Verlag.
- Kiss Mónika 2004. A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája. *Fordítástudomány* 6 (2): 18–30.
- Nagy Miklós Mihály 2017. Interpretáció Clausewitz fő művének nyolcadik könyvéhez, *Hadtudományi Szemle*, 10 (1): 98–112.
- Nagy Miklós Mihály 2025. A Clausewitz-kutatás módszertanáról. *Hadtudomány* 35 (1): 79–92. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2025.35.1.79>
- Perjés Géza 1966. Clausewitz magyar fordítása. *Hadtörténelmi Közlemények* 13 (1): 104–132.
- Perjés Géza 1988. *Clausewitz és a háború praxeológiája*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Radden, Günter 2021. Der verkannte e-Dativ im heutigen Deutsch: im Kreise meiner Lieben und am Rande des Abgrunds. In Binanzer, Anja, Gamper, Jana, Wecker, Verena (szerk.): *Prototypen – Schemata – Konstruktionen: Untersuchungen zur deutschen Morphologie und Syntax*. 53–76. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Tiejun, Yu 2011. The Western Master and Bible of War: Clausewitz and His On War in China. In Pommerin, Reiner (szerk.): *Clausewitz Goes Global: Carl von Clausewitz in the 21st Century*. 43–60. Berlin: Carola Hartmann Miles Verlag.
- Veres Violetta 2023. *A 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára*. Doktori disszertáció. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Which translation of Clausewitz's On War do you have? <https://clausewitzstudies.org/mobile/whichtrans.htm> (Letöltés ideje: 2025. 12. 11.)

Guitman Barnabás[◇]

Az 1546 őszi szászországi hadműveletek és az adorfi csata a kortárs beszámolók tükrében

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.36

Az 1546 őszi szászországi hadműveletek a schmalkaldeni háború kulcsfontosságú eseményei voltak. A szász választói Vogtland tartomány elfoglalása stratégiai győzelmet hozott a császárpárti koalíció számára, előkészítette a császáriak 1547-es mühlbergi győzelmét. A háború e szakaszában kapcsolódtak be először a magyarországi huszárok, akik a kortárs beszámolók tanúsága szerint a háború végéig a csatározások meghatározó szereplőivé váltak. A tanulmány gerincét az eseményekben résztvevő felek által papírra vetett, az adorfi csatáról szóló, eltérő nézőpontból megfogalmazott híradások összevetése alkotja. A vizsgált források különbözőségükben is egybehangzó narratívái izgalmas betekintést nyújtanak a 16. századi magyar huszárság történetének e lényeges mozzanatába.

KULCSSZAVAK: adorfi csata, huszárok, magyar könnyű lovasság, schmalkaldeni háború

The Military Operations of Autumn 1546 in Saxony and the Battle of Adorf in the Light of Contemporary Accounts

The military operations of autumn 1546 in Saxony were key events in the Schmalkaldic War. The occupation of Vogtland of the Electorate of Saxony resulted in a strategic victory for the imperial coalition as the incursion into Saxony divided the forces of the Schmalkaldic League and thus paved the way for the imperial triumph at Mühlberg in 1547. This phase of the war saw the first involvement of Hungarian hussars, who – according to contemporary accounts – became decisive participants in the fighting until the end of the conflict. The core of the study is a comparison of reports on the Battle of

[◇] Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, habilitált adjunktus - Pázmány Péter Catholic University's Faculty of Humanities and Social Sciences Institute of History, Associate Professor with Habilitation. email: bguitman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1122-3616>

Adorf, written by the parties involved, each presenting a different point of view. Despite their differences, the sources analysed offer converging narratives that provide a fascinating insight into this important episode in the history of 16th century Hungarian hussars.

KEYWORDS: *Battle of Adorf, hussars, Hungarian light cavalry, Schmalkaldic War*

A Schmalkaldeni háború háttere és természete

A schmalkaldeni háború (1546/47) az első olyan nagyobb konfliktus volt a protestáns reformációt követően, amely már nem csupán vallási, hanem nemzetközi és politikai dimenziót is öltött. Egész Európa figyelmét felkeltette, számos történeti mű, leírás készült róla, amelyek a 16. században olvasott munkáknak számítottak. A háború hatására a lutheri reformáció addig töretlennek tűnő diadalútja megtorpant, és egyben lehetőség nyílt a katolikus egyház közép-európai újjászerveződése előtt is.¹

A harc V. Károly császár és a protestáns tartományurak által létrehozott schmalkaldeni szövetség között zajlott. A császár célja a vallási egység helyreállítása és a birodalmi rend újbóli megerősítése volt, míg ellenfelei saját vallásszabadságuk és politikai önállóságuk védelmében fogtak fegyvert. Bár a háborút motiváló vallási tényezők jelenléte kétségtelen, a konfliktus valójában a hatalomgyakorlás mikéntjéről, a birodalom jövőjéről és a protestáns reformáció politikai következményeiről szólt. Például protestáns hercegek is harcoltak V. Károly oldalán (mint Móríc² szász herceg), miközben a katolikus Bajorország a semlegességet választotta.

A küzdelem ekkor még nem a teljes megsemmisítés logikáját követte, ahogyan az majd a harmincéves háborúban történt. A kortársak még képesek voltak a másik felet ellenfélnek, nem pedig ördögtől való ellenségnek tekinteni. Ugyanakkor a hadszíntéren a háború mégis súlyos pusztításokkal járt. A Dunától délre előre nyomuló császári sereg éppúgy, mint a Szászországban betörő csapatok, falvakat égetettek fel, településeket fosztottak ki.³

A szászországi hadjárat során különösen nagy hírnévre tettek szert a magyarországi könnyűlovások, a huszárok, akiknek jelenléte és harcmodora mély benyomást tett a kortársakra.⁴ A német területek számára a huszárok hadviselése szokatlan, sőt félelmetes újdonságnak számított: gyorsaságuk, mozgékonyosságuk és merész rajtaütéseik a helyi hadvezetés számára kiismerhetetlenek voltak. A huszárok a balkáni hadszíntér tapasztalatait hozták magukkal. A török elleni végvidéki küzdelmekből ismert taktikákat alkalmazták: a meglepetésszerű támadást, a színlelt visszavonulást, a villámgyors újracsapást. E módszerek a német hadak számára idegennek, sőt barbárnak hatottak. Félelemkeltő megjelenésük, díszes, vadnak tűnő viseletük, és a harcban tanúsított könyörtelenségük új minőséget vitt a hadjáratba.

¹ A háborúról részletesen írtam az alábbi kötet tanulmányaiban: Ávila 2022.

² Móríc (1521–1553), szász herceg, 1547-től szász választófejedelem.

³ Minderről érzékletesen, a szemtanúk hitelességével tájékoztatnak a mellékletben közölt források.

⁴ A huszárság kialakulásáról, kora újkori szerepéről lásd: B. Szabó 2010.

A háború menete három szakaszra bontható: 1) dunamenti hadjárat, 2) szászországi őszi hadjárat, 3) végkifejlet (1547 tavasza). A tanulmány az alábbi forrásokra építkezve a második szakaszra fókuszál.

1. Nyáry Ferenc⁵ levele Várdai Pál esztergomi érsekhez, Oelsnitz 1546. november 4.⁶
2. Ismeretlen szerző levele Várdai Pál esztergomi érsekhez, Prága 1546. november 5.
3. Ismeretlen szerző levele. Plauen, 1546. november 10.⁷
4. Ambrosius Blarer⁸ levele Heinrich Bullingernek, Konstanz, 1546. november 27.⁹
5. Lorenzo Contarini¹⁰ követjelentése. 1548.¹¹

A szászországi hadjárat célja és a „cseh” királyi haderő

A háború második szakaszában hosszas egyeztetéseket követően, a Cseh Királyság irányából tört be egy sereg Szászországba, amelyet számos korabeli feljegyzés és a jelenlegi szakirodalom is több esetben cseheknek, a cseh királyi seregnek nevez, s így a magyar huszárokat is gyakran *cseh lovasoknak* írják le.¹² A szokatlan kinézetű és vad harcmódorú könnyűlovasokat ugyanakkor időnként hunoknak, vagy egyenesen törököknek is vélik a kortársak.¹³ Azonban ez a hadsereg valójában az összetett Habsburg Monarchia többnemzetiségű jellegét tükrözte. A cseh-német Sebastian von Weitmühl (†1549) állt az élén, a csehországi csapatokat gróf Albrecht von Schlick (†1554) vezette, míg a Magyar Királyságból küldött könnyűlovasok parancsnoka a már említett Nyáry Ferenc volt.¹⁴

Bár kezdetben határmenti portyázásnak tűnt a hadjárat, valójában a császári hadvezetés tudatos stratégiai műveletet indított. Célja a szász választófejedelemség katonai és politikai megtörése, a schmalkaldeni szövetség belső megosztása volt, amely végül győzelemhez vezetett.¹⁵

⁵ Nyáry Ferenc (†1551), országos huszárkapitány, honti főispán.

⁶ Nyáry Ferenc, valamint az ismeretlen szerző Prágában kelt beszámolóját először Károlyi Árpád adta ki, majd a latin eredeti szöveg alapján jelen tanulmány szerzője készített róla korszerű fordítást. Károlyi 1877; Ávila 2022, 231–236.

⁷ Lásd a melléklet 1. számú forrását.

⁸ Ambrosius Blarer (1492–1564) a lutheri reformáció első nemzedékéhez tartozott, bencés szerzetesként ismerkedett meg Luther tanaival, előbb követője lett, később a svájci hitújítókhoz közeledett. Bautz, 1990.

⁹ Lásd a melléklet 2. számú forrását.

¹⁰ Lorenzo Contarini (1515–1552), velencei követ I. Ferdinánd udvarában.

¹¹ Kiadás: Albèri 1859, 369–469. A jelentés vonatkozó részletének fordítását lásd a mellékletben, 3. számú forrás.

¹² A pár éve megjelent Bullinger-levelezés jegyzetírója sem tartja a huszárokat valamilyen oknál fogva magyarnak. *Husaren. – Es handelte sich um kroatische, walachische und polnische Reiter. Man sah in ihnen Hunnen, Ungarn, Türken und die Völker Gog und Magog verkörpert* (Huszárok alatt horvát, román és lengyel lovasok értendők. A hunok, magyarok, törökök, valamint Góg és Magóg népeinek megtestesítőiként tekintettek rájuk.) Bullinger 2017, 351. Például: Sutter Fichtner 1986, 157; Schilling 2020, 285; 289.

¹³ Veit Dietrich (1506–1549) német reformátor a magyarokról mint hunokról ír: *Nem úgy tűnik, hogy a szász háborút könnyedén le lehetne csendesíteni. A választó számára új hadat toboroznak nálunk, amivel Ferdinánd területét (vagyis Csehország határait) támadná, hogy megbosszulja a rajta esett sérelmet, mivel a hun lovasok széles körben feldúltak mindent.* Veit Dietrich levele Francisco de Enzinásnak, Nürnberg, 1547. február 11. Enzinás 1995, 188. A melléklet 1. számú forrásában a szemtanú szerző török harcosokat is említ a magyarokkal együtt.

¹⁴ Ávila 2022, 23.

¹⁵ A betörés elhárítására szászok is tudatosan készültek. Vö. Wild 1938, 15–24.

Az 1546. november végére a csehországi Eger (Cheb) városában összevont haderő számottevő erőt képviselt: több mint 16000 főt, köztük 4000 lovast és 12000 gyalogost, s ezen belül több mint 2200 huszárt. A korszakhoz mérten figyelemre méltó, folyamatosan kiépülő logisztikai háttér jelezte, hogy császári oldal fő erőit Bajorországból elkezdte átcsoportosítani egy Szászország elleni jelentősebb támadáshoz. A Landwüst melletti táborban hétszáz szekér állt, közülük több mint hatvan puskaporral és hadianyaggal megrakva. A hadjárat előkészítettségét jelzi az is, hogy Bécsből nehéz tüzérség érkezett: nyolc hatalmas faltörő ágyú és több tábori ágyú, amelyek menetoszlopa a korabeli beszámoló szerint mintegy tizenöt kilométer hosszan kígyózott az országúton. A hadvezetés Egerben rendezte be a téli főhadiszállást, ahonnan a királyi jelenlétet biztosították. Itt két kolostort is kiürítettek, hogy helyet adjanak a hadsereg és a parancsnokság ellátásának.¹⁶

A vogtlandi harcok és az adorfai győzelem

A szászországi hadműveletek azonban már egy hónappal korábban, 1546 október végén kezdetüket vették. Innen indul az eseményeknek az a szála, amelyet szerencsés módon két, egymást kiegészítő nézőpontból ismerünk: a szász választófejedelem jelenlévő alattvalóinak beszámolóiból és Nyáry Ferenc, valamint egy ismeretlen, feltehetően magyar származású szerző leveléből.

A támadók előrenyomulása gyors és határozott volt. Október 23-án elfoglalták Gottesgab és Platten településeket, majd október 30-án a huszárok rajtaütésszerű támadást hajtottak végre Landwüst és Siebenbrunn falvak ellen, mindkettőt felégetve.¹⁷

Ezt követően Adorf városába vonultak, amely rövid időn belül megadta magát. Adorfban ugyan csupán két pajta esett áldozatul a tűznek, de a város környékét teljesen feldúlták. A választófejedelem embereit felkészületlenül érte a rajtaütés hevessége: a támadók lovakat, marhákat, sőt templomi értékeket is zsákmányoltak.¹⁸

Nyáry beszámolója szerint a magyarok – több mint hatszáz lovas – a kiürített szász tábornokot követve érkeztek Adorfhoz. A városból puskákkal és ágyúkkal lőtték rájuk, ám a magyarok, akiknek sem lőfegyverük, sem tüzérségük nem volt, mégis rohamba mentek. Felgyújtották a külvárosokat és az istállókat, s csatakiáltások közepette három kapun is betörték a falakon belülre. Elfoglalták a várost, de éjszakára nem mertek benne maradni – csak a polgároktól vettek hűségesküt a király nevében, majd visszavonultak a táborba.

¹⁶ Lásd az 2. számú mellékelt forrást.

¹⁷ Lásd a mellékelt forrásokat.

¹⁸ Lásd az 2. számú mellékelt forrást.

A visszafoglalási kísérlet nem késett sokáig. Wolf von Gräfendorf, a szász választófejedelem kapitánya,¹⁹ mintegy háromszáz lovassal és hat zászlónyi gyalogossal október 31-jén bevonult a magyarok által kiűrt Adorfba.²⁰

A döntő ütközet november elsején bontakozott ki délután három óra körül. Gräfendorf a közeli magaslaton erősítette meg állásait: a szász oldalon mintegy ezerhatszáz fő – gyalogosok és lovasok vegyesen – vesztegelt Adorfnál. Amikor a cseh táborból a magyarok kiegészülve ötszáz nehézlovassal és ötszáz gyalogos arkebúzzal közelítettek, az ellenség a Prágában kelt beszámoló szerint négyszáz nehézlovast és hatezer gyalogost sorakoztatott fel.²¹

A magyarok a nehézlovasság és a gyalogság előtt haladva támadtak. Az ellenség megingó sorainak láttán, teljes erővel, rohamban zúdultak rájuk. A szász jelentések szerint a választófejedelmi lovasok már az első összecsapás után pánikba estek, és visszafelé vágattak, saját gyalogosaikon átgázolva százakat tiportak agyon. A huszárok ezt kihasználva szétverték a védekező alakzatot, s az üldözésben szinte teljesen megsemmisítették a szász erőket.²²

Nyáry beszámolója drámai képet ad: a magyarok „élettel-halállal nem törődve” kapaszkodtak fel a fenyvesekkel borított magaslatra, amelyet az ellenség ágyúkkal erősített meg. Ott vívták ki a döntő győzelmet, és – ahogy Nyáry írja – „csak a magyar csapatok, Őfelsége más hadinépeinek segítsége nélkül, egyedül Isten segédelmével győzedelmeskedtek.”²³

Az ütközet mérlege és a rettegés ideje

Az adorfai csata következményei súlyosak voltak mind emberi, mind lélektani értelemben. A veszteségeket a források eltérően becsülik, de mind megerősítik a vereség nagyságát. A választófejedelem katonái közül legkevesebb három-négyszázan eshettek el az első összecsapásban, Nyáry Ferenc pedig saját jelentésében mintegy ezerkétszáz holttestről ír. A szász beszámolók is több mint ezer halottat említenek, köztük két tisztet meg is nevezve – Hans Wilhelm von Weißenbachot és a lovasság zászlótartóját, Adam Wedert. A legtöbb áldozat menekülés közben, hátulról kapott halálos csapást: a csata így a teljes megfutamodás és a zűrzavar képét mutatja.

A magyar veszteségek ezzel szemben elenyészőek: a prágai névtelen levele szerint Nyáry emberei közül „kettőnél több nem sérült meg.”²⁴ A források e ponton mind kiemelik a huszárok bátorságát és harci tapasztalatát, ezek együtt tették lehetővé, hogy viszonylag kis létszámú egység ilyen súlyos vereséget mérjen a szász hadra. A zsákmány is ennek megfelelő volt: tizenöt ellenséges ágyú, több megerősített város, valamint hat gyalogsági és két lovassági zászló került a győztesek kezére. A magyarok

¹⁹ A korabeli német tisztségek (*Hauptmann, Oberst* stb.) fordításánál a Bagi Zoltán által felvetett szempontokat igyekeztem figyelembe venni. Vö. Bagi 2019.

²⁰ Az 1. számú forrás Erhard Sollingert nevezi meg a visszafoglalás végrehajtójaként, addig a 2. számú és más korabeli jelentések is Gräfendorfnak tulajdonítják. Vö. Wild 1938, 48–49.

²¹ Ávila 2022, 231–232.

²² Lásd a mellékelt forrásokat.

²³ Ávila 2022, 235.

²⁴ Ávila 2022, 232.

négyszáznál is több foglyot ejtettek. A vogtlandi hadjárat ekkorra már a teljes környéket félelemben tartotta.²⁵

A beszámolók szerint a csata utáni látvány megrendítő volt: a holttesteket másnap meztelenül heverve látták a mezőkön, a cseh szekerek pedig szó szerint átgázoltak rajtuk. Nyáry Ferenc, aki mindezt saját emberei között élte meg, olyan mértékű pusztításról számolt be, hogy levele végén az esztergomi érsektől kért tanácsot, miként oldozhatók majd fel katonái bűneik alól, „mert elég sok rosszat tettek”.²⁶

A szász szemtanúk szerint a futó sereg november 4-re teljesen felbomlott: a menekülők a Plauenben álló, harcra kész tizenkétezer zsoldos közt is pánikot keltettek. A katonák eldobták fegyvereiket, ágyúikat, páncéljaikat, és szétszéledtek. Az adorfi vereség így a schmalkaldeni szövetség számára nemcsak taktikai kudarc volt, hanem morális összeomlás is.

A győzelem tehát nemcsak fegyveres fölényt, hanem lelki és taktikai diadalt is jelentett: a huszárok megmutatták, hogy a rugalmas, gyors, de rendkívül vakmerő harcmodor legyőzheti a szabályos, de merev német hadrendet. A huszárok dicsősége ezt követően messzire visszhangzott. Például a velencei követ, Lorenzo Contarini diplomáciai jelentésében az adorfi diadalt a háború egyik legkiemelkedőbb eseményeként méltatta.²⁷

1. táblázat

A csata mérlege, a forrásokban található adatok összegző táblázata.²⁸ (Forrás: szerző)

szerző	huszárok	szász gyalogság	szász lovasság	szász veszteség	zsákmány	magyar veszteség
Nyáry F.	600	6 zászló	400	1000	12 ágyú 400+ fogoly	
Prágai ismeretlen		6000	400	1200	15 ágyú sok fogoly	2
Plaueni ismeretlen		6 zászló	300	sok száz	összes ágyú	
A. Blarer	200 és egyéb lovasok	6 zászló	300	300-400		kevesebb mint 10
L. Contarini	300	8 zászló	400	2/3 részük		

²⁵ Ávila 2022, 233; 235.

²⁶ Ávila 2022, 236.

²⁷ Lásd a 3. számú forrást.

²⁸ A felhasznált források adatai bár százszázalékosan nem egyeznek, de nagyságrendileg mégis szinte teljesen megegyező képet mutatnak, amely révén egymás hitelességét erősítik.

A kapitulációk

A magyarok az ütközet után mintegy húsz kilométeren át üldözték a menekülő lovasokat, és ahol megjelentek, ott a települések igyekeztek feltétel nélkül behódolni. A legközelebbi város, Oelsnitz például november 2-án küldött követséget Schlick grófhoz. Négy polgár jelent meg előtte fehér bottal, a megadás jeléül.²⁹ A környék más városai – köztük Plauen – szintén a kétségbeesés határán álltak. A krónikák leírják, hogy asszonyok és gyermekek sírva könyörögtek menedéért, sokan pedig a menekülő katonákkal együtt hagyták el otthonaikat. A plaueni polgárok végül Móric szász herceghez fordultak, és városukat az ő védelme alá helyezték.

A magyarok által kivívott győzelem a hadjárat pszichológiai fordulópontjává vált. Nyáry szerint a legyőzött hadinép „buzgón könyörgött a táborban, hogy ne engedjék hozzájuk a magyarokat”.³⁰ A félelem olyan mértékű volt, hogy a szász városok inkább felajánlották hűségüket a királyi felségnek, csak hogy ne küldjék rájuk a rettegett huszárokat.³¹ A városok, köztük Zwickau, Werdau és Crimmitschau harc nélkül Móric oldalára álltak.³² A kapuit önként megnyitó Zwickauba november 8-án vonultak be Móric csapatai, ezzel gyakorlatilag a tavaszi háborús idényig véget vetve a szászországi hadműveleteknek.³³

Az adorfí csata láthatatlan következményei

Az adorfí győzelem és a szászországi hadjárat tágabb összefüggései túlmutatnak a helyi hadieseményeken. Ezzel a sikerrel a császári hadvezetés kettős célt ért el. Egyrészt sikeresen megbontotta a schmalkaldeni szövetség egységét. A szász választófejedelem, János Frigyes, kénytelen volt északra vonulni birtokai védelmére. Ez pedig megnyitotta az utat V. Károly előtt Dél-Németországba. A császár így szabad kezet kapott a schmalkaldeni szövetség katonai szétzilálására, ami a következő év tavaszán, a mühlbergi csatában teljesedett be.³⁴

Másrészt megmutatkozott, hogy a végvidéki küzdelmek tapasztalataival felvértezett magyar könnyűlovasság döntő tényező lehet a birodalmi háborúk kimenetelében. Az adorfí ütközet és a magyar részvétel nem pusztán katonai, hanem politikai jelentőséggel is bírt. Bár Nyáry Ferenc és társai számára a háborús részvétel egyszerű zsoldosvállalkozásnak vagy alattvalói kötelességteljesítésnek tűnhetett, valójában a győztes ütközetek következményei messzemenő hatással voltak a magyarországi törökellenes védekezés ügyére is. A Magyar Királyság túlélése az oszmánokkal vívott küzdelemben a Habsburg Monarchia erejétől függött. Amíg a Monarchia kellő erővel, és konszolidált uralkodói hatalommal rendelkezik, addig reális a remény arra, hogy a törököt megállítsák, illetve egyszer kiűzzék Magyarországról.

²⁹ Lásd a mellékelt forrásokat, valamint: Ávila 2022, 235.

³⁰ Ávila 2022, 235.

³¹ Vö. Ávila 2022, 27–28.

³² Az önkéntes megadásra egyébként a választófejedelem fiától is megkapták az engedélyt. Herzog 1845, 265.

³³ Ávila 2022, 27.

³⁴ Ávila 2022, 29–34.

hódoltsági területeiről. Ha viszont a birodalom belső harcaiban elgyengül a dinasztia vezetése alatt álló erőközpont, a magyarországi védekezésre, a végvárrendszer kiépítésére, fenntartására sem marad ereje a bécsi udvarnak. Ebben az összefüggésben az 1546-os hadjárat több volt, mint fegyveres beavatkozás a császár és engedetlen alattvalói között zajló háborúba. A magyarországi huszárok, részvételükkel a Habsburg Monarchia keretein belül megvalósult, eredményes oszmánellenes védelmi rendszer kialakításának alapjaihoz járultak hozzá.³⁵ Minderre a protestánsok győzelme, a huszárok által csírájában elfojtott 1547. évi cseh lázadás esetleges kiterjedése, elhúzódó belháborúvá alakulása esetén nem kerülhetett volna sor.³⁶

Az 1546 őszi hadjárat, az adorfi győzelem, majd az 1547. április 24-én lezajlott fényes mühlbergi diadal a magyar katonai hagyomány jelentős fejezetei közé tartozik. A huszárok nemcsak csatákat nyertek meg, hanem a spanyol Katolikus Monarchia, valamint a bécsi udvar előkelőinek, befolyásos tagjainak magyarok iránti rokonszenvét, csodálatát is elnyerték. Például az 1549-es binche-i karneválon V. Károly egyik legbizalmasabb főembere, Don Luis Ávila³⁷ és a milánói kormányzó fia, Luigi de Leyva³⁸ magyar lovasnak öltözve jelentek meg az ünnepségeket kísérő lovagi viadalon.³⁹ De a huszárság a háborúban szerzett külföldi népszerűségének köszönhetőek a tiroli Ferdinánd⁴⁰ főherceg és a Móríc herceg által tartott huszártornák is, ahol a törökellenes propagandát is a játékok részévé tették, ezáltal az oszmánok ellen küzdő Magyarország megsegítését tartották napirenden.⁴¹

A csatatér visszhangjai tehát messzire hallatszottak: nemcsak az ütközet zajában, hanem a korabeli politikai gondolkodás mélyebb rétegeiben is jó ideig tovább rezonált a magyar vitézség híre.

³⁵ Vö. Pálffy 2015, 136–165.

³⁶ A csehországi eseményekről lásd: Ávila 2022, 38–39.

³⁷ Luis de Ávila y Zúñiga (†1573), az Alcantara lovagrend kormányzója, V. Károly diplomatája és tanácsadója.

³⁸ Luigi de Leyva, (†1570), Ascoli második hercege.

³⁹ Calvete de Estrella 1552, 194v.

⁴⁰ Ferdinánd főherceg (1529–1595), I. Ferdinánd fia, cseh helytartó.

⁴¹ Mindkét huszárrajongó nagyúr a schmalkaldeni háború mellett a magyarországi törökellenes harcokban is megtapasztalta a könnyűlovas harcmódor sajátosságait, előnyeit: Móríc az 1542-es hadjáratban, valamint az 1552-es esztergomi portyán, Ferdinánd pedig Szigetvár és környéke 1556-os eredményes felmentésében. Az udvari huszárok reprezentációs szerepéről: Pálffy 2015. 108–110. A huszártornák szimbolikus és reprezentációs jelentőségével Gulyás Borbála foglalkozott: Gulyás 2010.

Forrásmelléklet⁴²**1.****Levél egy jó barátához Plauenból, Móric herceg hadiszándékairól. Plauen, 1546. november 10.⁴³***1. A kapitányokról, a hadinépről és Vogtland védelméről.*

Isten kegyelme Krisztusban, a mi Üdvözítőnkben, minden jót kívánva előre is!

Tiszteletre méltó, tudós, jóakarató, kedves uram, sógorom!

Nem állhatom meg, hogy ebben a nagy bajban és veszedelmes időkben, amelyek ránk zúdultak, mindarról, ami egyebként is szegény, gyötrött embereinkkel történt, hírt ne adjak.

A helyzet pedig az, hogy Szászország választófejedelmének, Magdeburg örgrófjának stb., az-az a legkegyelmesebb urunknak távollétében az ő választófejedelmi kegye által újonnan idehelyezett tisztje, Georg Edler von der Planitz, aki aztán a kegyelmes fejedelemmel együtt elvonult, szigorúan megparancsolta és meghagyta nekünk, hogy helyette Wolff Gräfendorf tisztnek engedelmeskedjünk, aki mindaddig, míg kegyelmes fejedelmünk szerencsésen vissza nem tér, nemcsak ránk, hanem egész Vogtlandra kapitányként buzgón köteles gondot viselni.

Ő aztán összeszedett mintegy háromszáz lovast, azokkal a határon portyázott, gyakran láttatta magát, s velük Adorf és Oelsnitz környékére is eljutott. Ugyanakkor Neukirchenben egy gyalogos zászló állomásozott, akik egész nyáron át nem kevés terhet róttak az ottani szegény emberekre, és mindenüket felélték. Ugyanezt tették az adorfi lovasok is: minden erdőt a határ mentén a falusi néppel kivágattak, sáncárkokat ásattak, mintha bátor védekezésre készülnének a csehek ellen.

2. Hogyan készültek a csehek betörése ellen, és miként vonultak végül előre, majd vették be Adorfot?

Végül mikor hír érkezett arról, hogy a cseh király hadba készül ellenünk jönni, főtiszteket és kapitányokat küldtek hozzánk, nevezetesen a már említett Gräfendorft, Ernst von Gleichen gróft, továbbá a derék Wolf Dietrich von Pfirdt lovagot és a straßburgi Wolff Wingelnt.

Aztán Szent Mihály napján⁴⁴ és az azt követő napokon Vogtland minden városából és falujából, a Salzgrund felől felfelé a hadinép fele ideérkezett és táborba szállt, s tizennégy napig a határon felsorakoztak, ahol legalkalmasabban lehetett volna a ellenségnek ellenállni. Mikor azonban a hír jött, hogy a csehek közelednek, a lovasság és a gyalogság megfutamodott a táborból, Plauen felé menekült, s ott is időztek további tizennégy napon át.

⁴² A források fordításának pontosításához, ellenőrzéséhez használtam a ChatGPT és a QWEN mesterséges intelligenciát.

⁴³ Kiadás: Hortleder 1618, 368–370. Online: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11348264> (Letöltés: 2025. 11. 24.)

⁴⁴ Szeptember 29.

A rá következő hétre újabb parancs érkezett, hogy az egész tartomány köteles teljes létszámban ide felvonulni. Simon és Júdás⁴⁵ utáni szombaton⁴⁶ megérkeztek a városiak és a parasztok Jénából, Weimarból, Leuchtenbergből, valamint a vidéki kerületekből s járásokból. Ez a népség vonulása közben és az itt tartózkodva is mindent felélt, s emiatt nekünk nem csekély gondunk és terhünk volt.

A gyalogságot végül a város elé, a táborba rendelték, a lovasokat pedig a városba helyezték el: számuk együttesen mintegy ezerhatszáz fő lehetett. Mindez azonban hiába történt, mert a következő szombaton, nyolc nappal később⁴⁷, a csehek és a huszárok betörték az országba, a határmenti Adorfot és Neukirchent kirabolták, felégették, és a környező falvakkal együtt elfoglalták.

Hadaink alig tettek valamit ellenük. Ekkor egy kapitány, bizonyos Erhard Sollinger vállalkozott rá, hogy, ha hadinépet adnak alája, kiűzi az ellenséget országból. Vasárnap⁴⁸ reggel adtak is neki hat zászló gyalogost, velük kivonult, a lovasság is velük tartott, Adorfhoz vonultak, és azt újra visszafoglalták.

3. A választófejedelem hadinépeinek veresége Adorfnál, és a lovasok gyalázatos megfutamodása

A rákövetkező hétfőn cseh hadak ismét nagy erővel jöttek, a mieink Adorf fölött, a hegyen álltak harcrendben. Amint lovasaink megpillantották az ellenséget, nyomban futásnak eredtek, sőt a saját soraink közé rontottak, több mint százat szánalmasan eltapostak közülük, és így a rendet teljesen szétzilálták. A huszárok azután a szegény gyalogságot, amely férfiasan vállalta a védekezést, – ó, Istenem! – szinte mind lemészárolták, nyomorúságosan levágták, úgy, hogy csak kevesen menekültek el élve, és a löfegyvereket is elragadták tőlük és magukkal vitték.

A lovasok pedig, mint az ázott macskák, sietve visszahúzódtak, a városba menekültek. Éjfélkor a vezetőikkel együtt a lovasok a gyalogosokkal és az ágyúkkal titokban megindultak, csüggedten vonultak keresztül a városon, és mind elmenekülve minket nyomorultul teljesen magunkra hagytak.

4. Siralom Plauenben, miként adta meg magát a város és a járás Móric hercegnek

Azon az éjjelen városunkban asszonyaink és gyermekeink oly keserves siralomra fakadtak, hogy még a kő is megszánta volna őket. Sok asszony és gyermek, valamint polgáraink jó része is az éj leple alatt a menekülő hadinéppel együtt hagyta el a várost, nem tudva, hová mehetnének. Így nagyon kevesen maradtak a városban. A legnagyobb ínség és szorultság órájában úgy határoztunk, hogy még az éjjel két főt közölünk esedező könyörgéssel kegyelmes urunkhoz, Móric szász herceghez küldünk oltalmat és védelmet kérve tőle.

⁴⁵ Október 28.

⁴⁶ Ez október 30. lenne, viszont a következő bekezdéseket is figyelembe véve a helyes kronológia csak úgy jön ki, ha nem Simon Júdás utáni, hanem az azt megelőző szombattal számolunk, azaz október 23-ával.

⁴⁷ Október 30.

⁴⁸ Október 31.

Őkegyelme kegyesen hajlott a kérésre, és tüstént elküldötte főemberét, Otto von Dieskaut, Finsterwald urát, hogy a követainkkal együtt sietve Oelsnitzbe lovagoljon a királyi felség parancsnokaihoz, név szerint, Sebastian von der Weitmühlhöz, Komotau⁴⁹ urához, és Albrecht Schlick passau grófhoz. Nagy szorgalommal és nem csekély fáradsággal sikerült csak kieszközölni a királyi felség parancsnokaitól, hogy Plauen városát és a járást Móríc szász herceg oltalma alá bocsássák. Mert eredetileg semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy kegyelemmel fogadják a várost, hanem inkább karddal akarták azt bevenni és lakóit lemészárolni. Ezt azonban az Úr Isten irgalmas eszközeivel szerencsésen megakadályozta.

Mindenszentek utáni szerdán⁵⁰, Móríc herceg főembere Plauenbe érkezett, és a tanács előtt kijelentette: más módja nincsen annak, hogy Őkegyelme megvédjen bennünket, csak úgy, ha hűségesküt teszünk neki. Ennek folytán a hódolat megtörtént, s egyúttal ígéretet nyertünk, hogy az isteni Ige tiszteletében és minden másban kegyelmesen megmaradhatunk. Minket, kettőnket – tudniillik Hans Reibholzot és engem – utasított, hogy a plaueni járáshoz tartozó lovagoktól és a vidék parasztságától kegyelmes Móríc szász herceg nevére a hódolatot és a hűségesküt fogadjuk. Ezt a ránk ruházott parancs szerint meg is tettük.

Noha a plaueni járáshoz tartozó nemesség egy része már előzőleg, titkon, Ócsászári Felsége főparancsnokai előtt hűségesküt tett, de erről a város nem tudott, így nekik is az Otto von Dieskau által hátrahagyott nyílt körlevél értelmében, – mivel parancsba adta, hogy minden nemesnek efféle nyílt levelet küldjünk ki – kénytelenek voltak Őkegyelmének előttünk, mint megbízottak előtt azonos módon hódolatot és esküt tenni. Hogy ennek lesz-e jó vége, azt ki-ki ítélje meg maga.

5. Mit tettek a csehek győzelmük után Adorf, Oelsnitz és Schöneck ellen?

Előzőleg, mindenszentek hétfőjén, a csehek ismét elfoglalták Adorfot, azt a kis várost irgalmatlanul kifosztották és zsarnoki módon bántak vele. Délután elvonultak, egészen Oelsnitzig vágattak, a külvárost felgyújtották. Mivel azonban tudták, hogy még sok katona van ott, visszavonultak.

Kedden ismét nagy erővel jöttek, harmadszor is kirabolták Adorfot, ugyanígy a csatatéren fekvő holttesteket sem kímélték, majd Schönecket is elfoglalták.

Ezalatt az Oelsnitzben a magára hagyott szegény nép közül néhányan kimentek a cseh kapitányok elé kegyelmet kérni, amit kegyesen meg is kaptak. Sok hatalmasság bevonult a városba, ahol a polgároktól hűségesküt vettek, a hadinépet pedig a mezőn hagyták a táborba. Így Oelsnitz városa kardcsapás nélkül, sértetlenül került a kezükre.

Éjszaka a városban maradtak, a lakosság gabonájában és más javaiban nagy kárt tettek, s közben a tanácstól minden kulcsot és mindent elkértek, úgyhogy a tanács ma sem rendelkezik semmi felett. Az ottani nyomorult emberek gabonájában és minden másában naponta súlyos kárt tesznek, és még mindig igen nagy számban tanyáznak ott.

⁴⁹ Napjainkban Chomutov Csehországban.

⁵⁰ November 3.

6. Zwickau, Werdau és Crimmitschau Móric hercegnek megadja magát

A következő pénteken Zwickau is megadta magát Móric szász hercegnek, a csehek és a huszárok pedig nagy erővel Zwickau és Plauen között, Lengenfeld és Reichenbach környékén táboroztak. Móric herceg azonban hadával tovább nyomult előre, Zwickau után Werdaut és Crimmitschaut is elfoglalta, és – mint mondják – Szent Márton estéjén Altenburg alá vonul. Hogy mi lesz a további szándéka, még nem tudom.

E dolgokról, kedves jó uram és sógorom, nem akartam hallgatni, hanem kötelességemnél fogva hírt adok neked. A mindenható Isten fordítson mindent a legjobbra az Ő isteni, irgalmas és kegyelmes akarata szerint.

Kelt: Plauenben, Szent Márton estéjén, 1546. november 10-én.

2.

Ambrosius Blarer Heinrich Bullingernek. Konstanz, 1546. november 27.⁵¹

A csehek október 23-án elfoglalták Joachimsthal⁵² mellett fekvő Gottesgab⁵³ és Platten⁵⁴ településeket. Október 30-án, szombaton délben Albrecht Schlick gróf hadvezér a cseh táborból kivonuló huszárokkal és egy lovasosztaggal a tartózkodási helyüktől negyed mérföldnyire⁵⁵, Markneukirchen közelében fekvő Landwüst és Siebenbrunn falvakat megtámadta és felégette. Ezután Adorf felé vonult, amely megadta magát. Míg más falvakban három-négy parasztházat égettek fel, Adorfban csak két pajtát pusztítottak el. Azonban egy mérföldön⁵⁶ belül mindent feldúltak és elpusztítottak. A választófejedelem⁵⁷ emberei nem számítottak a rajtaütésre, ezért semmit sem rejtettek el, így lovakat, marhákat, pénzt és sok egyéb elvittek a templomokból és házakból. Este mintegy négyszáz tehenet hajtottak Schönbachba⁵⁸, hogy azokat másnap reggel a tőlünk másfél mérföldre, az Eger⁵⁹ mellett fekvő táborba vigyék.

November 1-én, hétfőn a cseh sereg ismét Adorfra vonult, amelyet előző este a választófejedelem katonái, Wolf von Gräendorf, Plauen kapitánya háromszáz lovassal

⁵¹ Blarer a levélben egy meg nem nevezett ismeretlen személy jelentését továbbítja Bullingernek az 1546 őszi szászországi hadieseményekről. A jelentés szerzője maga is részese az eseményeknek, Nyáryhoz hasonlóan a szemtanú hitelességével tájékoztat a történésekről. Kiadás: Bullinger 2017, Nr. 2696.; Online kiadás: Bullinger Digital. <https://www.bullinger-digital.ch/file12743> (Letöltés: 2025. 11. 24.)

⁵² Napjainkban Jachymov Csehországban.

⁵³ Napjainkban Boží Dar Csehországban.

⁵⁴ Napjainkban Horní Blatná Csehországban.

⁵⁵ A forrás szerzője néhány bekezdéssel lejjebb az Adorf és Plauen közötti huszonöt kilométeres távolságot két mérföldben, a levél végén Augsburg és a Schmutter-völgy tíz kilométeres távolságát pedig egy mérföldben határozta meg, ebből következik, hogy az úgynevezett szász nagymérfölddel számolt. A kora újkorban egy szász nagymérföld hozzávetőlegesen tíz-tizenkét kilométert jelentett, tehát a fenti negyed mérföld maximum három kilométernyi távolságot takar. Vö. Kleinn 1983, 72–73.; Bullinger 2017, 337. 9. lábjegyzet.

⁵⁶ Tíz kilométeren belül.

⁵⁷ János Frigyes (1503–1554) szász választófejedelem, a schmalkaldeni szövetség egyik vezetője.

⁵⁸ Napjainkban Krásná Csehországban.

⁵⁹ A szerzőtől tizenöt-tizenkilométernyire lévő táborhely alatt nem a város (Cheb) értendő, hanem a szintén Eger (Ohře) nevű vízfolyás, amely partján lehetett valahol a tábor.

és hat zászlóval visszafoglaltak. Amikor a csehek észrevették, hogy Gräfendorf Adorf közelében, egy magaslaton állást foglalt, kétszáz huszárjukból és egy lovasosztagból három csapatot alakítottak, és három irányból támadták meg a fejedelmi csapatokat, amelyek futásnak eredtek. Az őrsegből 300–400 ember esett el; meztelen holttestüket másnap láttuk a harcmezőn, amikor Königsbergből⁶⁰ a huszárok mellett egy külön lovasosztagot vezető kapitány velem együtt Schlick grófhhoz lovagolt, akivel már korábban is együtt harcolt. A csehek és huszárok közül kevesebb mint tíz ember esett el; a fejedelmi lovasok közül azonban két kapitány, mégpedig Hans Wilhelm von Weißenbach Helmsgrünből és egy Adam Weder nevű nemes, a lovasosztag zászlótartója. Hogy még kik pusztultak el, azt sietségünkben nem tudtuk meg, s nem is ismerhettük fel, mert minden holttest meztelenül hevert. A legtöbb áldozat menekülés közben hátulról a nyakán vagy a fején kapott halálos csapást. Utunk során gyakran a holttestek fölött kellett lovainkkal áthaladnunk; a csehek még szekereikkel is átgázoltak a közutakon heverő tetemeken. Több fejedelmi lovas menekülés közben a két mérföldre fekvő Plauenbe lovagolt. Ott állt 12000 harcra kész fejedelmi zsoldos, akiket azonban a menekülők teljesen megfutamítottak, sőt még ágyúikat, lándzsáikat és pánccéljukat is hátrahagyták! A futó sereg november 4-én teljesen feloszlott.

Oelsnitz november 2-án megadta magát. Négy polgár fehér botokkal és egy levéllel Schlick gróf elé járult a csatamezőn.⁶¹ Ugyanezen a napon Móric szász herceg seregével Zwickau elé vonult. Ő a király⁶² oldalán áll, ám katonái igen kedvtelenül mennek a háborúba. A cseh sereg főparancsnoka Sebastian von Weitmühl. A király nevében ő hirdette meg a háborút a választófejedelem ellen. A hadüzenetnél jelen volt a cseh kancellár, Heinrich von Plauen⁶³ és számos cseh nemes. Több mint 2200 huszár és török, valamint 2500 másik lovas van a hadban, tehát összesen több mint 4000 lovas és 12000 gyalogos. Napról napra újabb katonák érkeznek.

November 4-én Wolf Christoph von Liechtenstein 130 lovassal Schönbach előtt állt. Éppen most vonul át negyven osztrák és morva lovas. További csapatok is várhatók. Egerben két kolostort ürítettek ki a király számára, aki ott akarja berendezni téli táborát, hogy a történeteket jobban felügyelhesse. A cseheknek a Landwüst mellett lévő táborban 700 szekerek volt, köztük több mint hatvan puskaporral és sok más hadi eszközzel megrakva. Bécsből is érkezett tüzérség, köztük nyolc hatalmas faltörő ágyú, amelyeket 26–28 ló vontatott, valamint több tábori ágyú, amelyeket 12–14 ló húzott. A menet összhossza másfél mérföld volt⁶⁴. A szermester arról számolt be, hogy csak az ágyúk heti kiadásai 18000 forintra rúgnak.

A mai napon Eger városa kétszáz katonát állított ki. A vidéki nemesség is ad sereget, de nem tudom pontosan, hány gyalogost és lovast. Ezenfelül rengeteg

⁶⁰ Napjainkban Kynšperk nad Ohří Csehországban.

⁶¹ Nyáry Ferenc levelében Mindenszentek utáni harmadik napra (*feria tertia*), azaz szintén november 2-ára teszi Oelsnitz kapitulációját. Ávila 2022, 235.

⁶² I. Ferdinánd.

⁶³ Heinrich von Plauen (1510–1554) meissenai várgróf, cseh főkancellár.

⁶⁴ Tizenöt-tizennyolc kilométer.

élelmiszert küldenek a táborba. Többen azt híresztelik, hogy Hessen és a Hanza-városok sok hadinépét küldtek a választófejedelemnek.

[Ambrosius Blarer sajátkezű kiegészítése:] Augsburgból jelentették, hogy a teljes Duna-völgyben, a Müssel⁶⁵ nevű vízfolyástól a várostól alig egy mérföldre fekvő Schmutter-völgyig minden, Augsburghoz tartozó falut kifosztottak és elpusztítottak. Az asszonyok és gyermekek több mint ezer szekéren menekültek a városba, csekély megmentett holmijukat magukkal víve. A parasztokat leszúrták, a gazdagokat elfogták és elhurcolták: leírhatatlanul nyomorúságos állapot! Augsburgban azonban alig kétszáz lovas van, és az esős idő miatt november 7. és 15. között a gyalogosok semmit sem tehettek a sokfelé kóborló ellenséges lovasok ellen. Isten könyörüljön a szegény népen!

A császár⁶⁶ különös módon jár el: minden olyan városban, amelyet elfoglalt – így Donauwörthben, Lauingenben, Leipheimben és sok másutt – megkímélte a lakosságot, és megengedte az evangélikus igehirdetés folytatását. E városok élére hű embereket állított, hogy a kóborló hadinépség ne árthasson a lakosoknak. Bármilyen legyen is e cselekedetének oka, Istennek kell hálát adni érte! Ám a falvakban és vidéken szörnyű pusztítás történt.

3.

Lorenzo Contarini követjelentése az 1546. év eseményeiről, részlet.

A szászországi háborúban három ütközet emelhető ki. Az első Adorf alatt, amikor a római király népei – magyarok, németek és csehek – azzal a szándékkal indultak útnak, hogy meghódítsák a választófejedelemséget. Amikor Adorf közelébe értek, a magyarok mentek elől felderíteni. Miután János Frigyes herceg emberei meghallották, hogy az ellenség közeledik, a városból nyolc gyalogos zászló és négyszáz fegyveres lovas vonult ki, kitűnő rendben, akiket egész Németország legjobb katonáinak tartottak. Ám alighogy meglátták az ellenséget, a várost fedezékül használva futásnak eredtek, jóllehet korábban úgy határoztak, hogy megvárják és megütköznek vele. Ennek ellenére a magyarok előőrse, amely nem volt több háromszáz, az ő szokásaik szerint felfegyverkezett lovasnál, utolérte őket. És mivel azok a gyalogosok és lovasok menekülés közben eldobálták fegyvereiket, az a háromszáz magyar egymagában levágta azoknak a katonáknak kétharmadát, e nép örök szégyenére. És ez a bizonyosság mindenki számára elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy elhiggye, a németek mégsem olyan vitézek.⁶⁷

⁶⁵ Vélhetően Blarer elírása, a szövegekörnyezet alapján a Mindel nevű vízfolyásról lehet szó.

⁶⁶ V. Károly.

⁶⁷ Kiadás: Albèri, Eugenio 1859, 419.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albèri, Eugenio 1859. Relazione di Lorenzo Contarini Ritornato Ambasciatore da Ferdinando Re de' Romani l'Anno 1548. In *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, I. 1. 369–469. Firenze: Di clio.
- Ávila y Zúñiga, Luis de 2022. Guitman Barnabás (szerk.): *A császár háborúja Németországban*. Budapest: Reciti. Online: <https://www.reciti.hu/2022/7042>
- B. Szabó János 2010. *A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról*. Budapest: Argumentum.
- Bagi Zoltán Péter 2019. Elveszve a fogalmak tengerében. *Győri Tanulmányok* 40 (1): 39–67.
- Bautz, Friedrich Wilhelm 1990. Blarer (Blaurer) von Giersberg, Ambrosius. In *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* 1, 612–614.
- Bullinger, Heinrich 2017. *Briefe von Oktober bis Dezember 1546*. Bodenmann, Reinhard, Kess, Alexandra, Steiniger, Judith (kiad.) Zürich: Theologischer Verlag.
- Calvete De Estrella, Juan Cristóbal 1552. *El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe, hijo del emperador don Carlos Quinto Máximo, desde España a sus tierras de la baxa Alemana: con la descripción de todos los Estados de Brabante y Flandes*. Amberes: Martín Nucio.
- Enzinas, Francisco de 1995. *Epistolario*. Pinilla, J. Ignacio, Garcia. Geneva: Librairie Droz.
- Gulyás Borbála 2010. Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Drezdában - huszártornák a 16. századi Európában. In G. Etényi Nóra, Horn Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. 273–290. Budapest: L'Harmattan.
- Herzog, Emil 1845. *Chronik der Kreisstadt Zwickau. 2. Jahresgeschichte*. Zwickau: Zückler.
- Hortleder, Friedrich 1618. *Der römischen Keyser- und Königlichen Maiesteten ... Von Rechtmässigkeit, Anfang, Fort- und endlichen Außgang deß Teutschen Kriegs, Keyser Carls deß Fünfften, wider die Schmalkaldische Bundsoberste ...* Franckfurt am Meyn: Hoffmann.
- Károlyi Árpád 1877. Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. *Századok* 11 (7/10): 642–654, 841–854.
- Kleinn, Hans 1983. Maßstäbe und Maßstabsberechnungen alter Karten. In Wolfgang Scharfe, Hans Vollet, Erwin Herrmann (szerk.): *Kartenhistorisches Colloquium Bayreuth '82*. Berlin, 70–77.
- Pálffy Géza 2015. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: MTA BTK Törttud. Int.
- Schilling, Heinz 2020. *Karl V.: Der Kaiser, dem die Welt zerbrach*. München: C.H. Beck.
- Sutter Fichtner, Paula 1986. *Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung*. Graz: Styria.
- Wild, Erich 1938. Das Vogtland im Schmalkaldischen Kriege. *Mitteilungen des Vereins für Vogtländische Geschichte und Altertumskunde* 41 (1): 1–135.

Lázár Balázs[◇]

A Magyar Királyság katonaállítása a hétéves háború folyamán (1756–1763)

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.51

Tanulmányom a magyar hadtörténetírásban, történetírásban jóformán ismeretlen¹ eseménysort, az 1756 és 1761 közötti, országgyűlési felhatalmazás vagy bármilyen rendi egyeztetés nélkül zajló újoncállítást, annak lefolyását, módszereit és eredményeit vizsgálja. Vizsgálatom kiterjed Erdély és Horvát-Szlavónország katonaállításaira is, de az ekkor már militarizált horvát Határőrvidék emberi hozzájárulása nem képezi tanulmányom tárgyát, mivel azok a területek csak közjogi fikcióként tartoztak a Magyar Királysághoz, hiszen a határőrvidéki katonaságot közvetlenül Bécsből igazgatták.

KULCSSZAVAK: hadkiegészítés, Habsburg Monarchia, Magyar Királyság a 18. században, hétéves háború (1756-1763)

The Army Recruitment in the Kingdom of Hungary during the Seven Years' War (1756–1763)

The study examines a process that is largely unknown in Hungarian military historiography and historiography in general²: the recruitment for the Imperial-Royal Army between 1756 and 1761, which took place without the authorization of the Diet or

[◇] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Kutató Intézet, igazgató – MoD Military History Institute and Museum, Research Institute for Military History, director, lazar.balazs@mail.militaria.hu. ORCID: 0009-0003-6896-5087

¹ Jellemző, hogy a hétéves háború magyarországi újoncozására egyedül Horváth Mihálynál található egy meglehetősen elnagyolt, ötvenezres adat. Horváth 1878, 343–344. Az 1741 és 1848 közötti katonaállítások számainak és módszereinek összefoglalására 2021-ben megjelent tanulmányomban tettem kísérletet: Lázár 2021.

² It is noteworthy that the only source providing a rather rough figure of 50,000 for the recruitment of troops in Hungary during the Seven Years' War is Mihály Horváth (Horváth 1878, 343–344). An attempt was made to summarize the figures and methods regarding troop levies between 1741 and 1848 in a study published in 2021: Lázár 2021.

any form of consultation with the Hungarian estates. The study analyses the course, methods, and results of this recruitment. It also covers the conscription carried out in Transylvania and in Croatia-Slavonia; however, the contribution of manpower from the Croatian Military Frontier, which had already been militarized by this time, does not fall within the scope of my study.

KEYWORDS: Military Recruitment, Habsburg Monarchy, The Kingdom of Hungary in 18th Century, Seven Years' War (1756-1763)

Bevezetés

A hétéves háború rávilágított arra, hogy a császári-királyi hadsereg magyar ezredei a csatamezőn teljesen egyenrangúak a „német” regimentekkel és a magyar katona nemcsak a huszárt jelenti. Annak ellenére kijelenthető ez, hogy e gyalogos katonák, ahogy még a korszak elején nevezték, hajdúk legtöbbször kényszer vagy megtévesztés útján öltötték fel a császár kabátját és a hazai társadalom legsóbb részeiből származtak. A korabeli kiképzési módszerek, a hadviselés jellege és talán a csapatszellem azonban gondoskodott róla, hogy ezek a „csavargók” méltó ellenfelei legyenek akár a porosz gránátosoknak is, ahogy a Haller-gyalogezred rohama mutatta Kolinnál (1757. június 18.) vagy a Gyulai-bakák helytállása az 1762-es freibergi ütközetben október 16-án. Tanulmányom mindenekelőtt a világtörténelmi jelentőségű hétéves háború folyamán a Magyar Királyság szerepvállalását kívánja tisztázni. A Habsburg Monarchia e katonák híján bajosan tudta volna megőrizni nagyhatalmi állását és azt is láthatjuk, hogy a korabeli magyar elit Bécs későbbi heves kritikái ellenére jelentős anyagi és emberi áldozatot hozott ezekben a dinasztia számára nehéz években és meglehetősen szerény politikai árat kért erőfeszítéseieért.

A katonaállítások közjogi háttere és gyakorlata az Örökös Tartományokban és Magyarországon

A 17. század második felétől kezdve, az oszmánellenes felszabadító háborúk miatt, a Lajtától nyugatra, a hadiadó elengedése fejében a rendek immáron újoncokat is kiállítottak a császári hadsereg ezredei hiányainak pótlására.

A hadkiegészítés „dualista”, az állam és a rendek együttműködésén alapuló rendszere nem bizonyult kielégítőnek a hosszú osztrák örökösödési háború (1741-1748) és az ezzel párhuzamosan zajló két sziléziai háború (1740-1742 és 1744-1745) folyamán. Bár Mária Terézia koronája megmaradt, a háború végül Szilézia elvesztésével zárult, amelyet a felemelkedő Porosz Királyság egyszerűen erővel elvett a Monarchiától. A császárné-királynő kénytelen volt mélyreható politikai reformokat bevezetni birodalmában, melyeknek célja elsősorban a hadsereg korszerűsítése és megerősítése volt. II. Frigyes és elődjének sikeres modellje a hadsereg és a porosz társadalom szoros együttműködése, az állam „militarizálása” volt. A Habsburg Monarchia államvezetése kezdetben merőben ellentétes irányban indult el az ún. Haugwitz-reformok keretében. A falakat, melyek a hadsereg és a társadalom között húzódtak, igyekeztek még magasabbra húzni. 1748-ban, a megemelt hadiadókért

cserébe az osztrák-cseh örökös tartományokat hét évre felmentették a katonaállítás (és bármilyen más természetbeni teher) alól. Az újoncozásra fordított óriási összegek azonban ismét nem voltak elégségesek a sorok feltöltésére, hiába folytattak intenzív toborzást a német-római birodalom területén is.³ A porosz mintát másolva, 1753-ban először a Vencel-korona területén, majd az osztrák tartományokban is ún. tartalékos kereteket állítottak fel. Ezt az intézkedést előkészítendő hajtották végre az örökös tartományok első összeírását is. A tartalékos keret azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a politikai és katonai vezetés a hétéves háború előestéjén ismét a rendi katonaállításhoz nyúlt vissza.⁴

Magyarországon 1741-ig a császári-királyi hadsereg magyar kiegészítésű alakulatai számára, melyeknek létét és anyagi alapját az 1715. évi 8. törvénycikk szentesítette, egészen a század derekáig nem volt szükség más megoldásra, mint az ezredtoborzásra. A huszárezredekbe általában akadt önkéntes, a magyar gyalogság pedig ekkortájt szerény létszámú volt, hiszen az 1730-as években mindössze három hajdúezred állt fenn. A magyar rendek azonban, Mária Terézia trónjának megmentése érdekében az 1741-es koronázó országgyűlésen, de facto, a rendi katonaállítást alkalmazták, hangsúlyozva az intézkedések ideiglenes jellegét és „elrejtve” azt az inszurrekció keretein belül. „Azon, ez irányban külön kifejezett óvás mellett, hogy akár a fölkelés tartama alatt, akár megszűntével az ezekben bármiképen felmerülő fogyatékok betöltésére és ujonczok állítására a karok és rendek semmi szín alatt ne köteleztessenek és soha ne legyenek kötelezhetők.” – amint, az 1741. évi LXIII. törvénycikk 2§-a expressis verbis kikötötte. A valóságban azonban, 1744-től a gyakorlat már éppen ez lett. Háborús időszakban a magyar ezredekben fellépő fogyatékokat már nem lehetett a szokásos módon toborzással pótolni, hanem szükségessé vált a rendek (vagyis elsősorban a vármegyék) segítségét igénybe venni.

A békeidős toborzás, a Magyar Királyságból kiegészítendő, immáron kilenc gyalogezred számára, számos nehézségbe ütközött. Az 1749-től négy zászlóaljba tömörített 2400 fős békelétszámú ezredek⁵ számára kiegészítési körzeteket írtak elő, ahol a toborzótisztek a megyékkel, uradalmakkal és városokkal együttműködve vagy éppen heves konfliktusban fejtették ki tevékenységüket.

A huszársággal⁶ ellentétben a gyalogosszolgálat annyira népszerűtlen volt, hogy a toborzópénzt igen csinos összegre, 18 forintra kellett emelni. A toborzótisztek és csapataik tevékenységét így is gyakran botrányok, verekedések és a rekruták kiszabadítása kísérte. A toborzók, testi épségük védelmében, már óvakodtak felbukkanni nagyobb vásárokon, sokadalmakban, jóllehet tevékenységük ott kecsegtetett volna a legnagyobb sikerrel. Nagyszombaton, a jezsuita egyetem

³ Hochedlinger 2021, 168.

⁴ Duffy 2003, 204–205.

⁵ Nagy-L 2013, 34.

⁶ 1757-re a frissen létrehozott Császár és Nádor-regimentekkel együtt a háború során 12 reguláris huszárezred harcolt a császári-királyi hadseregben, amelyekben együttesen 11 781 fő szolgált a tisztekkel együtt, de mindössze 9679 ló állt rendelkezésre. Duffy 2003, 286.

hallgatóival és a városi polgárokkal is tettelegességgig fajuló konfliktusra került sor egy gyalogos verbuváló különítménnyel 1755 nyarán, amelyet hosszas kivizsgálás követett.⁷ A toborzótisztek esetében a korrupció is gyakran felmerült, vagyis a már besorozottakat pénz ellenében (rendszerint a szülők váltották ki fiúkat) futni hagyták. Ez a jelenség jóformán az egész korszakban jellemző volt.⁸

1756 júniusában, immáron az egyre valószínűbbé váló háború árnyékában, a magyar gyalogezredek átlagosan közel 20%-os létszámdeficittel küzdöttek.⁹ A huszárregimenteknek, az előírt, a békeállományhoz képest jelentősen megemelt hadilétszám feltöltéséhez (1335 fő ezredenként) 4680 újoncra volt szüksége. Még a háború kitörése előtt az udvar megtette a szükséges lépéseket, hogy a magyar regimentek legalább a békelétszámot elérjék.

Johann von Khevenhüller udvarmester híres naplója szerint, az Udvari Kancellária épületében, 1756. július 18-án a birodalom legfontosabb méltóságviselői, Wenzel von Kaunitz kancellár, Wilhelm von Neipperg gróf haditanácsi alelnök, Friedrich Wilhelm von Haugwitz gróf, a Directorium in publicis et cameralibus csúcsmisztérium elnöke, Franz Ludwig von Salburg gróf főhadbiztos, továbbá Kaunitz bizalmi embere Friedrich von Binder kancelláriai referens és Heinrich von Collenbach udvari tanácsos gyűltek össze, hogy a szükséges intézkedéseket megtegyék. A magyar gyalogezredek vonatkozásában Salburg ismertette előterjesztésében, hogy ezek soraiban 3462 fő hiány mutatkozik, „amelyet amennyire csak lehet, ebből a nemzetből kell pótolni és emiatt a törvényhatóságokhoz kell fordulni”.¹⁰ Később, a tanácskozás jegyzőkönyvéhez fűzött jegyzetben arról olvashatunk, hogy a nagy erővel folytatott ezredtoborzás járt némi eredménnyel, mivel a főhadbiztos szerint 400-500 fő már „felhajtott” újoncként állítólag a toborzó helyeken van, így a hiányból levonandó. Hogy azonban ezek a „magyar nemzeti ezredek” pusztán a toborzással, teljes létszámra hozhatók, a főhadbiztos szerint erősen kétséges és bizonytalan.¹¹ Az udvar tehát, ahogy az Örökös Tartományokban, úgy a Magyar Királyságban is kénytelen volt a rendi katonaállítás eszközeihez nyúlni.

A katonaállítás 1756-1757-ben

Szilézia visszaszerzése és a porosz hatalom megtörése miatt Kaunitz gróf, Mária Terézia párizsi követe majd kancellár, példátlanul erős francia-orosz-svéd nemzetközi koalíciót hozott tető alá Frigyes király ellen a Habsburg Monarchia vezetésével. Poroszország, 1756 nyarára teljes elszigeteltségben találta magát, csak Angliára számíthatott, mely azonban nem volt képes jelentős katonai támogatásra a szárazföldön. A király azonban nem habozott és 1756. augusztus 29-én kirobbantotta a háborút Szászország villámgyors lerohanásával. Az új összecsapás tétje immáron

⁷ KA HKR 1755, HR Bücher 1755 (893/1) – Protokoll V-VI, S. 1314, 1432.

⁸ Hochedlinger 2021, 179.

⁹ Zachar 2004, 196.

¹⁰ Khevenhüller–Schlitter 1914, 177.

¹¹ Khevenhüller–Schlitter 1914, 182.

nem csak Szilézia visszahódítása volt, hanem Nagy Frigyes államának lefokozása másodrendű európai hatalommá.¹² A háború kitörésekor Mária Terézia királynő, folyamatosan konzultálva gróf Batthyány Lajos nádorral, a Magyar Királyság rendjeihez fordult az újoncok sürgős kiállítása ügyében. A nádor szeptember 16-án szorgalmazta az ügyben, egy előkelők gyűlését vagy egy „rövid” országgyűlés összehívását, a királynő azonban elzárkózott bármilyen rendi alkutól vagy időhúzástól.¹³ Az így kiállítandó újoncokat „portális rekrutáknak”¹⁴ nevezték, mivel a kiállítás alapja az adókievetés alapjául is szolgáló, vagyis egy terület népességét és gazdasági erejét jelző portaszám volt. Egy vármegyének vagy szabad királyi városnak e szám szerint kellett újoncokat adnia, mégpedig minél hamarabb. A folyamatot megkönnyítendő, a kiállító törvényhatóság 10 forint adójóváírást kapott kiállított újonconként a következő évi hadiadóból. Az 1756 őszen (hivatalosan október 1-jétől) kirótt rekruta-kontingens a Magyar Királyság portái szerint 5747 főre rúgott.¹⁵ A folyamat tehát némiképp hasonlatos volt az 1741-es őszi felajánláshoz, amikor Mária Terézia uralmának legelején, a rendek az országgyűlésen a hat új gyalogezred számára több mint 21 622 újoncot ajánlottak, de ez kétévi hadiadó elengedése fejében és a nemesi felkelés keretein belül történt. A diéta és a felkelés ezúttal, az újabb nagy háború előestéjén, elmaradt, mivel a korabeli hazai jogtudatban e kettő már összekapcsolódott. Vagyis a nemesi felkelés megajánlása akkor, ha nem is de jure, hanem de facto országgyűlési határozat tárgya volt. Mária Terézia azonban 1756 őszen úgy vélte, hogy a magyaroktól a támogatás ezúttal különösebb politikai alkuk nélkül is megkapható. Ebben a várakozásában nem is kellett csalódnia.

A magyarországi toborzás felügyeletére először gróf Draskovich József Kázmér altábornagyot nevezte ki az Udvari Haditanács a háború kitörésekor, de 1757 nyarán ez a tapasztalt katona már tábori beosztást kapott és a helyére egy másik arisztokratát, gróf Károlyi Antal ezredest állították, hivatalosan szeptember 17-től.¹⁶

Számos vármegye és város nem is késlekedett a kiállítással, erről tanúskodik a Batthyány-gyalogezred (későbbi 34.) története is, amely szerint az ezred már októberben 632 „portalista” újoncot kapott, majd decemberben további 138-at tudtak a kiképző kerethez, vagyis a garnizon-zászlóaljhoz vezényelni.¹⁷

A katonaállítás tempója ennek ellenére sok kívánnivalót hagyott maga után az udvar és a hadvezetés szemében. Mivel a hadsereg és az átvevőtisztek ragaszkodtak az akkor viszonylag magasnak számító öt láb három hüvelyk testmagassághoz és az újonc erős, katonás testalkatához, a megyék folyamatosan tiltakoztak a nagy számban

¹² A háború eseményeinek legújabb összefoglalása: Lázár 2016, 88–93.

¹³ Horváth 1878, 334.

¹⁴ Ez a megnevezés immáron pusztán technikai és teljesen elvált a középkori eredetű portális katonaság intézményétől, és a rendi álláspont szerint utóbbi kötelezettség az 1715. évi 8. törvénycikkkel megszűnt. A kérdés heves viták tárgya volt a korszakban a magyar rendek, illetve az aulikus gondolkodók és jogászok között, összefoglalását lásd: Poór 2003.

¹⁵ Hochedlinger 2021, 269.

¹⁶ Duffy 2003, 257.

¹⁷ Kreipner 1900, 99.

visszautasított rekruták miatt. Problémát jelentett, hogy a nem magyar honosokat (vándorlegényeket, katonaszökevényeket, útípasszus nélküli „kóborlókat”), akiket a megyék előszeretettel adtak katonának, ezúttal nem akarták átvenni a toborzók. Sokuk egyébként éppen a Lajtán túl zajló katonaállítás elől szökött el.

Mária Terézia szorosán figyelemmel kísérte ezt a fontos témát és a fennakadások miatt dühös hangú széljegyzetet írt az aktára már a 1756 őszén: „Ez [az eljárás] valóban túl válogatós, úgy tűnik, mintha ezek a tisztek mindent megnehezítenének, némelyiket ki kéne csapni (cassiren), annyira fárasztanak ezek a huzavonák. Németeket is fel lehet venni.”¹⁸ A hadvezetés a további problémák áthidalására kénytelen volt felülvizsgálati bizottságokat (Superarbitrierungskommissionen) létesíteni, amelyek a vitás esetekben döntöttek az újonc átvételéről vagy elutasításáról. Ezek a viták legtöbbször a katonának adandó kora, nemzetisége, testmagassága és alkata körül forogtak. A fiatal, de nem elég magas fiúk esetében a hatóságok arról igyekeztek meggyőzni a katonát és az átvevőtiszteket, hogy az illető bele fog nőni az előírt magasságba. A királynői rezolúció értelmében a magyarországi németeket fel kellett venni akkor is, ha nem beszéltek magyarul, amely kifejezetten érdekes engedmény volt, tekintve, hogy a német volt elvileg a hadsereg szolgálati nyelve.

A másik problémát éppen a magyar ipar és manufaktúrák fejletlensége vagy inkább teljes hiánya okozta, amely lehetetlenné tette, hogy az újoncokat hazai gyártmányú egyenruhával lássák el. Bár a Helytartótanács időben, 1756 nyarán megrendelte a szükséges 12 000 egyenruhát, ezt a mennyiséget nem lehetett belátható időn belül itthon legyártani. Ebben az is szerepet játszott, hogy az 1751-es katonai szabályzat, amely a császári-királyi hadsereg magyarországi tevékenységét szabályozta, kifejezetten előírta, hogy a hazai posztót az osztrák örökös tartományokban kell feldolgozni és utána a kész uniformist visszaküldeni az egyenruharaktárakba. A gyűjtőhelyekre emiatt a nehézkes eljárás miatt nem jutott el kellő időben a szükséges ruházat 1756 őszén, és ez a hiány súlyos problémákat okozott az egyre hidegebbre forduló időjárás miatt.¹⁹ A probléma annyira elmérgesedett, hogy az ügy még a nyolc évvel később összehívott országgyűlésen is napirendre került. Az 1764. évi XXIV. törvénycikk leszögezte, hogy az egyenruhákat Magyarországon kell gyártani, bár csak akkor, ha ez lehetséges osztrák minőségben és áron.²⁰

Az Udvari Haditanács döntése 1757 augusztusában, amely szerint a rendi katonaállítás „gyengélkedése” miatt újraindítja az ezredtoborzást, valószínűleg szintén kedvezőtlen befolyással volt a magyar törvényhatóságok által folytatott toborzásra. A katonai főhatóság mindenesetre, augusztus 22-i értekezletén kijelölte a toborzási körzeteket és gyűjtőhelyeket az ezredek számára és haladéktalanul utasította Pálffy Lipót táborszernagyot, a magyar főhadparancsnokot, hogy ennek szellemében járjon

¹⁸ Hochedlinger 2021, 269.

¹⁹ Hochedlinger 2021, 268.

²⁰ 1764/65. évi XXIV. törvénycikk a magyar katonaság ruházati szükségletéről: „Kegyelmesen megengedte továbbá a fentnevezett királyi felség, hogy a magyar katonaság ruházata, hogy ha azt ugyanazon áron és minőségben, mint a más tartományokból beszerezni lehet, Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben is készíttessék azok által, a kikre e dolog tartozik.”

el. A parancs szerint a Budán állomásozó, tábori szolgálatra alkalmatlan legénység és az ebben a feladatkörben jól bevált tisztek kezdjenek hozzá haladéktalanul a toborzáshoz. A hadszíntérről az ezredek a maródi vagy rokkant tiszteket szintén hazavezényelhetik a verbuválás elkezdésére és folytatására.²¹

1757. március elsejére, tehát öt hónappal később, a Budai Főhadparancsnokság kimutatása szerint 3772 újonc kiállítása történt meg a magyar rendek részéről, amíg a vármegyék 1975 fős hátralékban voltak.²² Ezután viszont a katonaállítás üteme jelentősen lelassult. 1757 szeptember végére sikerült csak az országnak 4325 „portalista” újoncot kiállítani. A hadsereg részéről azonban szinte teljesen hiányzott a szükséges infrastruktúra, hogy egy ekkora újonctömeget egyszerre fogadjon. Az átvevőhelyeken sokáig várni kellett az átvevő bizottságra, nem volt egyenruha és az újoncok eljuttatása az ezredekhez is komoly problémákat okozott. Általában a kicsiny és amúgy is zsúfolt magyar városok, jobb híján lakatlan és fűtetlen házaik jelölték ki gyűjtőhelyeknek, de az is előfordult, hogy az újoncok a szabad ég alatt, „birkaként összeterelve” tengődtek, a melegtől, majd az őszi hidegtől szenvedve. A hetekig-hónapokig a gyűjtőhelyeken várakozó rekruták közül 1758 októberére 813 dezertált, és nem kevesebb mint 1228 halt meg a rossz körülmények miatt.²³ Az újoncok és ellátásuk, valamint őrzésük a civil hatóságok gondja és költsége volt, egészen addig, amíg a hadsereg be nem sorozta őket („asszentálta” a korabeli terminológia szerint).

Az 1757-es hadi év hatalmas veszteségeket hozott a császári-királyi hadseregnek. A csehországi fősereg egyetlen év alatt négy nagy és példátlanul véres csatát vívott (Prága, Kolin, Breslau, Leuthen). Különösen a december 5-i leutheni vereség járt óriási veszteséggel. A Batthyány-regiment (a későbbi 34.) főhadszíntéren harcoló állománya (az egyik tábori zászlóalj és két gránátoszázad) az ezredtörténet szerint a harcok és a járványok miatt 1757. december 24-re 187 fő szolgálatképes katonára csökkent, annak ellenére, hogy a kiképző keretből 1757 áprilisában 384 (210 portális, 174 ezred-rekruta megosztásban) főt küldtek ki a tábori zászlóaljához.²⁴

1758 januárjának elején Mária Terézia újabb levélben fordult a főispánokhoz, szorgalmazva a katonaállítás fáradhatatlan folytatását, elsősorban a magyar gyalogezredek számára. A főispánoknak és más világi és egyházi főméltóságoknak személyesen kellett vármegyéikben vagy birtokaikon kézbe venniük az újoncozást. A királynő ismét leszögezte, hogy az újonc nemzetiségére és korára nem kell tekintettel lenni, ha alkalmas a fegyverviselésre, és a testmagassági követelményt is leszállította öt lábra, azaz 158 cm-re. Megismételte a 10 forint jóváírást is, abban az esetben persze,

²¹ Bécs, 1757. augusztus 26. Neipperg haditanácsi elnök parancsa Pálffy grófnak. GC 1757-2-143

²² HL GC 1755-1-55 melléklet.

²³ Hochedlinger 2021, 269.

²⁴ Kreipner 1900, 112–113. Magyarországról ezen felül 363 újoncot küldtek ugyanekkor a regiment Itáliában állomásozó zászlóaljához. Ugyanakkor a december havi létszámjelentés szerint, amely azonban 1757 februárjában kelt, a Prágában állomásozó tábori zászlóaljat és a két gránátoszázadot 1029 fős állománnyal rendelkezett (ennek nagyrésze a kimutatás szerint szolgálatképes is volt), és a hiány mindössze 327 főre rúgott. KA MLST IR 34. Monats Tabelle Pro Decembri 1757. Prága, 1758. február 26. Kart. 3093.

ha a főnemesség részéről nem történik ingyenes felajánlás.²⁵ Gróf Károlyi Ferenc, lovassági tábornok, akihez január 13-án a királynő személyes levelet intézett, és fia Antal, aki hivatalosan is felügyelte a toborzást, nem is késlekedtek és főleg Szatmár vármegyéből és annak környékéről, már a királynői leirat kézhez vétele előtt nem kevesebb, mint 1000 újonc kiállítását jelentették, akiket a Forgách-ezredbe fognak besorozni. Károlyi gróf jelezte a Mária Teréziának, hogy számos vármegye és nemes szívesen váltaná meg pénzzel az újoncállítást. Január 23-i válaszában az uralkodó kifejezte elégedettségét az elért eredményekkel kapcsolatban, de leszögezte, hogy a Monarchia katonai helyzetében a kiállított újonc fontosabb, mint a pénz. Az Udvari Haditanács is jóváhagyta ezt, megerősítve a 10 forintos „jutalmat” vagy adójóváírást minden rekruta után, csak azt kérte Károlyi Antal ezredestől, hogy inkább az ország szívében, Pesten vagy annak közelében folytassa tevékenységét.²⁶

Az arisztokrata buzgalom ellenére 1758 folyamán a „portális” rekruták kiállítása gyakorlatilag megfeneklett a Magyar Királyságban, jöllehet a háború harcai és fáradalmi folyamatosan apasztották a magyar regimentek állományát, amely az előírt létszámhoz képest, ismét közel 5000 fővel volt kevesebb. A Haditanács már az év elején intézkedett arról is, hogy az a rekruta, legyen akár idős, akár fiatal, aki „gyakorlottnak” számít, az asszentálás után a garnizon-zászlóaljban történő kiképzés elhagyásával azonnal a hadsereghez kell küldeni.²⁷ Az 1758. január 3-án hozott rendelet pedig még azt is megengedte, hogy a toborzás a porosz hadifoglyok és dezertőrök között is folyhat.²⁸

Az országnak (beleértve Erdélyt is) 1758. január 1. és április 15. között 9193 „önkéntest” kellett kiállítani, de a katonaállítás egyre kevesebb sikerrel járt, bár a huszárezredek ezúttal is jelentős számú önkénteshez jutottak. Ennek ellenére a szintén igen veszteségteli 1758-as év után 1759 elején, az udvar újabb 11 000 fős követeléssel fordult a főispánokon keresztül a vármegyékhez. Az egyidejűleg folyó rendi katonaállítás és ezredtoborzás azonban alig 400 főt eredményezett az első hónapokban.²⁹ A valószínűleg addig is elsősorban kényszerítéssel történő katonafogás módszerei még jobban eldurvultak.

1759 novemberében a pozsonyi főhadbiztos jelentésében felpanaszolta, hogy a falvakban a „felülről” hatalmas nyomás alá került bírák és esküdtek a fiatal férfiakat szabályosan elrabolják és összekötözve viszik a sorozóbizottság elé. Az udvari főhadbiztos azonban röviden utasította a magyar tisztviselőt, hogy ebben az esetben is át kell venni az illetőt, ha egészségileg alkalmas.³⁰ A brutális módszerek „eredménye” a magyar ezredekben tapasztalható óriási mértékű dezertálás volt, amely különösen a Batthyány-, Forgách-, Haller- és Preysach-regimentekben vált akut problémává. A Forgách-ezred parancsnoka, Friedrich von Altkirchen ezredes 1762 őszén igazoló

²⁵ Éble 1904, 447–448.

²⁶ KA HKR HR Bücher 1758 (913/1) – Protokoll 3 Januar S. 123.

²⁷ KA HKR HR Bücher 1758 (913/1) – Protokoll 6 Februar S. 293.

²⁸ Zachar 2004, 202.

²⁹ Duffy 2003, 206.

³⁰ Hochedlinger 2021, 270.

jelentésében a következőkkel indokolta a rengeteg szökést: „Minden, a magyar rendek által állított személy vagy idegen szökevény vagy dezertőr, akiket az országútról szedtek össze, vagy erőszakkal katonának adott belföldiek, akiknek felesége és két-három gyermeke van otthon, akikhez a szeretet hazahúzza őket.”³¹

1759 végére világosság vált, hogy a Magyar Királyságból immáron nem lehet ezerszámra újoncokra számítani és már a huszárok is létszámgondokkal küszködtek. A főhadparancsnok, Pálffy Lipót gróf attól tartott, hogy az újabb követelések a nagy területű, de viszonylag csekély népességű országra már demográfiai veszélyt is jelentenek.

Erdélyben 1756 őszén és 1757 tavaszán az erdélyi rendek különösebb nehézség nélkül kiállítottak a tartományból 2000 újoncot, de 1757 októberében a folyamat véglegesen megakadt. Bécs szerint a megyék és a nemesség ekkortól már elsősorban a románságra akarta helyezni a katonaállítás terhét, mentesítve ezzel a magyar és szász lakosságot.³² Az újonnan kinevezett főhadparancsnok, Immanuel Voghtern altábornagy kénytelen volt 1758 augusztusában azt jelenteni Bécsben, hogy a brutális újoncozás miatt a katonakorú férfiak az oláh falvakból az erdőbe és havasokba menekülnek és az amúgy sem rózsás közbiztonsági helyzet tovább romlik, hiszen ezek megélhetés híján útonállásba kezdenek. Az erdélyi püspök, az általa kiállított 40 újoncot egyenesen láncra verve küldte a sorozóhelyre. Az újoncozás tovább élezte az erdélyi társadalmi problémákat és feszültségeket, ezért Voghtern már 1758 tavaszán egy bizottságot állított fel a helyzet javítására, amely azt javasolta, hogy a kényszersorozást azonnal hagyják abba és latin, magyar, német és román nyelvű proklamációkkal tudassák a lakossággal, hogy a katonai szolgálat kizárólag önkéntes alapon történhet, és az újoncok csak kettő vagy három évig, esetleg a háború végéig tartoznak szolgálni, így (és természetesen a toborzópénzzel) csinálva kedvet a katonaélethez.³³ A remélt 3-4000 újoncra immáron szó sem lehetett.

A gyéren lakott, és a Katonai Határőrvidék miatt nagyrészt amúgy is militarizált Horvát-Szlavón Királyságban az 1759-re kirótt 2000 újonc kiállítása a rendek „csendes szabotázs” miatt szinte teljes kudarcba fulladt. Mindössze néhány nemes ajánlott 130 rekrutát, akik közül a katonaságnak 1759 nyaráig azonban csak 8 főt (!) sikerült asszentálni. Az uralkodó tartományi gyűlést hívott össze az ügyben, ahonnan a rendek látványosan távolmaradtak. A botrányt azzal sikerült elhárítani, hogy Zágrábból küldöttség sietett Bécsbe, ahol a királynőnek 790 horvát-szlavón újoncot ajánlottak.³⁴

1761 tavaszára a Magyar Kancellária javaslatára, elsősorban az erőszakos újoncozást kísérő negatív jelenségek miatt, a rendi katonaállítást felfüggesztették Magyarországon és Erdélyben egyaránt. Hozzájárult ehhez a Monarchia kétségbeejtő, csódközei anyagi helyzete is, jóllehet a háború még javában dühöngött. 1761 végén azonban az udvar kénytelen volt jelentős megszorításokat tenni a hadi kiadásokat

³¹ Duffy 2003, 229.

³² Hochedlinger 2021, 271.

³³ Duffy 2003, 206.

³⁴ Hochedlinger 2021, 270.

illetően. Az eddig hatszázados garnizon-zászlóaljkat négyszázadosra csökkentették és az örökös tartományok a kirótt újonckvótát már pénzzel is megválthatták. A lovasezredek állományát is jelentősen lecsökkentették; létszámukat 1000 főben határozták meg.³⁵ A redukció valószínűleg jócskán közrejátszott a háború végső soron kudarcos kimenetelében, mivel a következő évben Erzsébet cárnő halával a cári birodalom kivált az osztrák szövetségből, sőt az új orosz uralkodó, III. Péter egyenesen porosz oldalon avatkozott be. Az 1763 februárjában megkötött hubertusburgi béke közismert módon a status quo ante állapotot rögzített és II. Frigyes megtarthatta a sziléziai tartományt.

Összeségében a háború során az alábbi adatok állnak rendelkezésre a Szent Korona Országainak in Natura vagyis ténylegesen újoncban és nem pénzzel megváltva történő katonaállításáról:

1758-ig: 13 276 fő

1759: 2007 fő

1760: 6349 fő

1761: 4619 fő

Összesen: 26 251 fő³⁶

Ezek az adatok azonban távolról sem fedik Magyarország, Erdély és Szlavónia tényleges emberi hozzájárulását a hétéves háborúhoz, amint az a következő fejezet mutatja.

Önkéntes megajánlások

Akárcsak 15 esztendővel korábban az „életünket és vérünket” lelkesedés hevében, 1756 ősztől kezdve a magyar elit jelentős szerepet vállalt az újoncok kiállításában, amely részükről „díjmentesen” történt, elválasztva a rendi katonaállítástól. Élen járt ebben maga a császár, Lotaringia Ferenc, de nem uralkodói, hanem magyar mágnási minőségében, Holics központú birtokainak jövedelméből egy új huszárezred kiállításával. A szervezéshez (amely 1756 szeptemberében kezdődött) annyi segítséget adott az Udvari Haditanács, hogy hat régi huszárezredből egy régóta szolgáló őrmestert és káplárt és 12-12 veterán közlegényt vezényeltek át. A császár 50 forint toborzópenzt ajánlott fel az újoncoknak, így a szervezés is gyorsan ment és a regimentet az 1757. május 15-i szemlén teljes létszámban³⁷ találták a hadbiztosok. Az alakulat Császár-huszárezred néven a Monarchia felbomlásáig fennmaradt, tulajdonosa a mindenkori uralkodó volt.

A másik ekkor alapított, de szintén egészen 1918-ig fennálló huszárregiment Nádor-huszárok néven vonult be a magyar hadtörténelembe. Kérdéses mennyire tekinthető ez önálló felajánlásnak, hiszen a Jászkun Kerület főkapitánya, az ország

³⁵ Duffy 2003, 130–132.

³⁶ Hochedlinger 2021, 287.

³⁷ Amon 1898, 1–5. Valószínűleg az ezred létszáma az 1756 végén előírt hat svadronban 800 fő körül volt, amelyet 1757 tavaszán 1300-ra növeltek, de ezt a létszámot lényegében egyetlen regiment sem tudta elérni. (Duffy 2003, 286) 1757 júniusában a regiment létszáma 1021 lovasított huszár volt. (Amon 1898, 8.)

nádora, Batthyány Lajos határozott parancsára jött létre, 1000 fős létszámmal. Ebből 600 huszárt a jászkunok, 400 főt pedig a hajdúvárosok állítottak ki. A lovak, a fegyverek és a szükséges egyenruha költségei és a beszerzés gondjai az önálló kerületet és a hajdúvárosokat terhelte.³⁸

Az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb arisztokratája, Esterházy Pál Antal herceg már 1742-ben felszerelt saját költségen egy huszárezredet és a békeperiódusban is gondoskodott létszámon tartásáról. 1756 késő nyarán Sopron vármegyei központtal megkezdődött a toborzás az ezred hadilétszámra emelése érdekében és az ősz folyamán a herceg költségén 520 rekrutát toboroztak, valamint ugyanennyi lovat szereztek be, akiket 1757 tavaszán a főhadiszíntéren harcoló ezredhez küldtek. A toborzópenz, a pótlóvazás költsége és a felszerelés egy 1757. március 12-i kimutatás szerint összesen 52 498 forintra rúgott. 110 huszár (tehát egy teljes kompánia) kiállításának költségeit Pallavicini örgróf vállalta magára, míg 15 huszár felszerelését Apponyi gróf fedezte.³⁹

Ami a gyalogságot illeti, a magyar arisztokrácia és a köznemesség, sőt a városok is jelentős önkéntes felajánlásokat tettek az újoncozást illetően. Ezek közül a legjelentősebb gróf Pálffy János nevéhez fűződik, aki 1756. december 15-ével kötött megegyezést, kapitulációt az udvarral egy teljes, három tábori- és egy garnizon zászlóaljból és két gránátoszázadból álló, 2400 fős gyalogezred saját költségén történő felállítására.⁴⁰ A kapitulációs okmány szerint a legénység felerészben horvát, felerészben magyar legénységből kellett hogy álljon. Pálffy grófnak azonban az Udvari Haditanács jelentős segítséget nyújtott az ezred szervezéséhez, amennyiben 250 kipróbált legényt és altisztet a régi ezredeknek át kellett neki adnia. Mária Terézia azt is elrendelte, hogy 916 portális rekrutát a magyar vármegyékből és 120 újoncot Erdélyből, fejenként 10 forintos „áron”, szintén át kellett irányítani a Pálffy-regimentbe. A fő fegyver, a puska és a szurony kivételével az egyenruha, dobok és sátrak stb. költsége mind a létrehozót és az új ezredtulajdonost terhelte.⁴¹

Az erőfeszítésekből természetesen nem maradhatott ki Mária Terézia egyik legfontosabb hazai támasza és a magyar arisztokrácia homo novusa, a kamaraelnök, Grassalkovich Antal gróf sem. A grófnak, mint főispánnak óriási szerepe volt abban, hogy Nógrád megye nem kevesebb mint 1533 újoncot ajánlott fel 1758. januárjában. Maga a gróf főispáni minőségében 150, nógrádi birtokai után szintén 150 gyalogos kiállításának a költségeit vállalta. Példája nyomán a vármegyei nagybirtokosok közül az esztergomi érsek ottani birtokai után 100, a váci püspök 100, a Forgách grófok 100, herceg Esterházy Antal 50, a váci és az esztergomi káptalan 25–25 gyalogos kiállítását vállalták magukra saját költségből.⁴² Grassalkovich erőfeszítése révén veje, gróf Forgách Ignác altábornagy ezrede számára végül 1000 újoncot gyűjtött, de az Udvari

³⁸ Illéssy 1897, 589–613.

³⁹ Schlag 1999, 88–91.

⁴⁰ Az alakulat azonban 1757 nyarára már az új, háromzászlóaljas szervezetben alakult meg.

⁴¹ Mayer 1875, 3.

⁴² Borovszky 1911, 484.

Haditanács úgy döntött, hogy nem veszi figyelembe a kamaraelnök kérését és ezt az újonctömeget inkább szétosztja a Forgách-, a Károly főherceg és a Haller-ezred között, akik súlyos veszteségeket szenvedtek.⁴³

További arisztokraták és törvényhatóságok is figyelemre méltó buzgalmat mutattak az ügyben. Gróf Károlyi ezredes jelentette 1758 februárjában, hogy Debrecen város „nagy lelkesedéssel” 50 rekrutát ajánlott, Haruckern, békési főispán pedig további 100 főt.⁴⁴

A katonaállítás módszerei és feltételei

A leendő újonccokkal szembeni életkori, fizikai és morális elvárásokat jól összegzi Bihar vármegye 1759-es rendelete. E szerint a katonának beálló személy 18 évnél fiatalabb, 45 évnél idősebb ne legyen, ugyanakkor „legalább öt sukk⁴⁵ és három hüvelyk magasságú, épfogú legyen, lábai lázatosan görbék, karjai merevettek, ujjai csonkák ne legyenek.” Vigyázni kell arra, hogy „jobbszeme hibás, ora pisze, siket, felettébb nehezen beszéllő, homlokán, hátán, vállán vagy másutt Hóhér kezével megjegyzett, vagy betegségben sinlődő, vagy valamimódon nyomorék ne legyen”. A háború derekán immáron az adójóváírás is leegyszerűsödött, hiszen a bihari rendelet szerint minden kiállított legény után 15 forintot fizetnek „a császári kasszából”, ha Váradon vagy Debrecenben, mint rekrutát az Esterházy-ezrednek átadják, amelyből viszont legalább 7 forint „Handgeld” illeti az újoncot. De a verbuválók az összeget csak a rájuk bízott feladatra fordíthatják, és a kézipénzt két személy jelenlétében felvevő legényt senkinek a kérésére, sem fenyegetésre, sem pénz ellenében el nem engedhetik, egyébként szigorú büntetésben lesz részük. A szolgálati időt illetően a katonák legalább három esztendeig, de a háború végéig kötelesek szolgálni. A rendelet előírta, hogy „Senkit a Lakosok, és Szolgálatban lévő, úgy az Helyes Passualisok mellett utazó jámborok és élelmeket kézi munkásokkal igazán keresők közzül, akarattyák ellen és erőszakosan katonaságra ne ragadjanak; különben ha ez valamely Verbunkosok ellen megbizonyíttatnék, három holnapig való tömlöczözésre ítéltetnék!”⁴⁶

Ugyanakkor megengedett volt a „Passualisok nélkül kóborló, 's ide 's tova csavargó személyeket katonaságra akarattyok ellen is elvinni”, viszont nekik is járt a kézipénz.⁴⁷ A hadsereg korlátozott számban családos embereket is átvett, de igyekeztek ezek számát a portális újoncok között 10 százalék alatt tartani. A Bihar megyei instrukció érdekessége, hogy amint azt Erdélyben is láthattuk, a hatóságok kénytelenek voltak „kapitulációt”, azaz szabott szolgálati időt (három év vagy a háború végéig) kilátásba helyezni a potenciális újoncok számára, bár a hadsereg elvileg ettől az engedménytől a korszakban egészen a tömeghadseregek koráig, avagy a francia háborúig elzárkózott.

⁴³ Duffy 2003, 257.

⁴⁴ KA HKR HR Bücher 1758 (913/1) – 3 Februar s. 262. Az önkéntes felajánlás (tehát nem a rendi katonaállítás) útján a hadseregbe került újoncok pontos számának megállapítása még további kutatásokat igényel.

⁴⁵ Régi magyar hosszsmérték, kb. 30 cm.

⁴⁶ Béres 1980. 424.

⁴⁷ Béres 1980. 424.

Összegzés

A Sziléziáért vívott, de valóságos világháborúvá szélesedő hétéves háború Mária Terézia többi országára is hatalmas emberi és anyagi terheket rótt. 1756 nyara és 1762 októbere között a cseh-osztrák örökös tartományokra nem kevesebb, mint 215 281 fős „emberadót” rótt ki a központi kormányzat, akik nagy részét ki is állították.⁴⁸ Ez a hatalmas embermennyiség már a modern idők tömeghadseregeit idézte meg. A rendi katonaállítás azonban a Lajtán túl is rengeteg erőszakkal, szervezetlenséggel és önkénnyel járt. Olyan kíméletlen volt az újoncozás az osztrák tartományokban, hogy ezrek menekültek Magyarországra, ahol viszont sokakat, mint „kóborlókat” elfogtak és rövid úton katonának adtak – csak éppen egy magyar regimentbe.

Az erőszakos újoncozás viszont nem égett bele az ország történeti emlékezetébe. A sérelmekre oly érzékeny magyar rendek az 1764/65-ös országgyűlésen⁴⁹ a hadiadó emelése ellen minden eszközzel tiltakoztak, ám a szintén jogsértő, diétai jóváhagyás nélkül történő újoncozás ellen csak némi morgolódás volt hallható. „A gyalogos újoncok összeírásának azon módja, melyet az osztrák örökösödési háború idején követtek, az ország jogszokásának nem felel meg, így a jövőben a korábbi az 1635. évi 10; az 1647. évi 61; és az 1662. évi 8. törvénycikk legyen az irányadó.” – hangzott a követutasítás⁵⁰ a Pest megyei küldöttek részére, ám ez a pont mindössze a 35. a sérelmek listáján. Az emlegetett 17. századi törvények pedig ebben az időszakban, az állandó, reguláris hadseregek korában már nevetségesen anakronisztikus rendelkezéseket tartalmaztak.

A hubertusburgi békét (1763) követő időszakban a Monarchia mélyreható reformokba kezdett a hadügy területén, melyek elsősorban a hadsereg gazdálkodását, szervezetét és a hadkiegészítést érintették.⁵¹ Utóbbi volt talán a legfontosabb, amely messzemenő politikai, társadalmi és gazdasági következményekkel is járt. A porosz mintájú ún. kantonrendszer⁵² bevezetésének legfőbb szószólója a trónörökös, József főherceg (1765-től német-római császár és társuralkodó), illetve katonai tanácsadója Franz Moritz Lacy tábornok, haditanácsai elnök volt. Velük ellentétben Kaunitz kancellár az osztrák hagyományokkal összeegyeztethetetlennek tartotta a hadkötelezettség bevezetését, melyet „rabszolgaságnak” nevezett. Véleménye szerint inkább a Katonai Határőrvidék emberanyagának még kíméletlenebb kihasználása révén kellett volna a hiányokat pótolni. A vitában József és Lacy kerekedett felül, bár

⁴⁸ Hochedlinger 2021, 286.

⁴⁹ Az diéta monográfusa, Stefancsik Benedek nem is említi az 1764. június 22. és 1765. március 21. között ülésező országgyűlés sérelmei vagy napirendi pontjai között a mindössze másfél évvel korábban lezárult háború újoncozásait és az ezt kísérő problémákat. Katonai ügyekben a rendek főleg a magyar ezredekben kinevezett idegen tisztek nagy számát panaszolták. Stefancsik é. n., 32.

⁵⁰ Kiss–Nagy–Kapitány, 2015, 70.

⁵¹ A reformokra röviden lásd: Nagy-L. 2024, 42–43.

⁵² 1733 és 1735 között a Porosz Királyság területén minden ezred számára a lakosság szám arányában kiegészítési területet (*Enrollierungskanton*) jelöltek ki. Egy kanton nagyjából 5000 és 8800 háztartást foglalt magába és azokat tovább bontották századkörzetekre. E területről az adott regiment békeidőben évente nagyjából 60 főt sorozott be, a korábbi összeírások alapján erre kijelölt katonakorú férfiak közül. Guddat 2001, 236–237.

Mária Terézia sohasem rejtette véka alá ódzkodását a porosz szisztémától.⁵³ 1765-ben, József és Lacy immáron társuralkodóként nekiláthatott a hadsereg „poroszosításának”. Az összeírási rendszer legelkeseredettebb ellenzője Kaunitz mellett Rudolf Chotek gróf cseh-osztrák kancellár volt, de Lacy érvei nagyobb hatással voltak az uralkodónőre. A hétéves háború alatt tapasztalt erőszakos katonaállítással, a tömeges dezertálással, drága idegen zsoldosokkal és egyéb anomáliákkal szemben a haditanács elnöke szerint az összeírási rendszer „patrióta parasztkatonákat” eredményezne a hadsereg számára. 1770. február 1-jén Mária Terézia „kiérlelt döntéssel, az érvek és ellenérvek gondos mérlegelése után” elrendelte a lakosság katonai célú összeírását először csak a cseh-osztrák örökös tartományok területén. 1770 március közepétől a tartományok megkapták a pátenseket és a végrehajtási utasításokat a „lélek és jószágösszeírásról” és a házszámozásról. A korábban a plébánosok által az 1754-től elsősorban a cseh tartományokban szintén katonai céllal folytatott, de igen pontatlan adatokat eredményező népegyenlívántartást ugyanakkor beszüntették.⁵⁴

Tirol, az itáliai tartományok, Osztrák-Németalföld és az ún. Elővidék (Vorland) politikai okokból egyelőre kimaradt ebből a szisztémából. A Magyar Királyságban, a bajor örökösödési háború előestéjén, az 1778-es újoncozás során gróf Esterházy Ferenc kancellár kijelentette, hogy az összeírási rendszer magyarországi bevezetéséről szó sem lehet, mert ha a megyék akár csak megneszelik, hogy ilyesmi készül, a rendi katonaállítás teljes mértékben megghiúsul.⁵⁵ Esterházy szavait visszaigazolták II. József sikertelen erőfeszítései. Az uralkodó 1784 nyarán a hírhedt nyelvrendelet kibocsátása után egy héttel elrendelte a Magyar Királyság teljes lakosságának összeírását, a házak számozását, mint az újoncozás és az adózás egyetlen megbízható módját. A rendeletet katonai erővel ugyan végrehajtották, ám végül hasonló sorsra jutott, mint a „kalapos király” legtöbb intézkedése. Az összeíró ívek általában a megyeházák udvarán váltak lángok martalékává 1790 tavaszán.

Az, hogy József nem nélkülözheti a megyéket a katonaállítás során, már 1787-ben, az oszmán ellenes háború miatt meginduló mozgósításkor kiderült. József 1787 októberében, majd 1788 májusában is elrendelte katonaállítást, melynek során összesen 23 000 főt kellett a hadseregnek átadni. Az uralkodó és a nemesség feszült viszonya miatt azonban a megyék kínos lassúsággal állították ki az újoncokat és Józsefnek komoly erőfeszítésébe került engedelmességre szorítani az intézkedését elszabotáló ellenzéki törvényhatóságokat. A harmadik katonaállítást azonban, a félig-meddig nyílt ellenállásban lévő ország törvényhatóságainak nagy része, 1789 szeptemberében kereken visszautasította és az országgyűlés összehívását követelte.⁵⁶ Az újonckérdésnek így komoly szerepe volt a jozefinizmus kudarcában.

⁵³ Hochedlinger 2003, 293.

⁵⁴ Hochedlinger 2021, 350–356.

⁵⁵ Lázár 2018, 176.

⁵⁶ Az 1787 és 1789 közötti katonaállításokra lásd: Haselsteiner 1983.

Mellékletek

1. Melléklet: Kimutatás a nádori rekrutákról

Ezredek	Újoncok	Körzet	Mennyit kell a felosztás szerint átvenni	Ebből mennyit vett át/sorozott be 1756. október 1-jétől, 1757. március 17.	Mennyi van ebből hátralékban
Károly főherceg (2.) ⁵⁷	345	Buda	345	345	-
Haller (31.)	286	Sopron	286	286	-
Esterházy József (37.)	374	Nagyvárad	374	374	-
Esterházy Miklós (33.)	451	Pozsony Besztercebánya	359 92	359 92	.
Bethlen (52.)	542	Besztercebánya Eszék	372 170	259 161	113 9
Batthyány Ádám (34.)	698	Pozsony Sopron	59 639	23 241	36 398
Pálffy Lipót (19.)	718	Kassa	718	608	110
Forgách (32.)	690	Pozsony Buda	270 420	116 376	154 44
Gyulai (51)	200	Pozsony	200	200	-
Pálffy János (39.)	1443	Pozsony Buda Sopron Kassa Nagyvárad Besztercebánya	484 397 214 43 177 128	176 23 69 - 64 -	308 374 145 43 113 128
5747			5747	3772	1975

⁵⁷ A zárójeles számok a szerző beszúrásai és az 1769-ben bevezetett és egészen 1918-ig viselt hadrendi számokat jelzik.

2. Melléklet. Az ezredtoborzás beosztása 1757 nyarán⁵⁸

Ezred	Gyűjtőhely	Mely megyékben toborozhat
Károly főherceg	Székesfehérvár	Esztergom, Nógrád, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Fejér
Batthyány	Sopron	Győr, Moson, Sopron, Komárom
Esterházy József	Debrecen	Bihar, Szabolcs, Hajdúvárosok, Szatmár, Bereg, Máramaros, Ugocsa
Bethlen	Vác	Bács, Bodrog, Csanád, Heves, Kiskun kerület, Pest
Haller	Pápa	Baranya, Tolna, Somogy, Veszprém, Zala, Vas
Forgách	Szeged	Csongrád, Békés, Arad, Jászkun kerület
Pálffy Lipót	Kassa	Abaújvár, Zemplén, Torna, Gömör, Sáros, Ung, Szepes, Borsod
Esterházy Miklós	Nagyszombat	Pozsony, Árva, Trencsén, Turóc, Nyitra

⁵⁸ Projectum Dislocationis et respective collectionis phalangum pedestris ordinis Hung. pro Annis 1757/58. HL GC 1757-1-155 melléklet. A Gyulai-ezred Erdélyben toborzott, az újonnan alapított Pálffy János-regiment (későbbi 39.) ekkor nem folytatott ezredtoborzást. A szlavón pandúr csapatra támaszkodva 1756-ban létrehozott Simbschen-gyalogezred (későbbi 53.) Bács vármegyében és a Bánátban toborzott a szerb népesség körében, illetve a Trieszt városa által kiállított 300 dalmát újoncot kapta meg. Wrede 1898, I. 484.

FELHASZNÁLT IRODALOM

HM HIM Hadtörténeti Levéltár Budai Főhadparancsnokság (General Commando) iratai HL GC

Österreichisches Statsarchiv, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe KA HKR

Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee MLST

Amon, Gustav Ritter von Treuenfest, 1898: *Geschichte des k. und k. Husaren-Regimentes Kaiser Nr. 1.* Wien: Verlag des Regimentes.

Béres András, 1980: Verbuválás és egyéb táncztörténeti adatok a XVIII–XIX. századi Bihar megyéből. *Ethnographia* 91. (3-4): 422–431.

Borovszky Samu szerk. 1911: *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye.* Budapest: Országos Monografia Társaság.

Duffy, Christopher 2003: *Sieben Jahre Krieg (1756–1763) Die Armee Maria Theresias.* Wien: öbv.

Ezer év törvényei: 1764/65. évi XXIV. törvénycikk a magyar katonaság ruházati szükségletéről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei?keyword=kapcsolt%20r%C3%A9szek> (Letöltés ideje: 2026. 08. 12.)

Éble Gábor 1904: Katonai sérelmeink 1758-ban. *Századok* 38 (5): 447–448

Haselsteiner, Horst 1983: *Joseph II. und die Komitate Ungarns.* Wien, Herman Böhlau Verlag.

Guddat, Martin 2001. *Handbuch zur preussischen Militärgeschichte 1701–1786.* Hamburg: Mittler.

Hochedlinger, Michael, 2023. *Austrian Wars of Emergence.* London: Routledge.

Hochedlinger, Michael 2021. *Thron & Gewehr. Das Problem der Heeresergänzung und die »Militarisierung« der Habsburgermonarchie im Zeitalter des Aufgeklärten Absolutismus (1740–1790).* Graz: Steiermärkisches Landesarchiv.

Horváth Mihály, 1878. *Magyarország történelme VII. kötet.* Budapest: Heckenast Gusztáv.

Illéssy János, dr. 1897. A Nádor huszárezred a hétéves háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 10 (1): 589–613.

Khevenhüller-Metsch, Rudolf Graf–Schlitter, Hanns hrsg. 1914. *Aus der Zeit Maria Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeisters. Bd. 4.* Wien: Adolf Holzhausen.

Kiss Anita–Nagy János–Kapitány Adrienn, 2015. *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században.* Budapest: MNL Pest Megyei Levéltár.

Kreipner, Julius, 1900. *Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 34.* Kassa: Verlag des Regimentes.

Lázár Balázs, 2016. A magyar királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741–1815). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919.* 41–114. Budapest: Zrínyi Kiadó.

Lázár Balázs, 2018. Der politische Hintergrund der Rekrutenstellungen in 1770er Jahre. In András Forgó–Krisztina Kulcsár (szerk.): *Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780.* 163–180. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien.

- Lázár Balázs, 2021. Katonaállítások, hadkiegészítés a Magyar Királyságban 1741 és 1848 között. Áttekintés egy készülő összefoglaláshoz. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34 (4): 771–804.
- Mayer, Ferdinand, 1875. *Geschichte des k. k. Infanterie-Regimentes Nr. 39, gegenwärtig Großfürst Alexis von Rußland, von seiner Errichtung 1756 bis Ende 1875*. Wien: Kaiserl.-königl. Hof- u. Staatsdruckerei
- Nagy-L. István 2013. *A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*. Pépa: Gróf Esterházy Károly Múzeum.
- Nagy-L. István: 2024. *A francia háborúk, Magyarország és a Habsburg Monarchia (1792–1815)*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Poór János, 2003.: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Schlag, Gerald, 1999. „Unser Leben und Blut für die Königin. Das Husaren Regiment-Fürst Paul Anton Esterházy 1741–1763. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*. Eisenstadt: Landesmuseum Burgenland.
- Stefancsik Benedek Konrád, é.n.: *Az 1764/65-i pozsonyi országgyűlés*. Kassa.
- Wrede, Alphons Freiherr von, 1898. *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. Band. Mitteilungen des k.u.k. Kriegsarchivs. Supplement*.
- Zachar, 2004. *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*, Budapest, Zrínyi Kiadó.

Timár Péter[◇]

Habelschwerdt elfoglalása – egy sikeres rajtaütés a bajor örökösödési háború folyamán 1779-ben

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.69

A bajor örökösödési háború (1778–1779) utolsó hónapjaiban a császári-királyi hadsereg egy merész rajtaütés tervét dolgozta ki a téli szállásra vonult porosz csapatokkal szemben. A céljuk a sziléziai glatzi grófságban található Habelschwerdt városának és környékének elfoglalása volt. A támadásban résztvevő, mintegy 8000 katonát Dagobert Sigmund von Wurmser altábornagy vezette. A bajor örökösödési háború harccselekményeihez mérten nagyszabású támadást a precíz tervezésnek és végrehajtásnak köszönhetően siker koronázta. Jelen munkában a szerző az események lehető legpontosabb rekonstruálására tesz kísérletet.

KULCSSZAVAK: Szilézia, rajtaütés, gyalogság, ostrom

The Capture of Habelschwerdt – a Successful Raid during the War of the Bavarian Succession in 1779

In the final months of the War of the Bavarian Succession (1778–1779), the Imperial-Royal Army designed a plan for a daring raid against Prussian troops that had withdrawn to their winter quarters. Their objective was to capture the town of Habelschwerdt and its surroundings in the County of Glatz, Silesia. The approximately 8,000 soldiers participating in the attack were led by Lieutenant General Dagobert Sigmund von Wurmser. This large-scale attack—unprecedented in the context of the hostilities of the War of the Bavarian Succession—was crowned with success thanks to precise planning and execution. In this work, the author makes an attempt to reconstruct the events as accurately as possible.

KEYWORDS: Silesia, raid, infantry, siege

[◇] Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola doktorandusz, Kuny Domokos Múzeum munkatársa; PhD student at the KRE Doctoral School of History, Kuny Domokos Múzeum staff member, timar.nemecsek@gmail.com

Bevezetés

Adolf von Hessen-Philipsthal herceg vezérőrnagy, a Habelschwerdtet¹ védő porosz erők parancsnoka hajnali kettő órakor megszemlélte a külvárost védő őrséget. Sejtette, hogy kiszolgáltatott helyzetét idővel a császári-királyi hadvezetés ki fogja használni és meg fogja kísérelni a város elfoglalását. Az éjszaka eseménytelenül telt, a herceg mégsem tudott nyugodtan aludni és a kései óra ellenére kiküldött két huszárt Zuckmantel² irányába egy rövid felderítő járőrre.³ A herceg ezt követően visszatért szállására és halálra fáradtan, úgy ahogy volt, ruhában elaludt.⁴ A köpenyekbe burkolózott két huszárt hamarosan elnyelte a sötét téli éjszaka. Az elővárosban felállított paliszádokon strázsáló őrök egyre nehezedő pillákkal néztek egy ideig a huszárok után, majd szépen lassan elnyomta őket az álom. Ennek okán nem jelenthették, hogy a huszárok órákkal később sem tértek vissza, akiknek utolsó segélykiáltását elnyelte a süvítő januári szél.

Ezen tanulmány egy kevésbé ismert rövid konfliktusnak, a bajor örökösödési háborúnak egy említésre méltó vállalkozásának ismertetését tűzte ki célul. A rövid tanulmányban bemutatásra kerül a történelmi és diplomáciai háttér, illetve a vizsgált eseményt megelőző és az azt követő események. Részletesebben kitérünk a vállalkozás megtervezésére és előkészítésére, majd megvizsgáljuk a konkrét eseményeket.

A vizsgált esemény méltó arra, hogy a magyar hadtörténelem szélesebb körben ismert eseményei közé emelkedjen, hiszen azon túlmenően, hogy az akció megtervezése és végrehajtása különösen jól sikerült, nem mehetünk el amellett, hogy javarészt magyar katonák hajtották végre. Az esemény megvizsgálása során a tisztek példás, sokszor áldozatkész magatartását érhetjük tetten, amely cselekedetek a figyelmes tervezésen túl a győzelem kulcsai voltak és példaként állhatnak korunk katonatisztjei előtt.

A vizsgált esemény továbbá a XVIII. század hadviselésére különösen jellemző kisháború egyik legjobb iskolapéldája. Korlátozott erővel, korlátozott célok elérése, gyorsan, a meglepetés erejének kihasználásával. A munkában vizsgált rajtaütés ezen hadviselés minden jellemzőjét magán viseli, éppen ezért érdemes hadászati szempontból is szemlélni az eseményt.⁵

Katonai és politikai háttér

Mielőtt a rejtélyes módon eltűnt porosz huszárok történetét tovább ecsetelnénk, térjünk vissza a különös fegyveres konfliktus kitörésének okaira és a bajor örökösödési háború rövid történetére. Foglalkozunk össze milyen csapatok, miért és miként jutottak el

¹ Ma Bystrzyca Kłodzka, Lengyelország.

² Ma Zlaté Hory, Csehország.

³ Reimann 1869, 210; von Schlözer 1789, 52.

⁴ Reimann 1869, 210.

⁵ Szükséges megemlíteni, hogy a szerző doktori disszertációjának témaadója az a Davidovich Pál, aki a jelen tanulmányban vizsgált esemény során mutatott vitézségével érdemelte ki a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.

a sziléziai kisvároshoz, aminek elfoglalása a háború egyik, ha nem a legjelentősebb eseménye volt.

1777. december 30-án elhunyt Wittelsbach Miksa bajor választófejedelem.⁶ II. József érkezettnek látta az időt, hogy a megüresedett bajor trónt kihasználva kiterjessze a Habsburg Monarchia területét Alsó-Bajorországra.⁷ Azonnal tárgyalásokba kezdett az örökösrel, Károly Tivadarral a pfalzi választófejedelemmel, a terület átadásával kapcsolatban. A megállapodás hamar megszületett a két uralkodó között. Károly Tivadar elismerte a Habsburgok igényét Alsó-Bajorországra és a mindelheimi hercegségre, cserébe II. József elismerte Károly Tivadart Felső-Bajorország uralkodójának.⁸ Alsó-Bajorország területére már 1778. januárjában megkezdtek a császári-királyi csapatok a bevonulást hét gyalogezreddel, egy dragonyos- és egy vértesezreddel.⁹

A hazafias bajor rendek nem nézték tétlenül Bajorország felosztását és kikiáltották a pfalzi választófejedelmet egész Bajorország uralkodójának. Az elégedetlenkedő bajor nemesség szószólója Mária Anna, a bajor választófejedelem özvegye volt. Ő volt az első, aki porosz katonai segítséget kért sérelmük orvoslására.

Mária Terézia mindvégig a konfliktus békés rendezését támogatta, szemben harcias fiával, II. József német-római császárral. A diplomáciai párbeszéd azonban nem vezetett sikerre. Május 5-én a porosz csapatok átlépték a cseh és morva határt Szilézia irányából, és ezzel kezdetét vette a bajor örökösödési háború.¹⁰

A császári-királyi hadvezetés korábban nem látott méretű hadsereget állított fel a konfliktusra, mégsem kerültek a főerők egyetlen alkalommal sem szembe egymással. A II. Frigyes porosz király és öccse, Henrik herceg vezetése alatt álló porosz sereg nem indított egyetlen jelentős támadást sem a biztos pozíciókat elfoglaló császári-királyi csapatok ellen.

A háború kimerült az úgynevezett kisháborús hadviselésben. Kisebb portyázó különítmények vívtak elszórtan harcokat Csehország északi felén. Ezek az összecsapások azonban azon túl, hogy számos emberéletet követeltek, semmilyen jelentősebb eredménnyel nem szolgáltak.¹¹

A különös háború méltán érdemelte ki a „krumpliháború” elnevezést, utalva arra, hogy harcoló felek legnagyobb problémája a hatalmas hadseregek élelmezése volt és egyik sem volt képes valódi győzelmet felmutatni a másikkal szemben. A tél beköszöntével a poroszok kivonultak Csehországból és Sziléziában, a határ mentén téli szállásokra vonultak. A visszavonulást észlelve, a császári-királyi hadsereg is kimozdult pozíciójából és előrenyomult a cseh határhegység déli vonulatáig.

⁶ Schwicker 1878, 3.

⁷ Lázár 2015, 94.

⁸ Schwicker 1878, 4.

⁹ Schwicker 1878, 12.

¹⁰ Lázár 2015, 94.

¹¹ Lázár 2015, 94.

A háború korábbi szakaszában védekező császári-királyi hadvezetés előtt egy nagyszabású merész támadás lehetősége rajzolódott ki a glatzi grófság déli területe ellen, kihasználva a poroszok elvonulását. A hegyek közé ékelődött grófság déli felének birtoklásához elengedhetetlen volt Habelschwerdt elfoglalása, ami Glatz¹² mellett a térség jelentős és stratégiaileg fontos városa volt.

Habelschwerdt védelme

Habelschwerdt Szilézia tartomány déli határától nem messze fekszik a cseh határhegység porosz fennhatóság alá tartozó északi oldalán a glatzi grófságban. A Mittelwalde¹³ és Glatz között futó főút mentén található kisváros stratégiaileg kiemelkedő pozíciót foglalt el a hegység vonulatába beékelődött lankás völgyben.

Habelschwerdt 340 házból álló 3094 lelkes, fallal körülvett település volt.¹⁴ Kiemelt fenyegetettsége ellenére nem rendelkezett a modern követelményeknek megfelelő védművekkel. A középkori eredetű falakat csak a kapuknál magasodó egy-egy korszerűtlen bástya erősítette. A várost keleti irányból a hegyek között eredő Neisse nevű kis hegyi folyó határolta, délről pedig egy, a Neisse-be torkolló patak. A városnak három jelentősebb kapuja volt: a déli irányból nyíló Vizi-kapu és a Cseh-kapu, illetve a keleti-északkeleti irányba nyíló Glatzi-kapu.

1779. január 18-án a várost két zászlóaljnyi porosz gyalogság és ismeretlen méretű lovasság védte. Az ő feladatuk elsősorban a város biztosítása és a portyázás volt, mintsem magának a városnak a védelme. Továbbá a védők rendelkezésére állt minimális tüzérség is. Az ezredtörténetek egymásnak ellentmondó információkat közölnek a zsákmányul ejtett lövegek számát illetően. A 19. gyalogezredé négy, a 15. gyalogezredé három zsákmányolt ágyút említ, illetve mindkettő kettő megszerzett ágyút tulajdonít az ezredének.¹⁵ Feltételezhetően kettő a Cseh-kapu mellett lévő templomot övező falon, vagy támfalon volt, de az is lehetséges, hogy az egyik a Vizi-kaput védte és a támadás alatt végig inaktív maradt. A másik kettő pedig valahol a Glatzi-kapu környékére volt elhelyezve, ezek közül az egyik a kapu fölött magasodó toronyban volt, a másik pontos pozíciója ismeretlen. Meglehet, hogy azt is a toronyban állították fel, de az is lehetséges, hogy a Cseh-kapuhoz hasonlóan a kapun betörő ellenségre volt irányozva.

A porosz csapatok parancsnoka, Adolf von Hessen-Philipsthal herceg vezérőrnagy, lehetőségeihez mérten a legjobban felkészült a védelemre. A kapuk előtt, az utak mentén húzódó előváros utcáit két öl, azaz valamivel négy méternél alacsonyabb cölöpfalakkal, úgynevezett palisádokkal torlaszoltatta el. A palisádok és a kapuk elé sűrűn helyeztek le spanyol lovasnak nevezett sánceszközőket. Ezek a mozgatható védművek néhány méteres darabokból tevődtek össze és fej vagy mellkas magasságban meredező kihegyezett karókkal nehezítették meg a támadók keresztüljutását rajta.

¹² Ma Twierdza Kłodzko, Lengyelország.

¹³ Ma Międzyzylesie, Lengyelország.

¹⁴ von Straehle 1853, 121–122. Ugyan az adat 80 évvel későbbi, a térképekkel összevetve az adatok alkalmasak a város méretének nagyságrendi meghatározásához.

¹⁵ Weissenbacher 1896, 138; Rona 1901, 256.

A hegyes karók közötti átjutás teljes menetfelszerelésben, fegyverrel a kézben rendkívül nehéz és időigényes folyamat volt. Az összefüggő záron való keresztüljutás legjobb módjának az bizonyult, ha valahol rést tudtak nyitni a katonák, azonban a közvetlen közélről tüzelő ellenség ezt a feladatot is tovább nehezítette. A spanyollovásokon történő keresztüljutás után még meg kellett a támadóknak másznia az ellenséges katonák által védett több méter magas rönkfalakat, amihez ostromlétrákra is szükség volt.

Első olvasatra az imént felsorolt védművek áttörése a legfelkészültebb katonai alakulat számára is nehéz feladatnak tűnhetnek. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy ezek a védművek a helyben állomásozó katonaság műszaki katonáinak, ácsainak a szükségmegoldásai voltak a helyben megtalálható nyersanyagokból és nem tudták pótolni a korszerű védművek hiányát. Amint azt a későbbiekben olvashatjuk, ezek a spanyollovások és palisádok néhány perc alatt leküzdhető akadályoknak bizonyultak a támadók számára.

A város falain belül további védműveket hoztak létre. Az egyik ilyen megerősített pont a már említett templom fala, a Cseh-kapu mellett közvetlenül, a város keleti csücskében. Erre a jól védhető helyre legalább egy ágyút helyeztek, amely a környező utcákra és a kapun betörő ellenségre szörnyű kartácstüzet zúdíthatott.

A város közepén található főőrségen túl, további kettő jól védhető őrházak alakítottak ki. A Lermenhaus zum Stern és a Schwarzen Bären névre keresztelt őrházak pontos helye bizonytalan.¹⁶ Valószínűleg a már említett templom és a város közepén fekvő főőrség között volt, a Cseh-kaputól város közepe felé haladó két utcában egy-egy.

Mindezek felül a házakban elszállásolt katonák az összes ablakot lőrésként és minden házat önálló kis erődként alkalmazhattak. Az emeletes házak ablakaiból az utcákat mindenhol tűz alatt lehetett tartani és a háztól házig történő városi harc a vizsgált korszakban is jelentős kihívást jelentett a támadók számára.

Összegzésképpen elmondható, hogy a poroszok a lehetőségükhöz mérten a legmegfelelelőbben készültek fel egy esetleges támadásra. A város méretéhez képest a két zászlóalj tekintélyes haderő volt. A rögtönzött védművek, illetve az idejétmúlt falak, megfelelő előőrsi és felderítő szolgálattal, egy kisebb portyázó különítmény támadását vissza tudta volna verni. Azonban a császári-királyi hadvezetés nagyszabású és jól megtervezett támadásának meglehet még akkor sem tudott volna ellenállni, ha a porosz huszárok kielégítően végezték volna a felderítést.

A támadás terve

A császári-királyi hadvezetés a tél ellenére egy agresszív támadás részletes tervét dolgozta ki a Glatz grófság déli területe ellen. Ugyan a háború korábbi szakaszában alapvetően a védekezés jellemezte a hadvezetést, 1779. januárjának közepén mégis egy meglehetősen összetett és nem kevésbé kockázatos lépésre szánták el magukat.

¹⁶ Weissenbacher 1896, 135.

Mittelwalde térségében 8-9 000 katonát vontak össze Dagobert Sigmund von Wurmser altábornagy és gróf Franz Joseph Kinsky vezérőrnagy parancsnoksága alatt. A támadás és annak pontos terve a tisztek és a legénység számára az utolsó pillanatig titokban volt tartva.¹⁷

A rajtaütés megszervezését az 54 éves Wurmser altábornagyra bízta, aki tapasztalt portyázó révén a legmegfelelőbbnek bizonyult a feladat végrehajtására. A strasbourgi származású német nemes ifjú a francia hadseregben indította el katonai karrierjét 1741-ben. Az itt töltött 21 év alatt szinte végig különböző kisháborús hadviselésre létrehozott szabadcsapatokat vezetett. Az ellenséges, majd a császári-királyi hadsereg tiszteletét is kivívó katonatisztet 1762-ben Mária Terézia sógora, Lotharingiai Károly herceg császári szolgálatba csábította vezérőrnagyi kinevezéssel. A hétéves háború utolsó egy évében a francia szolgálatból átvált katonákból összeállított Wurmser-szabadcsapat parancsnoka volt. A háború végén alakulatát feloszlatták. A bajor örökösödési háború kitörésekor altábornagyi kinevezést nyert el és az elővédben tevékenykedő portyázó csapatok főparancsnoka lett.¹⁸

A támadást egy összevont rajtaütéssorozatként tervezték meg, amelyet január 17-én éjszaka rejtett meneteléssel kezdenek meg, majd másnap hajnalban összehangoltan támadásba mennek át. Az összevont haderőt öt oszlopra (Colonne) osztották, amelyek feladatuknak megfelelően külön útvonalon meneteltek és különböző, de összefüggő feladatokat hajtottak végre.

Az első oszlop Kinsky vezérőrnagy vezetésével Mittelwalde-ből északkeletre menetelt Konradswalde¹⁹ irányába.²⁰ Az ő feladatuk a támadás biztosítása volt keleti irányból. Ugyan a rajtaütés alatt ebből az irányból nem érkezett porosz támadás és Kinsky és emberei tétlenül hallgatták végig az erdő sűrűjéből az eseményeket, a döntés, miszerint ideküldték őket nem volt alaptalan. Johann Jakob von Wunsch porosz altábornagy a támadást megelőző napokban Glatz és Zuckmantel között ezen a területen vonult oda-vissza.

A porosz altábornagy két nappal korábban Ziegenhalst elfoglalta és a császáriakat Zuckmantelig szorította vissza.²¹ A város elfoglalása nem sikerült és a poroszok visszavonultak Glatz irányába, az azonban nem volt egyértelmű, hogy hagyott-e hátra csapatokat Ziegenhalsban, ezért szükséges volt a biztosítás a város irányából.

A második oszlopot, a később fényes karriert befutó báró borbereki Alvinczi József ezredes vezette. Az ezredes saját ezredének, a 19. gróf Richard D'Alton, magyarországi kiegészítésű gyalogezred ezredesi zászlóaljával, egy osztály határőrrel, egy szakasz mesterlövősszel és két szakasz Wurmser-huszárral Habelschwerdtet nyugati irányból közelítette meg Rosenthal²² érintésével.

¹⁷ Reimann 1869, 210.

¹⁸ Nagy-L.– Réfi 2022, 66–68., Janko 1878, 81–126.

¹⁹ Ma Konradów, Lengyelország.

²⁰ Reimann 1869, 209; Weissenbacher 1896, 134.

²¹ Querengässer 2023, 118.

²² Ma Rózanka, Lengyelország.

Alvinczi ezredessel párhuzamosan meneteltek Kronstadton és Voitsdorfon²³ keresztül, a várost keleti irányból megközelítő 15. Tomiotti de Fabris gyalogezred első és második zászlóaljának lengyel katonái, Pallavicini János Károly ezredes vezetésével. Az ő feladatuk a város keleti irányból történő megtámadása volt a Glatzi-kapunál. Ide csatlakozott még feltehetően Alvinczi csapatához hasonlóan két szakasz Wurmser-huszár, akik a Glatz felé vezető úton biztosították a támadó gyalogság hátát.²⁴

A negyedik oszlopra várt a leghosszabb menetelés. Ezt az oszlopot személyesen Wurmser altábornagy vezette. A Habelschwerdtől északra, Glatztól nyugati-délnyugati irányba fekvő Ober-Schwedeldorfnál²⁵ álló jól megerősített őrház elfoglalása volt az ő feladata. A tábornok három zászlóaljnyi sorgyaloggal, ugyanennyi határőrrel, három osztály huszárral és ismeretlen számú tarackkal indult az erősség elfoglalására. Szükséges megjegyeznünk, hogy ebben az időben egy huszárezred 3 osztályból tevődött össze.²⁶ Az itt jelenlévő 2 osztály mellé még 1 osztály Barco-huszár került beosztásra.²⁷ A 3. osztály Wurmser-huszár a többi támadó oszlop között kerülhetett szétozottsásra.

A többi csapathoz képest nagyobb erővel rendelkező hadoszlop kialakítása indokolt volt. A kisméretű, de jól megerősített őrház elfoglalása kevesebb emberrel is lehetséges lett volna, azonban a közeli Glatz irányából várható volt felmentő csapatok érkezése, akik ellen a többi csapat 2-3 zászlóaljnyi ereje viszont, bizonyosan kevésnek bizonyult volna.²⁸

Az ötödik oszlop ereje ismeretlen. Feladatuk a habelschwerdti támadás fedezése volt Glatz irányából. Feladatuknak megfelelően ide nagyobb számú lovasságot oszthattak be, akár egy egész svadron huszár is jelen lehetett.

A katonák négy napra elegendő kenyeret kaptak, amit magukkal kellett vinniük, ezen felül a megfelelő ostromeszközök, mint az ostromlétrák is kiosztásra kerültek. A császári bakák lelkesítésének céljából az elfogott ellenséges katonák után pénzjutalmat ígértek. Egy elfogott ellenséges közkatona után két dukátot, egy tiszt után három dukátot, egy törzstiszt után hat dukátot, egy zsákmányolt zászlóért szintén hat dukátot és egy ágyúért tekintélyes tíz dukátot kaptak a katonák.²⁹

A terv megfelelően kidolgozott és átgondolt volt. Jól tükrözte Wurmser tábornok kisháborús hadviselésben szerzett tapasztalatait. A siker kulcsa a megfelelő időzítés, a haditerv pontos követése és a fegyelmezett éjszakai menetelés volt. A győzelemhez továbbá nem kevés hadiszerecse is szükségeltetett. Amennyiben a porosz felderítők ideje előtt felfedezték volna a nagyszabású támadást és időben riadóztatták volna a

²³ Ezen települések pontos helyét és mai elnevezését nem sikerült azonosítani. Feltehetőleg valahol Ebersdorf (ma Domeszków, Lengyelország) és Wölfesdorf (ma Wilkanów, Lengyelország) térségében lévő apróbb települések lehettek.

²⁴ Rona 1901, 254.

²⁵ Ma Szalejów Górny, Lengyelország.

²⁶ Nagy-L. 2013. 165.

²⁷ Amon 1892, 83.

²⁸ Reimann 1869, 211.

²⁹ Weissenbacher 1896, 134.; Bellmann 1901, 254.

habelschwerdti és a glatzi porosz erőket, akkor akár az egész vállalkozás egymástól elszigetelt erők pánikszerű visszavonulásába is átfordulhatott volna. A hadiszerencse azonban szinte minden esetben a támadók pártjára állt.

Habelschwerdt elfoglalása

Hessen-Philipsthal herceg okkal gyanította, hogy a császári csapatok idővel Habelschwerdt ellen is vállalkozást fognak indítani, hiszen déli és keleti irányból is fenyegetett volt a pozíciója. Tisztában volt vele, hogy a császári csapatok alig néhány órányi menetelésre álltak tőle, ennek okán folyamatos készenlétben kellett lennie egy esetleges támadásra.

Január 18-án hajnali kettő órakor két huszárt Zuckmantel irányába egy rövid felderítésre küldött, majd a szállásán aludni tért. Azt, hogy a két porosz huszárt Pallavicini ezredes huszárjai, vagy a Glatz felé tartó ötödik oszlop elővédje fogta el nem tudjuk, az viszont bizonyos, hogy fogságba estek.³⁰

Zuckmantel irányába, feltehetően a Glatzi-kapun át hagyták el a várost. Az örök azonban elmulasztották jelenteni, hogy a felderítésre küldött huszárok órákkal később sem tértek vissza. Feltételezhetjük azért mulasztották el ennek a jelentését, mert ők is ugyanúgy elaludtak, mint a Cseh-kapu elé kihelyezett palisádok őrsége. A védők többségét ennek a hibának az okán álmában érte a császári támadást.

A menetparancsot a császári-királyi századparancsnokok január 17-én kapták kézhez. Az oszlopok a terveknek megfelelően kezdték meg a menetelést. A menetek minden esetben zavartalanul, teljes csendben és rendben mentek végbe. A kijelölt pozíciót elsőnek Pallavicini ezredes érte el, aki a város közelében elrejtőzött. Azt nem tudjuk, hogy a Neisse vizén pontosan hol és milyen körülmények között keltek át. Lehetséges, hogy ezt a támadás megindítása előtt megtették és a rohamot már a folyóval a hátukban kezdték meg. Nem közvetlenül a jól védett Glatzi-kapu előtt, hanem attól kevéssel déli irányban sorakoztak fel.

Az Alvinczi ezredes vezette csapat a Neisse vizétől keleti irányban húzódó erdőségen kelt át egy kalauz segítségével. A sötét éjszakában, azonban a helyismerettel láthatóan kevéssé rendelkező kalauz elrontotta az utat és egyenesen a Cseh-kapu előtti előváros utcájába vezette a 19-es bakákat. A hibát csak akkor vették észre, amikor a sötétben közvetlenül maguk előtt megpillantották az előttük magasodó palisádot.³¹

A hibát észlelve az élen haladó Davidovich Pál őrnagy gyorsan maga köré gyűjtött 60 önkéntest és mivel jobbról és balról bezárt emeletes házak határolták az utcát, ostromlétrák segítségével átmásztak az őrizetlen palisádon. Nem sokkal mögötte magasodott még egy palisád. Az első történő átmászást és a feltehetően elhelyezett spanyollosok³² elmozdítását nem lehetett olyan csöndben végrehajtani, hogy az alvó őrség ne ébredjen fel a zajra.

³⁰ Reimann 1869, 210.; von Schlözer 1789, 52.

³¹ Weissenbacher 1896, 135.

³² Azt tudjuk, hogy az előváros utcájában voltak, az nem egyértelmű, hogy csak a kapu előtt, vagy a palisádok előtt is. „...noch zwei hölzerne Thore und vier spanische Reiter passiert werden.” Weissenbacher 1896, 135.

Amilyen gyorsan csak lehetséges volt, Davidovich Pál őrnagy és a 60 önkéntes a második paliszádra is felháltak és kardot rántva felkoncolták a támadásra felriadó védőket. A kialakult küzdelem zajára az előváros házainak ablakai sorra nyíltak ki és az ott elszállásolt négy századnyi porosz katona tüzet nyitott a palisádokat elfoglaló magyar katonákra.³³

Davidovich őrnagy, gróf Jakob D'Alton százados, Philipp von Brandstein-Schmidt alhadnagy és Lukas O'Flanagan alhadnagy vezetésével az élen küzdő önkéntesek egyetlen lehetősége az volt, hogyha a városkapu irányában előretörnek. Oldalirányba a házak miatt nem tudtak kitérni az ablakokból rájuk irányított egyre erősebb tűz elől, mögöttük pedig a palisádok és az élcsapat után előre nyomuló három század sorakozott.

Alvinczi ezredes megparancsolta, hogy dobják el a rohamlétrákat és rohanjanak a kapu irányába. A Cseh-kapu 400 lépésre volt és ezt a távot folyamatos puskatűzben kellett megtenniük teljes sötétségben. A kaput elérve, attól balra egy kisebb őrbódét is el kellett foglalnia az élcsapatnak.

A Cseh-kapu erősen megvasalt kapu volt. Az azonban nem egyértelmű, hogy a támadók, hogyan nyitották ki. Davidovich Pál méltatása a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjének elnyeréséhez, úgy fogalmaz, miszerint erővel, erőszakkal (mit Gewalt) nyitották ki a kaput.³⁴ Az ezredtörténet a kapu áttöréséről beszél (...durchbrachen sie dasselbe),³⁵ emellett megjegyzi, hogy a keletkezett lyukon elsőként D'Alton százados ugrott be, őt követte Davidovich őrnagy és még néhány katona, majd bentről kinyitották a kaput.

Tudjuk, hogy az ezredek műszaki katonáit ellátták megfelelő ostromeszközökkel. Feltételezhetjük, hogy rendelkeztek egy petárdának nevezett tűzfegyverrel, amely eszközt a kapura akasztva és berobbantva át lehet törni azt. Ez magyarázatot adhat a kapun keletkezett lyukra és arra is, hogy aztán erővel kellett a nagy kapu szárnyait kitárni.

A kitárt kapun beözönlött az élcsapat, majd nem sokkal mögöttük a többi támadó. A városon kívül Alvinczi ezredes két huszárszaksztt és két század gyalogságot hagyott. A kapu utáni kis tér hamarosan megtelt ostromlókkal és az ezredes is a helyszínre érkezett.

A kaputól részsút balra volt a templom, aminek a falára helyezett két ágyú kartácstűzet zúdított a kapun beözönlő katonákra. Az eddig határozottan előretörő katonák között kitörhetett a pánik mert az ágyúk még kétszer meg tudták ismételni a tüzelést. Ebben a kartácstűzben vesztette életét az élcsapatban küzdő D'Alton százados.

³³ KA MMTO IV. D 18.

³⁴ KA MMTO IV. D 18.

³⁵ Weissenbacher 1896, 137.

Alvinczi parancsot adott, hogy támadják meg a templom falán lévő katonaságot és némítsák el az ágyúkat. Ismét Davidovich őrnagy állt a támadók élére és az elsők között kapaszkodott fel a falra, ahol test a test elleni közelharc alakult ki a védőkkel.

A dulakodás közben az élen verekedő Davidovich őrnagy szembekerült von Wedel porosz ezredessel. Filmvászonra kíváncsozó párbaj alakult ki a két törzstiszt között. A német tőr kard (Degen) és az azt forgató porosz ezredes alulmaradt a magyar őrnagy szabályával szemben. A porosz ezredes egy szúrással támadott Davidovich őrnagyra, aki egy könnyed vágással (leichten Hieb) levágta ellenét.³⁶ Von Wedel ezredest egy karvágással kísérték Alvinczi ezredes elé.

A templom falának elfoglalása után a már említett két őrház a Lermenhaus zum Stern és a Schwarzen Bären volt következő két célpont. Davidovich őrnagy önkénteseit megfeleltetve egy-egy tiszttel (valószínűleg a már említett von Barnstein-Schmidt és O'Flanagan alhadnaggyokkal), az őrházak elfoglalására küldte. Ő maga pedig a mögöttük érkező három századdal a főőrség irányába tört a Vizi-kapu és a városközpont felé vezető utcán. Alvinczi ezredes a Cseh-kapunál maradt egy századnyi tartalékkal.

A Vizi-kapunál lévő porosz katonaság, miután észlelték a Cseh-kapunál történeteket a fal tövében a házak kertjein keresztül elindultak, hogy oldalba támadják a császáriakat. Davidovich őrnagy eddigre már a főőrség felé tartott, emiatt a váratlan irányból történő támadást a tartaléknak kellett visszaverni.³⁷

Hamarosan Davidovich Pál őrnagy a foglyul ejtett Hessen-Philipsthal herceggel tért vissza az ezredeshez, illetve a tábornokot elfogó Újhely (vagy Újhelyi) Antal közkatonaival és Szunyok káplárral. Alvinczi ezredes felszólította a védők parancsnokát, hogy adja ki a parancsot a harcok beszüntetésére és vessen véget a vérontásnak. Válaszul a herceg arra hivatkozva, hogy tisztjei csak most gyűjtik össze az embereiket megtagadta a parancs kiadását.

A harcok további menetét nehéz rekonstruálni. Elhúzódó, háztól házig tartó öldöklés vette kezdetét szerte a városban. A hajnali nap első sugarai már némi fényt biztosítottak, amikor a főőrség épületénél a 19-esek szembe találkoztak a Glatzi-kapu felől érkező 15-ös bakákkal.

Pallavicini ezredes tartotta magát a tervhez. A támadás tervszerinti megkezdése előtt, ami napfelkelte előtt egy órával volt kitűzve, már elfoglalta a kijelölt pozíciót. A támadásra kijelölt idő előtt mégis lövések hangjára lett figyelmes. Ezek voltak az első lövések a Cseh-kapunál.³⁸

Pallavicini ezredes nem mulaszthatta el a meglepetés erejét ezért a tervezettnél korábban, alkalmazkodva Alvinczihoz, megindította a támadást. Fellner őrnagy, Vogel százados és Meyer zászlós az élre törve vezették a támadást. A falakat és az itt is útban lévő palisádokat ostromlétrákkal megmászták, illetve valamilyen módon, talán itt is petárdával áttörték a Glatzi-kaput.

³⁶ KA MMTÖ IV. D 18.

³⁷ Weissenbacher 1896, 137.

³⁸ Rona 1901, 254.

Ekkor a kapu őrsége elsütött egy kartáccsal töltött ágyút, ami többek között Meyer zászlós életét is kioltotta. Az, hogy ez az ágyú a toronyban volt, vagy a kapura irányozva, az nem derül ki egyértelműen. A támadók ebben az esetben gyorsan ártalmatlanították az ágyút, így az nem tudott ismét tüzelni.³⁹

A kapu fölé emelkedő tornyot egy erős különítmény megtisztította az ellenségtől. Eközben a többi támadó tovább tört háztól házig küzdve a főőrség irányába, ahol szembe találkoztak Alvinczi ezredes katonáival.

A város hozzávetőlegesen két óra alatt a császári-királyi csapatok birtokába került. A legnehezebb feladatot teljesítették. A támadók hozzáláttak a sebesültek és a hadifoglyok összegyűjtéséhez.

A városon történő rajtaütés megszervezése és végrehajtása szinte tökéletes iskolapéldája Jeney Lajos Mihály *A portyázó* című, kisháborús hadviselésről szóló könyvének.⁴⁰ Wurmser tábornok megosztotta erejét és a két támadó oszlop megbeszélte időpontban tervezte megindítani a támadást. Még ha ez nem is sikerült tökéletesen, a tisztek gyorsan reagáltak és végül sikerült összehangolni a két támadóoszlop rohamát. A támadást rossz időben, télen hajtották végre, ami nem kedvez az őrség figyelmességének. A támadást a napfelkelte előtti utolsó sötét órára időzítették. A rajtaütés során, a lelepleződést követően a lehető leggyorsabban a főőrség megszállása volt a cél, amiképpen azt Jeney is megírta műve ide vonatkozó fejezetében. A lehető leghamarabb foglyul ejtették a főparancsnokot és megadásra szólították fel. Ha nem is felel meg a végrehajtás teljes egészében a leírtaknak, azt mégis kijelenthetjük, hogy az általánosan bevett eljáráshoz igazodtak a rajtaütés során.⁴¹

A város elfoglalásának tankönyvi végrehajtását alátámasztja a fentebb hivatkozott szakmunkán túl az is, hogy a XVIII. századból több ehhez hasonló rajtaütésről tudunk. A habelschwerdti rajtaütés több hasonló vállalkozással is párhuzamba állítható. Ilyen volt Marchiennes elfoglalása 1793. október 30-án, amikor báró krayovai Kray Pál vezérőrnagy vezetésével császári-királyi csapatok visszafoglalták Marchiennest a franciáktól az első koalíciós háborúban. Kray tábornok is több oszlopra bontotta csapatát és több irányból intézett összehangolt támadást. Külön említésre méltó, hogy ebben az esetben is történt egy támadásösszehangolási probléma eltévedés miatt. Kray tábornok is a hajnal előtti utolsó órákat választotta a támadásra, sőt, igazodva a már hivatkozott szakkönyvben olvasottakhoz a lehető legrosszabb időjárásban hajtott végre a támadást. Az egyetlen valódi és lényeges különbség az, hogy a francia parancsnok józanabb belátású volt Hessen-Philipsthal herceggel szemben, és reménytelen helyzetét látva beszüntettette az ellenállást.⁴²

A sikeres támadást követően nem telt bele meglehet egy óra sem, amikor Glatz irányából szórványos puska és karabélytűzre lettek figyelmesek a győztes császáriak.

³⁹ Rona 1901, 255.

⁴⁰ Jeney 1986.

⁴¹ Jeney 1986, 114–144.

⁴² Lázár 2013, 57–58.

Ez volt a jele annak, hogy a poroszok Glatzban is felfigyeltek az eseményekre és csapatokat indítottak a császáriak ellen.

Ütközet az Ober-Schwedeldorf-i őrházért

Alig egy nappal a vizsgált eseményt megelőzően, a Glatzba visszaérkező Johann Jakob von Wunsch porosz altábornagy reggel fél hétkor tüzelés hangjára lett figyelmes Habelschwerdt irányából ezért a rendelkezésére álló huszárokkal a lehető leggyorsabban a város védőinek segítségére indult. Őket követte Lengefeld vezérőrnagy egy ezred gyalogsággal.

Wunsch tábornok huszáraival alig tette meg az út negyedét, amikor a háta mögött, enyhén nyugati irányból erős lövöldözés hangjára lett figyelmes.⁴³ Ekkor már tudhatta, hogy itt egy nagyobb támadásról lehet szó, mint egy kislétszámú portyázó különítmény merész próbálkozása. Ezzel megközelítőleg egy időben érkezett meg hozzá a hír Habelschwerdt elfoglalásáról. Azt tudta, hogy kizárólag huszárokkal nem fogja tudni visszafoglalni, a több zászlóaljnyi gyalogsággal megszállt várost. Lengefeld tábornok pedig csak lassan és lemaradva követte.

A háta mögött hallható tüzelésből tudta, hogy a császáriak megtámadták Habelschwerdtel párhuzamosan az Ober-Schwedeldorf-i őrházat is. Azonnal parancsot küldött Lengefeldnek, hogy forduljon meg és igyekezzen segítséget nyújtani az őrház maroknyi védőjének.

Az őrház egy vastag rönkökből épített kereszt alakú épület volt. Az épület falát kívülről föld erősítette, oldalán pedig lőrések voltak kialakítva. A falak előtt pedig sáncok, spanyollosok, paliszádok húzódtak. Az őrház parancsnoka Capeller százados volt és a teljes őrség 60 ember volt.⁴⁴

Capeller is hallotta a lövéseket a reggeli órákban Habelschwerdt felől, mire jelző lövéseket és jelzőrakétákat kezdett a ködös időben a levegőbe lövöldözni. A félelme, miszerint hamarosan őt is támadás fogja érni beigazolódni látszott.

Hamarosan az őrházhoz érkezett egy paraszt, aki jelentette a századosnak, hogy ellenséges katonaság közeledik felé. Capeller százados azonnal jelentést küldött Glatzba, felkészült az ostromra és bízott a mihamarabbi segítségben.

Wurmser tábornok reggel kilenc órakor indította meg az első támadását az őrház ellen, amit a védők visszavertek. A második kísérlet szintén visszavonulással végződött. A tábornok nem kívánta egy jól pozícionált és jól védhető őrháznál kivéreztetni a hadoszlopát, emiatt felhagyott a további támadásokkal. Ehelyett elkezdte kitartóan lövetni tarackokkal az épületet.

Hosszú ideig eredménytelenül bombázta a jól megerősített rönkházat. A tarackok gránátjai, ugyan rettenetesen rázták az őrházat mégsem ütötték át annak falát. A bent lévő porosz katonák egy ideig túrták a rettenetes ágyúzást, azonban amikor az egyik gránát végül átütötte a falat és többeket megsebesített, majd egy másik egy bent lévő asszonyt ölt meg, egy harmadik pedig az épület kályháját zúzta össze, aminek

⁴³ Reimann 1869, 210.

⁴⁴ Reimann 1869, 211.

következtében maga az őrház is lángra kapott, kitört az általános pánik. Capeller egy hátsó kijáraton elkezdte kimenekíteni embereit, azonban ekkor a császáriak rohamot intéztek és a védőket mind foglyul ejtették.

Az őrház elestét követően már hallani lehetett Lengefeld ezredének dobjait, amint közelednek. A poroszok a köd okozta rossz látási viszonyok miatt bemeneteltek a császáriak gyűréjébe. A szorongatott helyzetét felismerő Lengefeld négyszögbe állította katonáit, hogy mind szárnyait, mind a hátát védelmezni tudja. Wurmser tábornok azonnal a négyszög ellen vezényelte lovasságát, vagy annak egy részét. A rohamban nagyrákói Rákowsky Pál kapitány járt az élen és személyesen ugratott elsőként a négyszögbe. „Rajta magyar! Rajta!” felkiáltással, szablyával a kezében törte az utat katonái számára a négyszög belsejébe. Az elszánt huszárok bátran követték kapitányukat, aki számos sebesülésétől elgyöngyülve leesett lováról, de utolsó erejével is embereit bízta a támadás folytatására. A roham sikeres volt, 348 porosz katona és két ágyú került a császáriak kezére. A hős kapitány egy lőtt és tizenegy szúrt seb következtében másnap, az elfoglalt ágyúk mellett hunyt el.⁴⁵

Hasonló hőstettet hajtott végre a Barco huszárezred alezredese, báró Georg Buccow, aki szintén személyesen járt huszárjai élén a négyszög megbontásakor. Hőstettéért kiérdemelte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét.⁴⁶

Veszteségek, a háború lezárása, eredmények

Ezzel az eseménnyel a támadás minden célját elérte. A néhány óra alatt végrehajtott támadássorozat sikere a pontos és átgondolt tervezésnek, a célok az ellenség előtti titokban tartásának, a szakmailag felkészült tisztikarnak, a példával előljáró tiszteknek és nem utolsó sorban a bátor katonáknak volt köszönhető. A habeschwerdti rajtaütés azon kevés esemény egyike, amikor az általában védekezésre berendezkedő császári királyi hadsereg agresszívan és támadólag tudott fellépni és bátorságukat siker koronázta.

A Habelschwerdtet támadó két hadoszlop összesen 762 közkatonát, 3 törzstisztet, 21 főisztet fogott el, továbbá 4 ágyút és 10 zászlót zsákmányolt. Csak a Fabris gyalogezredben 1218 dukát került kiosztásra.⁴⁷ Ezzel szemben a támadók halottjainak száma 21-re tehető, körülbelül kétszer ennyi sebesülten.

A támadás során különleges bátorságot mutató Pallavicini ezredes és Davidovich őrnagy a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjében részesültek. Végül kötelességemnek érzem kiemelni a támadásban helytálló magyar katonák érdemeit, amelyről a legtökéletesebb képet Kinsky vezérőrnagy adja elénk: „Bataillon auf gut Hungarisch ihre Attaque gamacht hat, das können die häufigen mit Säbel blessierten

⁴⁵ Amon 1880, 258.

⁴⁶ Amon 1892, 84.

⁴⁷ Rona 1901, 255.

Gefangenen beweisen.”, vagyis „A zászlóalj jó magyaros támadást hajtott végre, ami a számos szablya által megsebzett hadifoglyon is látható.”⁴⁸

A sikert követően Wurmser csapatai megszállták a glatzi grófság déli területeit. A császári csapatok elsáncolták magukat a stratégiailag jelentős helyeken és megszállták a grófság településeit.

Az osztrák betörés hírére II. Frigyes, porosz király maga gyűjtött össze egy jelentős méretű haderőt a Breslau⁴⁹ környékén téli szállásokba vonult csapatokból. Február elején három nagyobb hadoszlop közelítette meg a térséget. Wurmser tábornok hadereje nem volt elégséges egy nyílt csata megvívására a porosz uralkodóval szemben, ezért fokozatosan visszavonult. A poroszok február 16-án elfoglalták Silberberget, majd ennek hatására a császári-királyi csapatok feladták Habelschwerdtet is.⁵⁰

A tavaszi hónapokban már tárgyalóasztalhoz ült harcoló felek között visszaszorultak a fegyveres összecsapások. Hiába került a glatzi grófság és Habelschwerdt egy rövid ideig a császári csapatok kezére, a háborús célok eléréséhez ez csekély eredménynek bizonyult.

A harcoló felek orosz közvetítéssel 1779. május 13-án megkötötték a tescheni békét. A Habsburg Monarchia területe csupán a kis Inn-negyeddel bővült, szemben az eredeti tervvel, miszerint fél Bajorországot bekebelezi. Ezért a kis területért a császári-királyi hadsereg 30 000 ember életével fizetett, akiknek többsége a rossz ellátásnak és a táborokban megjelenő betegségeknek esett áldozatul, láthatóan teljesen feleslegesen.⁵¹

⁴⁸ Weissenbacher 1896, 137.

⁴⁹ Ma Boroszló, Lengyelország.

⁵⁰ Querengässer 2023, 119.

⁵¹ Lázár 2015, 94.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KA MMTO IV. D 18.

Amon, Gustav Ritter von Treuenfest 1880. *Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr von Koller Nr. 8., von seiner Errichtung 1696-1880*. Bécs: Ludwig Mayer.

Amon, Gustav Ritter von Treuenfest 1892. *Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regimentes Nr. 10. Friedrich Wilhelm III., König von Preussen, Zum 150 jährigen Regiments-Jubiläum*. Bécs: „St. Norbertus” Buch- und Kunstdruckerei.

Janko, Wilhelm Edlen von 1878. Dagobert Sigmund Reichsgraf von Wurmser. In *Mittheilungen des K.K. Kriegs-Archivs, Österreichische Militärische Zeitschrift*. Wien: R. v. Waldheim.

Jeney Lajos Mihály 1986. *A portyázó*. Budapest: Magvető Kiadó

Lázár Balázs 2013. *Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornak katonai pályája*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Lázár Balázs 2015. A Magyar Királyság katonasága a Habsburg Birodalom hadseregében (1741-1815). In Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország Hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919*. 41-114. Budapest: Zrínyi Kiadó.

Nagy-L. István 2013. *A császári-királyi hadsereg 1765-1815 – Szervezettörténet és létszámviszonyok*. Pépa: Gróf Esterházy Károly Múzeum.

Nagy-L. István–Réfi Attila 2022. *Tiszti portrék a Wurmser-huszárezred történetéből (1775–1797)*. Budapest: Nemzeti Portrétár.

Querengässer, Alexander 2023. *The War of the Bavarian Succession*, Warwick: Helion&Company.

Reimann, Eduard 1869. *Geschichte des Baierischen Erbfolgekrieges*. Lipcse: Duncker & Humblot.

Rona, Ludwig Dr. 1901. *Geschichte des K.u.K. Infanterie-Regimentes Adolf Grossherzog von Luxemburg, Herzog zu Nassau Nr. 15 1701-1901*. Prága: Karl Bellmann.

Schwicker Ján. Henrik Dr. 1878. Magyarország s a bajor örökösödési háború. Budapest: Athenaeum.

Tóth-Barbalics Veronika 2002. Sok Hűhó Münchenért. In *Sic itur ad Astra* 14 (2-3).

von Schlözer, August Ludwig 1789. *Stats-Anzeigen XIII*. Göttingen: Vandenhock-Kuprechtschen.

von Straehle, A. 1853. *Lexicon der Schlachten, Treffen, Gefechte, Scharmützel, Recontres, Belagerungen ec*. Neuwied: G. A. van der Beeck Hofbuchhandler.

Weissenbacher, Victor 1896. *Geschichte des K.u.K. Infanterie-Regimentes Nr. 19 Erzherzog Franz Ferdinand von der Errichtung 1734 bis 1896*. Bécs: Kreisel & Gröger.

Nagy-L. István [◇]

A pesti insurgens lovasezred az 1809-es magyarországi hadjáratban

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.84

A középkori eredetű magyar hadrendszert, az inszurrekciót az 1715. évi 8. törvénycikk fenntartotta az ország védelmének második vonalaként. Az utolsó országos felkelést 1809-ben hirdette meg I. Ferenc, 1796 óta negyedik alkalommal. Az előkészítettség magas szinten állt, egy hónap múlva már mustrálták a csapatokat, másfél hónap múlva átestek a tűzkeresztségen, alig több mint két hónap múlva pedig nagy mezei csatát vívtak. A pesti lovasezred az 1809-es inszurrekció legtöbb harcban részt vett alakulata volt. A tanulmány, ennek a területvédelmi egységnek a részvételét mutatja be a hadműveletekben, esettanulmány jelleggel. Az ezred az alapfeladatát kiválóan teljesítette, de elsővonalbeli feladat (nagy csata megvívása) ellátására akkor még alkalmatlan volt.

KULCSSZAVAK: területvédelem, inszurrekció, 1809, pesti lovasezred

The Insurgent Cavalry Regiment of Pest in the Campaign of 1809

The medieval Hungarian military system, the insurrection, was maintained as the second line of defence for the country by Article 8 of the Act of 1715. The last levy – the fourth since 1796 – was called in 1809 by Francis I. Preparations were at a high level; a month later the troops were inspected, after a month and a half, they underwent their baptism of fire, and after just over two months, they fought a major battle. The Pest Cavalry Regiment was the unit that participated in most of the fighting during the 1809 insurrection. This study provides a case study of this territorial defence unit's

[◇] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Kutató Intézet, kutató – MoD Military History Institute and Museum, Military History Institute, research fellow; e-mail: istvan.nagyl@gmail.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5974-1060>

participation in military operations. The regiment performed its main task excellently, but was not yet capable of undertaking first-line tasks (fighting large battles).

KEYWORDS: territorial defense, insurrection, 1809, Pest County Cavalry Regiment

Bevezetés

A Habsburg Monarchia hadserege, a császári-királyi hadsereg a birodalmat összetartó kapocs, az uralkodó személyéhez kötődött. Ez volt az összbirodalmi haderő, amit a kiegyezés és az 1868-as véderőtörvény elfogadását követően közös hadseregnek neveztek. Emellett a birodalom egyes részeiben tovább élt a korábbi hadszervezet, vagy annak egyes részei, mint az adott állam, birodalomrész, vagy tartomány saját védelmi ereje. A francia háborúk korára az örökös tartományok nagyobb részében már felszámolták a korábbi szervezeteket, csak a magyar Szent Korona országaiban maradt meg az inszurrekció és a Tiroli Grófságban a népfelkeléshez hasonló véderő.

A háborúk folyamán a vereségek következtében a hadműveletek 1797-ben már a Habsburg Monarchia törzsterületein is folytak, a francia támadás egyenesen Bécset fenyegette.¹ A második koalíciós háborúban, a német területeken 1800 tavaszán elszenvedett vereségek pedig már Cseh-és Morvaországot tették ki francia támadásnak. A prágai főhadparancsnok, Károly főherceg ezért egy nagy létszámú, területvédelmi feladatokat ellátó légiót kezdett szervezni, mivel az védtelen maradt volna, mialatt a főserg Bécset védi.² Az 1808-as nemzetközi helyzet miatt azonban a birodalmi vezetés támadóháborúra készült. A hadipotenciál növelésére elhatározták egy jelentős másodvonalbeli haderő felállítását, ami a támadó hadsereg mögött biztosítja a hátszínigot, az összeköttetési vonalakat, ezáltal a reguláris hadsereg ereje nem csökken, mert ezekre a feladatokra nem kell csapatokat kikülöníteni.³ Az osztrák és cseh-morva területeken 1808 végén kezdték megszervezni a Landwehrt, a magyar Szent Korona országaiban pedig előkészítették az inszurrekciót. Utóbbi a háborúk során már több alkalommal (1796–1797, 1800–1801, 1805–1806) egybehívták, amikor a franciák megközelítették és részben át is lépték a magyar határt.⁴ Az 1809-es háború a Habsburg Monarchiában a területvédelem története szempontjából kulcsfontosságú.

A Magyar Királyság középkori eredetű hadszervezete, az inszurrekció a 19. század elején tehát már nem számított a védelem első vonalának, hanem sokkal inkább másodvonalbeli haderőnek tekinthető, ami elsősorban területvédelmi feladatok ellátására alkalmas, a harctéren csak korlátozottan bevetethető.⁵ Ezt fontos leszögezni az insurgens csapatok teljesítményének értékelésekor.

Tanulmányomban az inszurrekció egyik legtöbbet harcoló alakulata, a pest vármegyei lovasezred történetét kísérem végig az inszurrekció kihirdetésétől a

¹ Nagy-L. 2024a, 110–111.

² Nagy-L. 2024a, 73–74.

³ Nagy-L. 2024a, 309.

⁴ A témáról részletesen lásd: Vizi 2014.

⁵ Nagy-L. 2024a, 82.

hadműveletek végéig. A pesti inszurgens lovasezred részvétele a hadműveletekben rendkívül tanulságos, mert egy olyan egységről van szó, amelynek a feladata a felderítés, biztosítás, elő- és utóvédharcok megvívása volt, nem pedig a nagy mezei csatában való helytállás. Ennek ellenére megalakulását követően tíz nappal már harcra, egy hónappal később pedig nagy mezei csatára kényszerült a franciákkal szemben. Ez a példátlanul rövid intervallum lehetetlenné tette a hatékony kiképzést, harcoló alakulat formálását. A hadvezetés, nevezetesen a Belső-ausztriai Hadsereg és a vele egyesült inszurgens csapatok főparancsnoka, János főherceg ennek tudatában vállalta fel a győri csatát, amit nem kényszerítettek rá a franciák, hanem szabad akaratából döntött a csatavívás mellett. Az inszurgensek hiányos felszereléssel és fegyverzettel, kiképzetlenül kényszerültek harcolni.

Az 1809-es háború és az inszurrekció

Az 1809-es háborút a Habsburg Monarchia indította el a francia befolyás visszaszorítására, tehát I. Ferenc birodalma számított a támadó félnek. A hadszíntéri események is ezt mutatták. A hadüzenetet április 9-én nyújtották át Münchenben⁶, a császári-királyi csapatok április 10-én átlépték a franciákkal szövetséges Bajor Királyság határát jelentő Inn folyót.⁷ A támadó szándék ellenére a hadüzenet napján megtörtént az inszurrekció hadba szólítása is.⁸ Ez önmagában mutatja, hogy az inszurrekciót nem első vonalban, hanem a hadsereg hátának biztosítására, az elfoglalt ellenséges területek megszállására tervezték felhasználni.

Napóleon ellentámadása és Károly főherceg főserégének kudarca két héten belül a támadó háborút védőháborúvá változtatta. Április 22-én Eggmühl mellett a császári-királyi csapatok döntő vereséget szenvedtek, másnap, 23-án a franciák rohammal elfoglalták Regensburgot, Károly főserégének vissza kellett vonulnia. Április 24-én az első francia egységek átlépték a határt alkotó Inn folyót és Napóleon csapatai megindultak a birodalom szíve, Bécs felé.⁹

A regensburgi hadjárat kudarca már április utolsó hetében védekezésre kényszerítette Ferenc császár-király birodalmát, Hiller tábornok seregének május 3-i ebelsbergi veresége pedig egyértelművé tette, hogy a birodalmi fővárost sem tudják megvédeni a császári-királyi csapatok.¹⁰ Ennek következményeként a Magyar Királyság is veszélybe került, mert Bécs elvesztésével a franciák számára nyitva állt a magyar határ. A szerveződő inszurrekció feladata immáron nem az elfoglalt német és esetleg francia területek megszállása, hanem a honvédelem lett.

Az 1809-es inszurrekciót minden korábbinál jobban előkészítették, a birodalmi vezetés ezúttal sokkal jobban felkészült a háborúra, mint korábban. Az országgyűlés 1808. augusztus 28-án nyílt meg Pozsonyban és november 5-ig ülésezett és főként

⁶ Mayerhoffer 1904, 16.

⁷ Mayerhoffer 1904, 17.

⁸ R. Kiss 1909, 61–62.

⁹ Mayerhoffer 1904, 48; 55.

¹⁰ Mayerhoffer 1904, 62–63.

katonai ügyeket tárgyalta.¹¹ Az eredményes diéta dekrétumában az inszurrekcióval több törvénycikk is foglalkozott. A II. törvénycikk¹² részletesen szabályozta, hogy kinek és milyen módon kell felkelnie, a III. törvénycikk¹³ elrendelte a nemesek összeírását és ennek háromévenkénti felülvizsgálatát, ezen felül hadiszemléket és hadgyakorlatokat írt elő. Az V. törvénycikk¹⁴ Horvátország, Szlavónia és Dalmácia felkelését szabályozta, a XI. törvénycikk¹⁵ pedig a haditörvényeket tartalmazta. Emellett rövidesen megkezdték a katonai szabályzatok kidolgozását is.¹⁶ Az összeírás különösen fontosnak bizonyult, mert ezáltal gyorsabban lehetett összehívni a felkelő hadsereget. A vármegyék még 1808 folyamán végre is hajtották az összeírást, így egyértelművé vált, hogy a hívó szóra kinek kell felkelnie.

Pest vármegye, teljes nevén Pest-Pilis-Solt vármegye, a Magyar Királyság egyik legnagyobb, de mindenképpen a legfontosabb vármegyéje volt. A középkori Pest vármegyét 1492. évi 100. törvénycikkkel¹⁷ egyesítették Pilis vármegyével, amihez az 1569. évi 52. törvénycikkkel¹⁸ csatolták hozzá Fejér vármegye Solt székét. Az egyesített vármegye főispánja az 1659. évi 76. törvénycikk¹⁹ rendelkezése alapján a mindenkori nádor volt. A II. József idején, 1785 és 1787 között végzett népszámlálás adatai szerint a vármegye területén két szabad királyi város (Buda és Pest), 21 mezőváros, 162 község és 58 puszt, összesen 241 település volt²⁰ 316 913 lakossal. A férfitlakosságon belül 5874 fő volt nemes. A vármegye öt járásra, a pestire, a vácira, a pilisire, a kecskemétire és a soltira oszlott.²¹

I. Ferenc, 1809. április 9-én adta ki a parancsot az inszurrekció egybehívására egy legfelsőbb kézirat formájában.²² A felkelési parancs hat nappal később, 15-én ért József nádorhoz, aki azonnal intézkedett, továbbította a parancsot a törvényhatóságoknak, ezzel kezdetét vette a felkelés.²³ Mivel alig több mint egy évtizeden belül ez már a negyedik alkalom volt, ráadásul a törvényi szabályozottság és a nemesek korábban megtörtént összeírása miatt az előkészítettség magas szinten állt, a meghirdetéstől számított egy hónap múlva már mustrálták a felkelő csapatokat, másfél hónap múlva az inszurgensek átestek a tűzkeresztségen, alig több mint két hónap múlva pedig nagy mezei csatát vívtak.

A nádor, mint Pest vármegye főispánja, közvetlenül intézkedett a vármegye inszurrekciója ügyében. Május 8-ára rendelte el a gyülekezést Soroksárra, ami meg is

¹¹ Poór 2003, 99; 177–192.

¹² Corpus Juris Hungarici 1901, 476–383.

¹³ Corpus Juris Hungarici 1901, 382–387.

¹⁴ Corpus Juris Hungarici 1901, 388–391.

¹⁵ Corpus Juris Hungarici 1901, 408–411.

¹⁶ Ezekről lásd: Lázár 2009 és 2010.

¹⁷ Corpus Juris Hungarici 1899a, 551–551.

¹⁸ Corpus Juris Hungarici 1899b, 610–611.

¹⁹ Corpus Juris Hungarici 1899b, 178–179.

²⁰ Danyi–Dávid 1960, 50–51; 369–370.

²¹ Vályi 1799, 55–57.

²² R. Kiss 1909, 61–62.

²³ R. Kiss 1909, 61.

történt. A következő napokat az ezred belszervezetének kialakításával, a svadronok felállításával, a tisztek, altisztek és katonák beosztásával, a felszerelési tárgyak és a fegyverek kiosztásával töltötték. Május 13-án, Davidovich tábornagy és vármegyei küldöttek jelenlétében megtörtént az ezred mustrája, a katonák letették az esküt,²⁴ majd délután Budára masíroztak, hogy részt vegyenek Ott Péter altábornagy temetésén.²⁵

Az ezred felvonulása és részvétele a hadjárat első szakaszában

Az ezred a mustrával és az eskütétellel alakult meg, innentől kezdve vonatkozott rájuk a hadi szabályzat. Ez azonban még korántsem jelentette azt, hogy harcképes, harcra kész, begyakorlott alakulat lett volna. A mustra előtt mindössze négy nap állt rendelkezésre némi gyakorlásra, ami még a személyi kiképzésre sem volt elegendő, nemhogy az alaki harcászat elsajátítására, sem nagyobb, sem kisebb kötelékekben. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az ezred számottevő kiképzés nélkül indult meg a mustrát követő napon Győr felé.

Az ezred öt svadronja Gosztonyi ezredeskapitány vezetésével május 21-én érkezett Győrbe, ahol Mecséry altábornagy a marhavásártéren megsemmisítette és parancsnoksága alá vette²⁶ az ezredet.²⁷ A szemlét követően meg is kapták első feladatukat, Győrtől nyugatra kellett kialakítani egy előőrszláncot és megfigyelés alatt kellett tartani az ország nyugati határszélét. József nádornak, a fővezérnek, gondoskodnia kellett az ország védelméről, ehhez abban a pillanatban csak az inszurgens csapatok álltak rendelkezésére.²⁸ A nádor helyzetét nehezítette, hogy május 13-14-én a két megszervezett és bevetésre kész lovasezredet, a primásit és a nyitrait Károly főherceg hadseregének megerősítésére elvezényelték az országon kívülre, a Morvamezőre.²⁹ A rendelkezés nem érte el a célját, mert a két kiképzetlen lovasezred nem volt csataképes állapotban, semmiképpen sem vehette fel a versenyt a sorlovassággal, ezért csak minimális mértékben vetették be őket a harcokban Aspern-Essling és Wagram mellett, holott a csatában jelen voltak.³⁰ Ugyanakkor az ország védelmében mégis hasznát vehette volna a két ezrednek a nádor, hiszen itt nem nagy csatáról, hanem biztosításról, megfigyelésről, felderítésről volt szó, amit az inszurgens lovasok megfelelő hatékonysággal tudtak végezni.

Gosztonyi ezredeskapitány vezetésével az ezred még május 21-én, késő este megérkezett Öttevénybe. Röviddel éjfél után meg is érkezett Mecséry altábornagy első parancsa, az ellenség meglepetésszerű támadást akar indítani Öttevény ellen, az ezrednek ezt kellett kivédenie. A francia támadás ugyan elmaradt, de az ezrednek

²⁴ Nagy-L. 2025, 29.

²⁵ Nagy-L. 2025, 30.

²⁶ Az ezred az eskütétellel és az első mustrával megalakult, a katonai egységek sorába lépett, de egyelőre közvetlenül a nádor parancsnoksága alá tartozott. A második mustrával bevethetőnek tekintették, egyúttal besorolták az inszurrekció hadrendjébe Mecséry altábornagy parancsnoksága alá, mint harcoló alakulatot.

²⁷ Nagy-L. 2025, 31.

²⁸ HL MNFI 1809-13-29 6v–8v.

²⁹ HL MNFI 1809-13-29 9v–10r., R. Kiss 1911, 58; 70.

³⁰ R. Kiss 1911, 58–60; 70.

készenlétben kellett maradnia, majd a nap folyamán járőröket indítottak nyugati irányba a Fertő és Óvár felé. A pesti lovasezred Öttevény és a Lajta közötti területen csapott össze először az országba benyomult ellenséggel és vívta első kisebb harcait a francia csapatokkal.³¹

Másnap, 22-én folytatódott az erős járőrtevékenység. Az ezredadjudtáns, Clementis János különleges feladatot kapott. A nádor utasítására vissza kellett küldeni a franciáknak egy tévedésből elfogott, menlevéllel rendelkező francia őrmestertől lefoglalt iratokat, a parancs szerint a Bruckban állomásozó Montbrun hadosztálytábornok számára. Mint parlamberter, Clementis egy trombitást vitt magával a veszélyes küldetésre. Bruckban nem találta meg Montbrun tábornokot, csak a 2. lovasvadászezredet és annak parancsnokát, Louis-Jean-Baptiste-Marie Mathis ezredest, neki adta át az iratokat. Az adjutáns természetesen alaposan megfigyelt mindent, így küldetése végeztével 23-án értékes információkkal tért vissza az ezredhez.³²

Nem maradt sokáig ezen a területen az ezred, mert május 24-én este érkezett a parancs, hogy vonuljanak vissza Győrbe, majd másnap, Győrből Körmend felé indultak, hogy János főherceg megtépzott seregének visszavonulását fedezzék.³³ A kötelék parancsnoka Andrassy János vezérőrnagy lett, a pesti mellett, a veszprémi lovasezred, valamint három pesti gyalogosszázad tartozott a dandárba.³⁴ Buda felől útban volt még két 3 fontos gyalogos üteg is.³⁵

A pesti lovasezred május 25-én Győrbe, onnan Tétre, 26-án Pápára, 27-én Somlóvásárhelyre menetelt, végül 28-án érkezett meg Oszkóra, ahonnan kiküldte a járőreit a Rába mentén, valamint Szombathely irányába.³⁶ A veszprémi lovasezred Körmendre menetelt, míg a pesti gyalogosok Türrén maradtak. Andrassy csapatai tehát nem csupán János főherceg Belső-Ausztriai Hadseregének fedezését végezték, hanem az insurrekció győri központjával az összeköttetést is tartották.³⁷ Ennek egyik első láncszeme volt az Oszkó mellett összpontosított pesti lovasság.

János főherceg május utolsó napjaiban érkezett Körmendre alig 10-12 ezer katonával. Lemaradozó katonák és szétszóródott egységek, valamint újoncok beérkezésével a létszám lassacskán 20 ezerre nőtt, de a gyenge lovassága nem volt elegendő az erős francia csapatok elleni biztosításra, ezért Andrassy János vezérőrnagy csapatainak a főherceg serege mellett kellett maradnia és továbbra is fedezni, biztosítani, valamint támogatni a Belső-Ausztriai Hadsereget. A főherceg egy hetet tétlenkedett Körmenden. Habár parancsa volt rá, hogy keljen át a Dunán és álljon készen a Károly főherceghez való csatlakozásra, de a parancs teljesítése helyett saját tervet alkotott egy elterelő támadásra. A stratégiai szempontból teljesen értelmetlen

³¹ Nagy-L. 2025, 31–32.

³² Nagy-L. 2025, 32–37.

³³ R. Kiss 1909, 108–109.

³⁴ Nagy-L. 2025, 37.

³⁵ Nagy-L. 2025, 87.

³⁶ Nagy-L. 2025, 37–38.

³⁷ HL MNFI 1809-13-33 3v–5r.

tervet Károly főherceg elvetette, de János makacsul ragaszkodott a saját önállóságának megtartását jelentő elképzeléshez. Magának a császárnak kellett közbelépnie és határozott parancsot küldenie Jánosnak a menet megkezdésére Győr felé.³⁸

János főherceg késlekedése a seregét fedező inszurgensek számára nagy nehézséget jelentett. A pesti lovasezred június 1-én a Rába vonalának fedezésére kapott parancsot Sárvár és Körmend között, a veszprémiek Körmenden maradtak. A pesti ezred három osztálya a Rába három hídjának megszállására kapott parancsot.³⁹ Az alezredesi osztály Körmendre ment, az őrnagyi osztály Rábahídvégre, míg Gosztonyi ezredeskapitány saját osztályával a sárvári híd őrizetére indult. A nap végére mindhárom osztály beérkezett a neki rendelt megfigyelőállásba. Sárvár mellett egy műszaki tiszt vezetésével megkezdtek egy hídfősánc építését is.⁴⁰

Az ezredesi osztály második svadronának egy különítményét a Sárvár melletti Sár faluban hajnali négy órakor meglepték a franciák. A különítmény parancsnoka, Huszty József főhadnagy sebesülten fogságba esett. Testvére, Huszty Sándor káplár a franciák nyomában maradt, a svadron pedig a franciák után indult és Szentkút mellett, Szeleste és Vát között utolérte a franciákat és kiszabadította a főhadnagyot.⁴¹

A következő napok fárasztó járőrözéssel és felderítéssel teltek. Időközben a francia csapatok megszállták Sopront és Szombathely felé nyomultak előre. Gosztonyi híreket kapott az ellenség egyre növekvő létszámáról, ezért erősítést, különösen gyalogságot kért. Szerette volna, ha a pesti gyalogság három századát megkapja, de azokat a hadvezetés visszarendelte Győr felé. Helyettük június 7-én délelőtt megérkezett egy 270 fős határőr különítmény Johann Joseph Tazza Edler von Feldbruck őrnagy vezetésével, akik a sárvári híddal szemben foglaltak tüzelőállást. Aznap János főherceg csapatai végre elindultak Körmendről, de a fedezővonalat továbbra is fent kellett tartani.

A sárvári különítmény 7-én már várta a franciák közeledését. Az előőrsöket nem érte francia támadás, ezért Gosztonyi egy felderítőcsapatot küldött ki, amely Kalmár János alhadnagy vezetésével 12 főből állt. A Szentkút felé tartó különítmény egy kastélyban, feltehetően Damonyán⁴² egy ellenséges tisztre bukkant, akit kísérijével együtt elfogott. A hadnagy a badeni 2. Erbgroßherzog-gyalogezred Greiff-századának Esleben nevű főhadnagya volt, aki néhány katonával bort rekvirált.⁴³

Június 8-án a sárvári hidat védő pesti ezredeskapitányi osztályt erős ellenséges támadás érte. Lauriston hadosztálytábornok különítményének három könnyűlovasezrede, a badeni vadászszászlóalj és Freydorf kapitány badeni lovas félütege előrenyomult a Rába hídjá felé. A Sárváron kívül álló pesti előőrsöket Pál

³⁸ Nagy-L. 2012b, 212.

³⁹ Nagy-L. 2025, 39.

⁴⁰ Nagy-L. 2025, 126–127.

⁴¹ Nagy-L. 2025, 39–41; 88–93.

⁴² A pesti lovasezred jelentése „Szent Kút felé tartván, Sárvartól harmadik Faluban” (Nagy-L. 2025, 44.). A badeni dandár naplója nem említi az esetet, a 2. Erbgroßherzog-gyalogezred naplója Bótól fél óra távolságra lévő kastélyt ír. Damonyán a Végh kastély volt. A badeni dandár naplója „Domingo”-nak nevezi a települést. Nagy-L. 2015, 213.; GLA 48/4268 68–69.

⁴³ Nagy-L. 2014, 126.; GLA 48/4268 17.

István századoskapitány, a második svadron parancsnoka vezette, aki összeszedte a járőröket és megpróbált ellenállni, a nagy francia túlerő ellen azonban vissza kellett vonulnia. A franciák Sárváron belül is üldözték az inszurgenseket, maga a századoskapitány is egy lőtt sebet kapott a lábán.⁴⁴ Fennállt a lehetősége, hogy az előőrsöt elvágják a hídtól és bekerítik a franciák. A kialakult krízishelyzetben a franciák tárgyalni hívták Halász alhadnagyot, az utóvéd új parancsnokát.

Gosztonyi ezredes nehéz helyzetbe került, mert nem küldhetett csapatot az elővéd támogatására, mert az csak a visszavonulást nehezítette volna a gázlón való átkelés szűkössége miatt. A helyzetet furfanggal próbálta megoldani. Taza őrnagyot, a horvát gyalogság parancsnokát a franciákhoz küldte megtudakolni, hogy milyen beszélőnivalójuk van Halász alhadnaggal. Az őrnagynak fel kellett tartania a franciákat a további előrenyomulástól, mivel tárgyalás alatt a korabeli szokások szerint felfüggesztették az ellenségeskedést. Taza őrnagy azonnal visszaküldte Halász alhadnagyot és maga kezdett tárgyalásba az ellenséges tisztekkel, hogy időt adjon a pesti lovasoknak visszahúzódni és átkelni a Rábán.⁴⁵ A tárgyalásnak Lauriston tábornok érkezése vetett véget, aki azonnal visszaküldte Tazát a sajátjaihoz, majd elrendelte a támadást.⁴⁶ A pesti lovasok azonban ez idő alatt már biztonságos távolságba értek és át tudtak kelni a folyón.

A horvát gyalogosok a gázlóval szemben foglaltak tüzelőállást. A badeni vadászok és a lovastüzérség felzárkózott a Rábához és tüzelni kezdett a velük szemben álló horvátokra és pesti lovasokra. Gosztonyi ismét nehéz helyzetbe került, mert a Rábánál számos gázló volt, melyeken átkelhetett az ellenség, ráadásul Ikervár és Ostffyasszonyfa mellett is át lehetett kelni, hiába álltak ott gyenge oldalvédek. Mindezek mellett a Rába keleti oldalán a szűk tér és az erdők miatt a lovasság számára alkalmatlan volt a terep a harcra. A Rába és a Herpenyő-patak között ehhez túlságosan kis tér volt, a visszavonulás pedig csak mélyúton, tehát korlátozott áteresztőképességű szűkületen volt csak lehetséges. Gosztonyinak nem is volt parancsa a híd minden eszközzel, túlerő elleni védelmére, hanem erősebb támadás esetére a Marcal mögé kellett visszavonulnia.⁴⁷

A nehéz feladatot Gosztonyi ezredes kiválóan oldotta meg. A szemből támadó ellenséges gyalogságot és tüzérséget a horvátok tüze feltartóztatta, mialatt elsőként a poggász, majd amikor a francia lovasság a két szárnyon átkelt a Rábán, a pesti lovasság osztagai megkezdték a visszavonulást, amihez az erdőn keresztül a horvát gyalogosok is csatlakoztak. Az ezredes jó rendet tartva lépcsőzetesen, fél svadronnyi szélességben szakaszonként vonult vissza; az erőtlén francia üldözési kísérletet határozottan visszaverte.⁴⁸ A francia és badeni csapatok mintegy húsz foglyot

⁴⁴ Nagy-L. 2025, 45.

⁴⁵ Nagy-L. 2025, 45–46; 105–107.

⁴⁶ Nagy-L. 2015, 212.

⁴⁷ Nagy-L. 2025, 104–105.

⁴⁸ Nagy-L. 2025, 46–48.

ejtettek,⁴⁹ többségében a horvát gyalogosok lemaradó embereit. Néhány sebesültön kívül egyéb veszteség nem volt. A franciák és badeniek feltehetően néhány sebesültet veszítettek.

Gosztonyi ezredes ügyességének köszönhetően tehát számottevő veszteség nélkül sikerült kivonni a gradiskai gyalogosokkal megerősített pesti ezredesi osztályt a francia-badeni csapás alól.

Az ezredes csapataival Karakóhoz vonult, ahol a Marcal hídjának védelmére rendelkezett be. A horvát gyalogosok a dabrókai kocsmá és a híd között építettek egy kisebb védelmi állást, lőpadot. A pesti ezredesi osztály pedig előőrseit Jánosháza körül tartva felderítést végzett. A következő napokban folyamatos, egyre növekvő nyomás nehezedett a pesti lovasosztályra Karakó mellett. A Rába hídját Sárvár mellett elfoglaló franciák folytatták műveleteiket az inszurgens csapatok ellen, de elsődleges feladatuk a felderítés, János főherceg Belső-Ausztriai Hadseregének lokalizálása volt.⁵⁰ A 8-án Szombathelyt elfoglaló Grouchy tábornok Rádóc felé indult előre, míg Colbert dandártábornok, a Lauriston tábornok különítményébe beosztott lovasdandár parancsnoka három ezredét három különböző irányba küldte szét. A 7. lovasvadászezred Kenyeribe indult, hogy felvegye a kapcsolatot Montbrun tábornok csapataival, a 20. lovasvadászezred Merse irányába tartott, végül a 9. huszárezred követte Gosztonyi csapatát Karakóhoz. Colbert tábornok, az egyik legkiválóbb francia könnyűlovas-parancsnok a huszárokkal tartott, minden bizonnyal Karakó felé sejtette Gosztonyi csapatának visszavonulási irányát.⁵¹

A francia 9. huszárezred csak 9-én a délelőtti órákban érkezett be Jánosháza előterébe. Fellner alkapitány 9 órakor jelentette, hogy az ellenséges lovasság a Hetye és Jánosháza közti erdőben „mutatná magát”.⁵² A francia felderítők azonnal tovább indultak, megszállták Jánosházát, a pesti előőrsek visszahúzódtak Karakóra. A franciák tovább indultak a híd felderítésére, és összecsaptak a pesti lovasezred járőreivel. A franciák egészen Karakóig nyomultak előre, de a pestiek erősítése visszavetette őket egészen Jánosházáig. Közben a gradiskai határőrök kis csoportja megszállta Karakó falut, ami a francia ellentámadás elhárításában fontos szerepet játszott. A harcok egészen estig meg-megújultak Karakó és Jánosháza között, de a híd nem forgott veszélyben.⁵³

Az ütközet első napjának harcai még csak a szórványos elővéd-utóvéd-összecsapások és harcfelderítés kategóriájába tartoztak. Mindkét félnek azonosak voltak a szándékai: ki kellett puhatolni az ellenség szándékát, erejét. Egyik fél sem teljes erővel vívta a harcot, amely ekkor leginkább szórványos lövöldözésből állt, jellegzetes kisháborús műveletként. A pesti lovasezred alezredesi és őrnagyi osztályai

⁴⁹ Nagy-L. 2015, 213.; GLA 48/4268 68–69.

⁵⁰ Nagy-L. 2012a, 173–176.

⁵¹ Nagy-L. 2012b, 204–205.

⁵² Nagy-L. 2025, 50.

⁵³ Nagy-L. 2012b, 205–207.

9-én a Belső-Ausztriai Hadsereg csapataival együtt beérkeztek és Torna falu mellett ütöttek tábornokot.⁵⁴

Gosztonyi ezredskapitány 9-én este Karakó mellől írt jelentést János főhercegnek, amelyben az aznapi harcokról számolt be. A vele szemben álló francia erőt 10 ezer főre becsülte, ezért a karakói híd őrzését szinte három gyalogoszászlóaljra, két lovasezredre és két lovasütegre kellene bízni, hogy meg lehessen akadályozni az erőszakos francia átkelést. Gosztonyi legalább ezrede másik két osztályát kérte a híd védelmére.⁵⁵ János főherceg azonban ezeket az intézkedéseket nem látta szükségesnek, mivel Andrássy vezérőrnagy arra kapott csupán parancsot, hogy váltsa fel a pesti ezredskapitányi osztályt a híd védelmében. A parancsnok azonban a főherceg utasítása szerint Gosztonyi maradt, mivel ő ismerte legalaposabban a kialakult helyzetet.⁵⁶ A felváltás azonban egyelőre elmaradt.

Gosztonyi becslése a vele szemben álló erőkről pontatlan volt. Lauriston csapatai négyezer főt számláltak, de ennek a fele sem vett részt a sárvári harcban. János főherceg és tábornoka számára azonban ez a felderítési adat jól illeszkedett a tervbe, mivel a főherceg nem akarta önálló parancsnoki hatáskörét elveszteni a főszerephez való csatlakozással, hanem önálló műveletet akart indítani. A 10 ezer ellenséges katona víziója még a győri csata vállalásának is indítéka lett, holott Gosztonyi nem azt jelentette, hogy ez a teljes francia sereg a térségben. Ez a 10 ezer katona lehetett egy megerősített hadosztály, de egy nagyobb hadsereg egyik szárnya is. A további felderítési adatok az utóbbit támasztották alá, de János főherceg és tábornoki főnöke, Nugent vezérőrnagy makacsul ragaszkodott a rossz helyzetértékeléséhez.⁵⁷ Támadást tervezett, a karakói hídnál átkelő ellenséges sereget bele akarta szorítani a Marcalba.⁵⁸

A június 9-i nap legfontosabb eseménye az volt, hogy este Colbert tábornok megpillantotta a túskevári tábor tüzeit. Ezáltal a francia hadvezetés lokalizálta János főherceg hadseregét, megindíthatta ellene a támadást még azelőtt, hogy az egyesült volna az insurrekció derékhadával és Komárom biztonságos közelébe⁵⁹ ért volna. A francia hadsereg azonban egyelőre még nem volt olyan távolságban, hogy másnap nagyobb támadást tudott volna indítani, ráadásul a felderítési lánc másik végén Grouchy is talált egy osztagot, így Eugéne alkirály további felderítési adatokra várt és nem indította meg a támadást.⁶⁰

A karakói híd előtt 10-én folytatódtak az elszórt harcok. A franciák a délután folyamán megpróbálták elfoglalni a hidat, de a híd mögött egy rögtönzött védelmi állásból tüzelő határőrök visszaűzték őket. A pesti lovasok bátran átkeltek a hídon, hogy a Karakó és Jánosháza közötti térségben csatározzanak a franciákkal, akik

⁵⁴ Nagy-L. 2025, 51.

⁵⁵ Nagy-L. 2025, 112–113.

⁵⁶ Nagy-L. 2025, 113.

⁵⁷ A témához lásd: Nagy-L. 2024b.

⁵⁸ Nagy-L. 2025, 113–114.

⁵⁹ Komárom erődjét már az előző évben erősíteni kezdték, így biztonságos átkelőt nyújthatott a Dunán. Egy esetleges vereség szempontjából az erőd ágyúai a hadsereg megmenekülését jelenthették.

⁶⁰ Nagy-L. 2012a, 174–176.

háromszor nyomultak előre, és hátráltak meg.⁶¹ Francia oldalon továbbra is csak könnyűlovasság állomásozott a híddal szemben, amelynek az erős védelmi pozícióban lévő gyalogság ellen kényszerűen szemből végrehajtott támadás során nem lehetett esélye a sikerre. Gosztonyi kiválóan vezette a védelmi harcot, addig tartotta a hidat, amíg erre reális esély volt, és ez csak lovasság ellen volt lehetséges. Az elővédharcok tárházából csupán a lovastüzérség alkalmazása maradt ki 10-én, de erre egyelőre nem is volt szükség. A pesti lovasezred ezredeskapitányi osztálya a gradiskaiakkal együttműködve sikeresen tartóztatta fel a francia támadást. A kisháborús műveletek lényege, a könnyűlovasság és könnyűgyalogság rugalmas együttműködésében rejlett, amit Gosztonyi csapatai remekül végre is hajtottak. Végül 10-én este váltották le a pesti osztályt Karakónál, de Gosztonyi ezredes megmaradt a térség parancsnokának.⁶² Az ezred a táborban újraegyesült, de nem az ezredparancsnok Gosztonyi János, hanem Prónay Lajos alezredes vezetésével.

Június 11-én jelentős ütközet zajlott le Karakó mellett, amiben az ezred csak parancsnoka révén vett részt, így ennek bemutatása nem képezheti jelen tanulmány tárgyát.⁶³ János főherceg elvetette tervét és elrendelte a visszavonulást Győr felé. A pesti lovasezred továbbra is Prónay alezredes parancsnoksága alatt a túskevári táborból Pápa felé visszavonuló hadsereg közvetlen utóvédjét alkotta. Salamonon és Dákán keresztül egészen Pápa előteréig, Borsosgyőrig menetelt és a falu mellett letáborozott. Gosztonyi ezredes a különítménye élén késő este szintén megérkezett és átvette az ezred parancsnokságát.⁶⁴

Másnap, június 12-én reggel, János főherceg serege Pápa mellett táborozott. Utóvédjét Borsosgyőr mellett, az Andrássy tábornok vezetésével egyesült magyar lovasság, a Pest, Vas, Veszprém, Szala és Somogy vármegyei lovasezredek, valamint a 2. József- és az 5. Ott-huszárezred alkotta. Az elővédek a Dáka-Dereske-Nyárád vonalon álltak.⁶⁵ A hadsereg kényelmesen megfőzött és csak dél körül indult el Tét felé,⁶⁶ miközben Andrássy lovassága távol tartotta a francia előőrsöket. Az első franciák kilenc óra körül érkeztek az elővédhez, szórványos tűzharcra is sor került. Az inszurgens előőrsök visszahúzódtak, így a francia elővédek megszállták a három falut, de nagyobb ellenséges támadás egyelőre nem érkezett.⁶⁷

János főherceg csapatai dél körül elindultak Tét irányába. Ezzel egy időben Borsosgyőr mellől visszavonták a lovasság zömét. Csak a pesti lovasezred és ennek tartalékaként az Ott-huszárok maradtak egyelőre még a helyükön. Miután a lovasság is elindult, Gosztonyi lépcsőzetesen megkezdte visszavonni az utolsó csapatait is. Elsőként ezredének ezredesi osztálya indult vissza. Az őrnagyi osztály Nyárád felé

⁶¹ Nagy-L. 2025, 52–53; Nagy-L. 2012a, 176.

⁶² Nagy-L. 2025, 53.

⁶³ Részletesen lásd: Nagy-L. 2012b, 209–215.

⁶⁴ Nagy-L. 2025, 58.

⁶⁵ Nagy-L. 2025, 58.

⁶⁶ Nagy-L. 2012a, 179.

⁶⁷ Nagy-L. 2025, 59.

Borsosgyőr előtt egy dombon állt, tőle balra az alezredesi osztály Dáka irányát tartotta szemmel, az Ott-huszárok pedig Borsosgyőr mellett tartalékban álltak.⁶⁸

A francia előőrsök éppen akkor kezdtek mozgolódni,⁶⁹ amikor az ezredesi osztály is eltávozott. Dáka felől egy erős francia lovassági oszlop tűnt fel és úgy tűnt megtámadja az alezredesi osztályt, de Prónay alezredes kissé előrenyomult, ami elvette a franciák kedvét a támadástól. A Borsosgyőr és Pápa közötti területen vízmosások miatt hidak voltak, amiknek kicsi volt az áteresztőképessége. A visszavonulás közbeni tumultust elkerülendő, Gosztonyi elindította az Ott-huszárokat is visszafelé. A francia lovasok nem támadták meg a pestieket, csak csatározó puskásokat küldtek ki. Az alezredesi és őrnagyi osztály csatárai feltartották őket, míg először az őrnagyi osztály, majd az alezredesi osztály is visszavonult. Utóbbi két százada kettévált, az egyik osztály keletről kerülte meg a falut.⁷⁰

A Borsosgyőr-Pápa úton két híd állt, az ezeken való átkelés miatt meg kellett állni. A keskeny híd miatt kisebb torlódás keletkezett, a franciák ezt észrevették és támadtak. A pestiek gyorsan visszavonultak, de néhány embert vesztek. A franciák a hídon túl üldözték őket, de Prónay alezredes ellentámadást indított saját osztálya és az őrnagyi osztály egy részével, és nem csupán megállította az ellenség üldözését, de a híd előtt megszorult franciáknak is okozott veszteséget.⁷¹

Gosztonyi lovasságának támogatására már Pápa szélén felvonult egy gyalogoszászlóalj és egy lovasüteg. A franciák ezért egyelőre nem újították meg a támadást, tisztes távolságra vonultak vissza, így a pesti lovasság Pápát nyugatról megkerülve vissza tudott vonulni. Az ütközet második és harmadik fázisában, a városban és a Kálváriánál vívott harcokban már nem vettek részt. A visszavonulás során a pestieket a zalaiakkal együtt az utóvéd balszárnyára osztották be.⁷² A franciák csak követték őket, komolyabb üldözésre nem került sor. A pesti lovasok utóvédben vonultak vissza késő este Gyarmatig, majd a következő napon egészen a kismegyeri major melletti táborhelyig.⁷³

Ismételten Gosztonyi ezredes ügyességét dicséri, hogy a legjobb francia parancsnokok orra előtt úgy tudott visszavonulni, hogy egyetlen incidenstől eltekintve a franciák nem zavarták meg őket. Az utolsó pesti svadronra lecsaptak a franciák, vissza is üzték őket, de Gosztonyi ezredes egy ellentámadással megállította és visszaverte a franciákat.

A pesti lovasok a június 13-i, Csanak körül vívott nagy lovasütközetben nem vettek részt, az ezred őrnagyi osztálya tartalékként kivonult, de tűzbe nem került. Az ezredesi

⁶⁸ Nagy-L. 2025, 59–60.

⁶⁹ Nagy 2003, 126.

⁷⁰ Nagy-L. 2025, 60.

⁷¹ Nagy 2003, 125–127; Nagy-L. 2015, 214–215; Nagy-L. 2025, 61; 127–130.

⁷² Nagy-L. 2025, 62; HL MNFI 1809-13-29 10v.

⁷³ Nagy-L. 2025, 64.

első svadront 13-én este kikülönítették Szent Mártonhoz,⁷⁴ így az ezred öt svadronnal vett részt a győri csatában.⁷⁵

Az ezred a győri csatában és a hadjárat második szakaszában

Az egyesült császári-királyi Belső-Ausztriai Hadsereg és inszurgens sereg Győrtől délre, a Pándzsa-patak vonalán állt fel védelemben. A centrum Szabadhegy és Kismegyer között, a majorságot megszállva foglalt állást, a jobbszárny lovassága a Rábáig nyújtózkodott, a balszárny pedig Töltéstava irányába állva csatlakozott a centrumhoz.⁷⁶ A Rába balpartján a sánctábor inszurgens csapatok tartották megszállva.⁷⁷ A pesti lovasezred, a Mecséry János altábornagy által vezetett balszárnyon kapott helyet. Gosztonyi ezredes – megfelelő vezérőrnagy híján – egy egész dandárt vezetett, a dandárába volt beosztva a pesti lovasezred is. Az öt svadron a bal szárnyon az első vonal baloldalán állt. Ezt a pozíciót a harc vonal legveszélyesebb helyének tarthatjuk, mert a lovasharcok általában a szárnyak elleni támadással zajlottak. Az egész hadsereg első vonalának szélére feltétlenül az egyik legjobb alakulatot kellett állítani. A két reguláris huszárezredet a második vonalba osztották be, hogy tartaléklul szolgáljon, így a pesti lovasezredet harc vonalban elfoglalt helye alapján a legjobb inszurgens ezrednek tarthatta a hadvezetés.

A balszárny ellen a franciák átkaroló manővert hajtottak végre, oldalba karták támadni a magyar lovasságot.⁷⁸ Velük szembe szállva Mecséry egy balfordulatot rendelt el, amit a kiképzetlen lovasság nem tudott megfelelő módon végrehajtani. A helyzetet erős francia tüzérségi tűz is nehezítette. Az oldaltámadást végrehajtó francia lovassággal a pesti lovasezred az elsők között vette fel a harcot, miután átkelt a harcrendet balról fedező öntözőárkon, de nem tudta megállítani a francia támadást. A gyakorlatlan pestiek a veterán francia lovasság elleni harcban alulmaradtak, a harcrend felbomlott, a katonák menekültek.⁷⁹

Gosztonyi ezredes az elsők között próbálta meg rendezni a menekülő csapatokat és megállítani a francia támadást. Szerencsájükre a franciák inkább a centrumot akarták megtörni, de a tartaléktüzérség megállította őket. Gosztonyinak így volt ideje újjászervezni ezredét. A csata utolsó fázisában az ezredet az utóvédbe osztották be. Ekkor már jelentősebb harcra nem került sor, a franciák nem kísérelték meg a pestiek szakaszán a komolyabb támadást. Elegendő volt a rendezett lovasságnak felvonulni, hogy elvegyék a franciák kedvét az üldözéstől.⁸⁰

A győri csata után az ezred a hadsereggel együtt Komáromhoz vonult, átkelt a Dunán és táborba szállt. A következő napokban részt vettek a Duna balpartján a Győr erődje felé tett felmentési kísérletben, Bősig nyomultak előre, majd visszamentek a

⁷⁴ Ma Pannohalma.

⁷⁵ Nagy-L. 2025, 65–66.

⁷⁶ Nagy-L. 2025, 66.

⁷⁷ Réfi Attila 2023, 155–156.

⁷⁸ A csatáról francia oldalról lásd: Polgár 2023 és 2024; Vaudoncourt 1828, 353–367; Du Casse 1859, 271–283.

⁷⁹ Nagy-L. 2025, 67–69.

⁸⁰ Nagy-L. 2025, 69–71.

komáromi táborba.⁸¹ A francia visszavonulás révén július 1-én átkeltek a Dunán és Kisbérre nyomultak előre, majd innen Pápa felé végeztek felderítést. József nádor elhatározta, hogy a visszavonuló franciák nyomában előrenyomul és körülzárja Győr erődjét, ahol francia helyőrség maradt vissza. A legveszélyesebb feladatot a pesti lovasezredre bízta. A Kisbér környékéről Szent Mártonhoz előrenyomult ezredet Téten keresztül a Rábához rendelte, majd Kisbabetnál átkelve a folyón Enesére küldte, hogy Győr blokádját nyugati irányból is biztosítsa. A franciák a Győr-Bécs tengely főútját igyekeztek biztosítani, de a pesti lovasok eredményes portyákat hajtottak végre, többek között a már említett módon, a győri francia parancsnok feleségét is fogságba ejtették.⁸²

A július 12-i zsignyi fegyverszünet híre 17-én ért a pesti ezredhez, de ez még nem jelentette azt, hogy az érvénybe is lépett volna, így a portyázás tovább folyt. Csak négy nappal később, 21-én kapta, az ezred vezetését ekkor már a vezérőrnaggyá előléptetett Gosztonyitól átvevő Prónay alezredes a parancsot, hogy szüntesse be az ellenségeskedést.⁸³ A fegyverszüneti demarkációs vonaltól, tehát a Rábától nyugatra álló területek kiürítésére 22-én érkezett meg a parancs. Aznap Kisbabetnál kelt át az ezred a Rábán és a demarkációs vonal Győr körüli biztosítására vonult.

A fegyverszünetet végül egészen a schönbrunni béke október 14-i megkötéséig⁸⁴ meghosszabbították, így a pesti ezred sem került többet tűzbe. Ennek ellenére az ezred folyamatosan gyakorlatozott, végre volt idő a rendes kiképzésre, fegyvergyakorlásra. Az inszurrekciót szimbolikusan egy Székesfehérvár mellett tartott nagy hadiszemle zárta le november 17–18-án.⁸⁵ A nádor december 18-án hivatalosan is elrendelte az inszurrekció feloszlását, a csapatok, köztük a pestiek is a vármegyéikbe indultak vissza.⁸⁶

Konklúzió

A pesti lovasezred története több szempontból is rendkívül tanulságos. Az 1809-es inszurrekciót általában – főként Petőfi politikailag rendkívül erősen motivált sorai miatt – általában súlyosan elmarasztalják, holott a katonák erre egyáltalán nem szolgáltak rá. A pesti lovasezred az egyik legszemléletesebb példa Petőfi tévedésére. Az ezred erején felüli kitartása és erőfeszítése óvta meg a császári-királyi hadsereget a francia támadástól a győri csata előtti egy hét során. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az inszurgens csapatok – köztük a pesti lovasezred – nem állt készen nyílt nagy csatára. Ezt a hadvezetés is tudta, így a csata elvesztése a csatavívás mellett döntő főparancsnok, János főherceg egyértelmű felelőssége.

⁸¹ Domanovszky 1935, 504–542; Nagy-L. 2025, 71.

⁸² Nagy-L. 2025, 72–74; 143–150; HL MNFI 1809-13-29 40r–v.

⁸³ Nagy-L. 2025, 74–77.

⁸⁴ Mayerhoffer 1904, 167–168.

⁸⁵ Vizi 2010, 193–194.

⁸⁶ Vizi 2010, 197.

Az 1809-es inszurrekció nem a honvédelem első vonalát alkotta. Jellemzően területvédelmi, megszálló, biztosító és felderítő feladatok megoldására volt alkalmas, különösen úgy, hogy sem megfelelő felszerelés, sem elegendő idő nem állt rendelkezésre a kiképzéshez. A területvédelmi erők tekintetében fontos tanulság, hogy igazán akkor tudnak értékesek lenni, ha békeidőben megfelelő kiképzést kapnak a katonák, rendelkezésre áll a fegyverzet, felszerelés, a megfelelő tisztikar és infrastrukturális-logisztikai háttér. Mindezek hiányában az inszurgens csapatok korlátozott harcértékűek voltak, különösen 1809 nyarának végéig, amíg nem kaphattak komolyabb kiképzést. A pesti lovasezred katonái a tőlük elvárható feladatot nem csak teljesítették, hanem azt kiválóan, elismerésre méltóan teljesítették, a katonák a honvédelmi kötelezettségüknek teljes mértékben eleget tettek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

GLA Karlsruhe Generallandesarchiv Karlsruhe

HL MNFI Hadtörténelmi Levéltár, Magya Nemesi Felkelés Iratai.

Corpus Juris Hungarici 1899a. *Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénycikkek.* Budapest.

Corpus Juris Hungarici 1899b. *Magyar Törvénytár. 1526-1608. évi törvénycikkek.* Budapest.

Corpus Juris Hungarici 1901. *Magyar Törvénytár. 1740-1835. évi törvénycikkek.* Budapest.

Danyi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.) 1960. *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787.* Budapest.

Domanovszky Sándor 1935. *József nádor iratai. Harmadik kötet. 1807-1809.* Budapest.

Du Casse, Albert 1859. *Mémoires et correspondance politique et militaire du Prince Eugène.* Tome cinquième. Paris.

Lázár Balázs (szerk.) 2009. *A Magyar Királyi Nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Korabeli katonai szótárral.* Budapest.

Lázár Balázs 2010: A magyar nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. In Bana József – Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon, 1809. Konferencia I. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29-30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai.* 63-73. Budapest-Győr.

Mayerhoffer von Vedropolje, Eberhard 1904. *Österreichs Krieg mit Napoleon I. 1809.* Wien.

Nagy István 2003. A pápai ütközet 1809. június 12-én. *Pápai Múzeumi Értesítő*, 8: 113-150.

Nagy-L. István 2012a. „Igyekezzen ártani János főhercegnek” Francia haditervek a magyarországi hadjárat idején. In Bana József-Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon, 1809. Konferencia II. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29-30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai.* 167-198. Budapest-Győr, Magyar Országos Levéltár-Mediawave Alapítvány, Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

Nagy-L. István 2012b. Insurgensek a harcmezőn: a karakói ütközet. In Bana József-Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon, 1809. Konferencia II. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29-30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai.* 199-217. Budapest-Győr, Magyar Országos Levéltár – Mediawave Alapítvány, Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

Nagy-L. István 2014. Források a badeni csapatok 1809-es magyarországi harcairól. *Pápai Múzeumi Értesítő*, 14: 97-136.

Nagy-L. István 2015. A badeni dandár naplója az 1809. évi magyarországi hadjáratról. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények.* 203-229.

Nagy-L. István 2024a. *A francia háborúk, Magyarország és a Habsburg Monarchia (1792-1815).* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó.

Nagy-L. István 2024b. Az 1809-es magyarországi hadjárat a létszámok tükrében. In Ózes Sándor (szerk.): *József nádor, az újtó. I. kötet.* 199-228. Budapest, Habsburg Történeti Intézet.

Nagy-L. István 2025. *Iratok a Pest vármegyei insurgens lovasezred történetéhez 1809-ből.* Budapest, Line Design.

Polgár Balázs 2023. Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel - Francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról - I. rész. In *Hadtörténeti Múzeum Értesítője / Acta Musei Militaris In Hungaria*, 23: 147-167.

- Polgár Balázs 2024. Az 1809. évi győri ütközet francia szemmel - Francia tudósítások és képi ábrázolások a győri összecsapásról - II. rész. In *Hadtörténeti Múzeum Értesítője / Acta Musei Militaris In Hungaria*, 24: 141–164.
- Poór János 2003. *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, Universitas Kiadó.
- R. Kiss István 1909. *Az utolsó nemesi felkelés. I. kötet*. Budapest.
- R. Kiss István 1911. *Az utolsó nemesi felkelés. II. kötet*. Budapest.
- Réfi Attila 2023. *Báró felsőkubini Meskó József altábornagy visszaemlékezései életére és hadi szolgálatára (1762–1813)*. Budapest.
- Vályi András 1799. *Magyar országnak leírása. Harmadik kötet*. Buda.
- Vaudoncourt Guillaume de, Frédéric 1828. *Histoire politique et militaire du Prince Eugène Napoléon, vice-roi d'Italie. Tome premier*. Paris.
- Vizi László Tamás 2010. A nemesi felkelés utolsó katonai erőpróbája: a székesfehérvári hadiszemle. In Bana József–Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon, 1809. Konferencia I. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett tudományos konferencia előadásai*. 189–206. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár.
- Vizi László Tamás 2014. „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye szerepére. Székesfehérvár.

Bene Krisztián [◇]

A francia hadsereg magyar tagjai a 20. század első felében¹

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.101

A 20. század első felének francia–magyar kapcsolatrendszere katonai vonatkozásaival kapcsolatban kevés tudományos igényű kutatás zajlott, ebből kifolyólag jelen tanulmány ennek a hiányosságnak az átfogó jellegű pótlására vállalkozik. Az első világháború során több száz magyar állampolgár harcolt a francia haderő kötelékében, az ezt követő évtizedek során pedig folyamatos volt a hasonló nagyságrendű magyar jelenlét a Francia Idegenlégió kötelékében. A második világháborúban ez a szám meghaladta a kétezret a francia hadsereg, majd kisebb arányban a Szabad Francia Erők soraiban. Az 1946-ban kirobbant első indokínai háború során is ezres nagyságrendben találunk magyarokat az Idegenlégióban. Ezen történeti epizódok feltárása hozzájárul a kétoldalú kapcsolatok alaposabb megismeréséhez és újraértékeléséhez.

KULCSSZAVAK: francia hadsereg, magyar önkéntesek, 20. század, világháborúk, Francia Idegenlégió

Hungarian Members of the French Army in the First Half of the 20th Century

The exploration of the military aspects of French-Hungarian relations in the first half of the 20th century has been a relatively understudied field, and the present study seeks to address this research gap in a wide-ranging manner. During the First World War,

[◇] Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Francia Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens, dékán – *University of Pécs Faculty of Humanities and Social Sciences Department of French Studies, Head of Department, Associate Professor, Dean*; e-mail: bene.krisztian@pte.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0287-8872>

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

several hundred Hungarian citizens enlisted in the French armed forces. In the subsequent decades, there was a continuous Hungarian presence of a similar magnitude in the French Foreign Legion. During World War II, the number of individuals in this category exceeded two thousand in the French army and, to a lesser extent, in the Free French Forces. During the First Indochina War, which broke out in 1946, the Foreign Legion included thousands of Hungarians in its ranks. Examining these historical occurrences fosters a more profound comprehension and re-evaluation of bilateral relations.

KEYWORDS: French army, Hungarian volunteers, 20th century, World Wars, French Foreign Legion

Bevezetés

A francia hadsereg kötelékében szolgáló magyarok története kevésbé vizsgált, mégis jelentős metszéspontja a 20. századi európai folyamatoknak, amely jól illusztrálja a kontinens keleti és nyugati részei közötti kapcsolatrendszer katonai aspektusának egy sajátos fejezetét. Bár már a 20. századot megelőzően is előfordult magyar jelenlét francia alakulatokban, viszonylag jelentőssé csak az első világháború idején vált: közel másfél ezer osztrák–magyar állampolgár vállalt ekkor katonai szolgálatot Franciaországban, közülük pedig több száz fő Magyarországon született. A trianoni béke ezt követően nemcsak geopolitikai törést, hanem számos esetben a személyes életutak újrendeződését is eredményezte: sokan a francia haderőben kerestek egzisztenciát, menedéket és újrakezdési lehetőséget egy szétszabdalt ország határain kívül.

A két világháború közötti években a Francia Idegenlégió vált a külföldön katonai szolgálatot vállaló magyar állampolgárok elsődleges alkalmazójává: a magyarok létszáma folyamatosan több száz fő körül mozgott, ez az állandó jelenlét a második világháború kitörése után pedig már az ezres nagyságrendet is elérte. A magyarok a reguláris hadsereg mellett a Szabad Francia Erők soraiban is viszonylag jelentős szerepet vállaltak, ami rávilágít arra, hogy a katonai csatlakozás nem pusztán megélhetési kényszer volt, hanem identitásképző aktus is: egy nyugati típusú politikai és katonai világhoz való kapcsolódás.

A tanulmány levéltári dokumentumokra, szakirodalmi forrásokra és személyes visszaemlékezésekre alapozva lehetővé teszi, hogy átfogó módon megismerjük a 20. század első felének francia–magyar kapcsolatrendszerét. Ez hozzájárulhat ahhoz is, hogy a két ország történelmének ezen kevésbé ismert fejezetét áttekintve, részben új alapokra helyezzük ezt az összetett és ellentmondásokkal terhelt viszonyrendszert, valamint megismerkedjünk a francia haderő humánerőforrás kezelésének egyes sajátos aspektusaival a külföldi származású katonák felhasználásával kapcsolatban.

Történeti előzmények

A francia–magyar diplomáciai és katonai kapcsolatok több mint ezeréves múltra tekintenek vissza, hiszen már a 10. századi magyar kalandozó hadjáratok is elérték Franciaországot,² majd a középkor során is változó intenzitású, de folyamatos

² Kristó 1998, 55–60.

kapcsolat állt fenn a két állam között (kereszteshadjáratok, dinasztikus házasságok,³ Anjou uralkodók Magyarországon stb.).⁴ A kora újkorban leginkább magyarországi francia (frankofón) jelenlétről beszélhetünk, ami elsősorban franciaajkú (főként vallon) zsoldosok alkalmazására korlátozódott a török elleni harcok során,⁵ valamint a Rajnai Szövetség egy francia különítményének részvételére az 1664-es szentgotthárdi csatában.⁶ Az alapvetően elszigetelt jellegű epizódokat követően a kétoldalú együttműködés a 18. század elején vált nagyobb jelenetőségűvé, amikor a Rákóczi-szabadságharc során II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek sikerült elnyernie XIV. Lajos támogatását, aki elismerte őt erdélyi fejedelemnek, pénzügyi segítyt nyújtott számára, valamint képzett katonatiszteket küldött udvarába a magyar alakulatok kiképzése, továbbá a tüzérségi alakulatok vezetésében való közreműködés céljából.⁷ Bár ez a hozzájárulás nem volt elegendő a szabadságharc győzelemre segítéséhez, a katonai vereség után mégis szívesen látták Rákóczit Franciaországban, ahol száműzetése első időszakát töltötte. Számos katonája is követte őt a francia királyságba, akik a francia hadsereg soraiban folytathatták szolgálatukat, ahol komoly szerepet vállaltak a francia huszárezredek létrehozásában és azok harctéri sikereiben. Bercsényi László gróf, aki korábban Rákóczi testőrségének századosa volt, kivételesen nagyívű pályát futott be a francia hadseregben, ahol 1758-ban az elérhető legmagasabb rendfokozatot elnyerve, Franciaország marsalljának nevezték ki.⁸

A katonai kapcsolatokban fontos változást jelentett a Francia Idegenlégió létrehozása 1831-ben, amelyet az ekkoriban meginduló gyarmati hadjáratokban való részvétel céljából állítottak fel.⁹ Az eredetileg hét zászlóaljból álló alakulat kötelékébe külföldi állampolgárokat toboroztak, akik három és öt évre szóló szerződéseket írtak alá a toborzóirodákban, amelyek később több alkalommal is meghosszabbíthatóak voltak kölcsönös szándék esetén. A zászlóaljakat ekkoriban nemzetiségi alapon szervezték, az 1., 2. és 3. zászlóaljba (tehát az alakulat közel felét alkotó alegységekbe) pedig kizárólag svájci és német – vagyis alapvetően németajkú – önkéntesek jelentkezését várták.¹⁰ Tekintettel arra, hogy a Magyar Királyság ekkor a Habsburg Monarchia részét képezte, a területéről érkező jelentkezőket németajkúnak tekintették és a fenti zászlóaljak egyikébe sorolták be nemzetiségük feltüntetése nélkül. Ebből kifolyólag pontos létszámukra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, ugyanakkor az alakulat kötelékében szolgálatot vállalók visszaemlékezései alapján folyamatosan több tucat magyar nemzetiségű önkéntes teljesített szolgálatot az Idegenlégió soraiban a 19. század második felében.¹¹ A rendelkezésre álló levéltári forrásokból ugyanakkor az is kiderül, hogy számos olyan magyar volt, aki elnyerte a

³ Györkös–Kiss 2013, 9–287.

⁴ Engel–Kristó–Kubinyi 1998, 48–77.

⁵ Sahin–Tóth 1999, 227–241.

⁶ Hausner 2004, 46–58.

⁷ Köpeczi 2002, 27–55.

⁸ Zachar 1978, 71–112.

⁹ De Gmeline 2016, 15–20.

¹⁰ Houssin 2024, 39.

¹¹ Nóvé 2016, 26–30.

francia állampolgárságot, ebből kifolyólag kötelező katonai szolgálatát is teljesítenie kellett a francia haderőben. Bár a források nem teszik mindig egyértelművé, hogy magyar nemzetiségű személyekről van szó, az egyértelműen kiviláglik belőlük, hogy folyamatosan volt egy szintén néhány tucat főre tehető magyar származású katona a francia reguláris erők kötelékében.¹²

A Nagy Háború hadszínterein

Az első világháború kirobbanása után, 1914. augusztus 8-án, a francia kormány lehetővé tette a külföldi állampolgárok számára, hogy önkéntesként csatlakozzanak a Francia Idegenlégióhoz és Franciaország védelmében harcoljanak. A számukra felajánlott szerződés különbözött a megszokott megállapodástól, amelyet a Légióba jelentkezők írtak alá korábban, mivel ez nem egy előre meghatározott konkrét időtartamra szólt, hanem az éppen zajló konfliktus (vagyis a világháború) befejeződéséig volt érvényben. Mivel minden hadviselő fél gyors lefolyású háborúra számított, ez jelentős vonzerőt jelentett a külföldi önkéntesek számára, hiszen legjobb tudomásuk és várakozásaik szerint nem évekig, hanem csupán hónapokig kellett volna harcolniuk az Idegenlégió kötelékében.¹³

A felhívás közzététele után több mint 80 000 jelentkező írta alá csatlakozási szerződést, de közülük végül mindössze 42 883 fő felelt meg az alkalmassági vizsgálatokon és kezdhetette meg katonai szolgálatát az Idegenlégió kötelékében. Az új légiósok több mint 50 nemzetet képviseltek az alakulaton belül, akiknek többsége a Franciaországgal szomszédos területek lakója volt: elzász-lotaringiaiak (6500 fő), olaszok (4900 fő), svájciak (1500 fő), belgák (1500 fő). Mellettük két olyan ország állampolgárai is viszonylag nagy számban jelentkeztek, amelyek Franciaországtól messze helyezkedtek el: oroszok (3400 fő) és osztrák–magyarok (1369 fő).¹⁴

Bár az önkéntesek nem feltétlenül az Idegenlégió soraiban szerettek volna harcolni, a francia hadvezetőség az ennek kötelékében létrehozott új egységekbe irányította a katonai szolgálatra alkalmasnak talált jelentkezőket. A tengerentúlon szolgáló aktív légiósok, valamint a korábban leszerelt veteránok mozgósításával, 1914 augusztusában-szeptemberében négy új egységet hoztak létre, amelyekben a tapasztalt katonák biztosították a tiszti- és altiszti kart, az újoncok pedig a legénységi állományt. A négy új ezred a következő volt: az 1. idegenlégiós ezred 2., 3. és 4. menetezredei, valamint a 2. légiós ezred 2. menetezrede. Az önkéntesek kiképzésének lezárulta után az egységeket azonnal az északkelet-franciaországi hadszíntérre irányították, ahol harcba is vetették őket a német erők ellen.¹⁵ Ezek az összecsapások komoly veszteségekkel jártak, amelyek a folyamatosan érkező új önkéntesek ellenére is jelentős mértékben csökkentették az ezredek bevethető létszámát. 1915 tavaszán engedélyezték a szövetséges államokból származó légiósoknak, hogy áthelyezésüket kérjék hazájuk haderejébe, ami a belga, olasz és orosz önkéntesek jelentős részének

¹² Lásd például AP D4R1 1471. Gerenday De, Ladislas.

¹³ Cochet 2013, 358.

¹⁴ Porch 1994, 396–409.

¹⁵ Bergot 1984, 11–17.

távozását vonta maga után, velük párhuzamosan pedig az amerikaiak, csehek és lengyelek többsége is a Franciaországban szerveződő nemzeti alakulataikba került át saját kérésére. Ennek következtében az 1914-ben felállított négy alakulat létszáma az eredeti töredékére csökkent, ezért 1915 nyarán sorban feloszlatták őket, a kötelékükben szolgálókat pedig átirányították az egyetlen megmaradt egységbe, amelyet 1915. november 11-től hivatalosan az Idegenlégió menetezredének neveztek el.¹⁶

Az új alakulat soraiba ekkor 71 tiszt, valamint 3115 legénységi állományú légiós tartozott, a háború végéig pedig minden nagyobb franciaországi hadműveletben részt vett, miközben jelentős veszteségeit az újonnan jelentkező önkéntesekkel töltötték fel, ami lehetővé tette számára, hogy az egész konfliktus során megőrizze bevetetőségét. Ennek megfelelően a menetezred kivette részét a somme-i csatából 1916-ban, majd a Champagne-ban zajló összecsapásokból 1917-ben, végül pedig az 1918-as német offenzívák megállításából is.¹⁷ Az alakulat harcokban való részvételének eredményességét jelzi, hogy számos esetben ért el sikereket a harcmezőn, amelyeket a parancsnokság kilenc kitüntetéssel ismert el a háború során. Ezzel a menetezred a második legtöbb hivatalos elismerést kiérdemlő alakulat volt a francia hadseregben az első világháború során.¹⁸ Ennek a sikernek ugyanakkor az ára is igen magas volt, hiszen az Idegenlégió – amelynek egyes egységei Észak-Afrikában, a Balkán-félszigeten, sőt még Oroszországban is bevetésre kerültek reguláris és irreguláris csapatokkal szemben – 5170 elesett katonát, valamint mintegy 25 000 sebesültet és eltűntet veszített a konfliktus évei alatt.¹⁹

A francia haderőben szolgáló magyarokra vonatkozóan nem készültek hivatalos összesítések, mivel a korábban említett 1369 osztrák–magyar állampolgár nemzetiségi megoszlására vonatkozóan nem vettek fel részletes adatokat, csupán annyit említenek általánosságban, hogy nagy számban voltak köztük csehek. Egy forrás 678 főt említ, ami az Osztrák–Magyar Monarchián belüli cseh lakosság számarányához képest (mintegy 13% 1910-ben)²⁰ meglehetősen magas, mivel gyakorlatilag a közép-európai államalakulatból jelentkezők felét teszi ki.²¹ A magyar nemzetiségűek azonosítására vonatkozóan nagy segítséget jelent, hogy az első világháború során a francia hadseregben katonai szolgálatot teljesítők szolgálati lapjai ma már digitalizált formában elérhetőek interneten keresztül.²² Ezek elemzéséből kiderül, hogy a francia hadseregben szolgálatot vállaló külföldi származású önkéntesek közül 274 fő született a Magyar Királyság területén, közülük pedig 136 fő harcolt a Francia Idegenlégió soraiban, összesen pedig 51 fő veszítette életét a háború során. Tekintettel arra, hogy a

¹⁶ Montagnon 1999, 158–162.

¹⁷ SHD GR 26 N 862/7. Régiment de marche de la Légion étrangère: J.M.O. 1915. november 11. – 1916. december 31.

¹⁸ De Gmeline 2016, 272–286.

¹⁹ Mahuault 2013, 205–206.

²⁰ Romsics 2001, 47–49.

²¹ Comor 2013a, 889.

²² Grand Méorial.

Magyar Királyság lakosságának is csupán mintegy fele (54,4% 1910-ben) volt ekkoriban magyar nemzetiségű, mindössze az jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy ez a közel 300 fő az ország területén született, az nem, hogy ezek a személyek magyar identitásúak és nyelvűek lettek volna. Mivel a szolgálati lapok nem tartalmazzák az önkéntesek által beszélt nyelvet (nyelveket), ez sem nyújt érdemi támpontot, így legfeljebb az önkéntesek neve alapján lehetne következtetéseket levonni, de nyilvánvaló módon ezek sem jelentenek biztos útmutatót a nemzetiségre vonatkozóan. A rendelkezésre álló adatokból ezért nem kapunk egyértelmű megerősítést a jelentkezők magyarságára vonatkozóan.

Ugyanakkor a beazonosított kontingens egészére vonatkozóan le lehet vonni néhány helytálló következtetést. Döntő többségük a 26 és 50 év közötti, nem sorköteles korosztályhoz tartozott, akik Budapesten vagy vidéki városokban születtek, tehát urbanizált közegből származtak, ami megkönnyítette számukra a Franciaországba való kitelepülést. Mivel a vizsgált csoport mintegy fele nem az Idegenlégióban teljesített szolgálatot, esetükben valószínűsíthető, hogy már huzamosabb ideje Franciaországban éltek és megszerezték a francia állampolgárságot, ami maga után vonta mozgósításukat a háború kitörését követően. A ranglétrán kevesen tudtak előrelépni, mindössze két fő rendelkezett tiszti rendfokozattal és 25 fő altiszttel.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a nagy földrajzi távolság, a franciaországi magyar diaszpóra kis mérete és a politikai-katonai szembenállás ellenére, viszonylag sok magyarországi származású személy szolgált a francia hadseregben a Nagy Háború során.

A két világháború közötti gyarmati harcokban

Fontos megemlíteni, hogy az 1920-as és 1930-as évek során több hullámban számos magyar állampolgár hagyta el Magyarországot, hogy külföldön telepedjen le. Az első világháborút követő időszakban a politikai élet turbulenciái késztettek sokakat arra, hogy elhagyják hazájukat, egy évtizeddel később a gazdasági válság járult hozzá ugyanehhez, a második világháborút megelőző években pedig az antiszemitizmus fokozódása, valamint a baloldali mozgalmak elleni határozott fellépés voltak a folyamat fő mozgatórugói. Mindezek együtt a két világháború közötti időszakban mintegy 150 000 magyar nemzetiségű személy elvándorlását idézték elő a Kárpát-medencéből, tehát Magyarországról és a környező, jelentős magyar lakossággal rendelkező államokból.²³ Mivel Franciaországban korábban érdemi magyar diaszpóra nem létezett, alapvetően erre az időszakra tehető annak kialakulása, ugyanakkor létszámával kapcsolatban meglehetősen ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre. A francia hatóságok a hivatalos munkavállalási engedélyek alapján 10 és 15 000 fő közé teszik a magyarok számát,²⁴ de a magyar kolónia tagjai ennél jóval nagyobb létszámról tesznek említést: általában mintegy 40 000 fős közösségről,²⁵ egy helyen

²³ Kosa 1957, 508–511.

²⁴ Janicaud 2009, 131.

²⁵ Komját–Pécsi 1973, 15–23.

pedig – eltúlozottnak tűnő módon – 70 000 fősről²⁶ számolnak be. Az eltérések okát valószínűleg két tényezőben kell keresni. Egyrésztől magas volt azoknak a száma, akik illegálisan vállaltak munkát, ezért nem jelentek meg a hivatalos összesítésekben, másrészt pedig az utódállamokból érkező magyar nemzetiségű személyeket az útlevelükben szereplő adatok alapján román, csehszlovák, jugoszláv stb. állampolgárként tartották nyilván, ami szintén növelte az eltérést a hivatalos és valódi létszámok között. Mindemellett azt a tényt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar diaszpóra soraiban nagy volt a fluktuáció, folyamatosan érkeztek új kivándorlók, eközben azonban sokan döntöttek úgy, hogy más országokban próbálnak szerencsét, ahol jobb életkörülményeket reméltek, vagy éppen hazatértek Magyarországra.²⁷

Tekintettel arra, hogy a korábbi időszakhoz képest jelentősen növekedett a tartósan Franciaországban élők száma, egyre többen tettek eleget a francia törvényi előírásoknak, amely szerint tíz év franciaországi tartózkodás után lehetőségük volt kérelmezni a francia állampolgárságot. Tekintettel arra, hogy ez nagymértékben elősegítette életkörülményeik javítását a kedvezőbb jogi háttérnek köszönhetően, nyilvánvaló módon sokan éltek a lehetőséggel és szerezték meg új hazájuk állampolgárságát. Emellett a francia kormány azok számára is kiterjesztette az állampolgárság megszerzésének lehetőségét, akik az első világháborúban az Idegenlégió kötelékében szolgáltak, így a korábban említett magyar önkéntesek többsége is minden bizonnyal megkapta a francia állampolgárságot, amennyiben kérvényezte.²⁸ Ugyanakkor a francia állampolgárság egyben kötelezettségekkel is járt, amelyek között fontos helyet foglalt el a kötelező katonai szolgálat teljesítése, ezért a francia állampolgárságot frissen elnyert külföldieket – amennyiben egészségi állapotuk lehetővé tette –, behívták katonai kiképzés és szolgálat céljából, mint ahogy arról egyes esetekben a levéltári iratok is tanúskodnak.²⁹ Pontos számukra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, de a franciaországi magyar diaszpóra létszámából – és a következő részben bemutatott mozgósítási adatokból – kifolyólag feltételezhető, hogy a vizsgált korszakban néhány száz francia állampolgárságot elnyert magyar teljesített kötelező katonai szolgálatot a francia hadseregben.

Ami a korszakban az Idegenlégióban szolgáló magyarokat illeti, őket az alakulat fejlődésének és tevékenységének tükrében érdemes vizsgálni. Első világháborús kiemelkedő helytállásának köszönhetően a francia hadvezetés a korábbinál sokkal nagyobb potenciált látott a Légióban, ennek megfelelően komoly erőforrásokat csoportosított át mennyiségi és minőségi fejlesztése érdekében. Ennek eredményeként hozták létre 1920-ban a 3. légiós gyalogezredet (a menetezred továbbsszolgáló

²⁶ Molnár 1931, 5.

²⁷ Pécsi 1982, 26–28.

²⁸ Légier 2014, 754–756.

²⁹ SHD 16 P 300565. Polya, Lucien Ladislav.

tagjaiból),³⁰ 1922-ben a 4. gyalogezredet,³¹ illetve ugyanebben az évben az 1. légiós lovasezredet.³² A folyamat a következő évtizedben is folytatódott: 1931-ben az 5. gyalogezred jött létre Francia Indokínában,³³ 1939-ben pedig a 6. gyalogezred Szíriában,³⁴ ugyanekkor pedig a 2. lovasezred is megalakult Marokkóban.³⁵ Az alakulat létszáma ezzel 10 000 főről közel 33 000 főre emelkedett, amely kiemelkedően magas szám volt a Légión addigi fennállása során.³⁶

A jelentős bővítést az is indokolta, hogy a francia gyarmati területeken több konfliktuszóna is volt, ahol meg kellett erősíteni a francia katonai jelenlétet. Az egyik ilyen Marokkó volt, ahol Abd el-Krim vezetésével felkelés zajlott 1920-tól a spanyol, majd 1925-től a francia gyarmati erők ellen. A két európai ország hadereje 1926-ban döntő győzelmet aratott a felkelők ellen, ugyanakkor a terület pacifikálása az 1930-as évek közepéig tartott, amelyben komoly szerep jutott az Idegenlégiónak is.³⁷ Hasonlóan nagy kihívást jelentett a mandátumterületként francia fennhatóság alá került Szíria is, ahol 1925-ben szintén felkelés robbant ki, amelynek leverésére csak 1927-ben került sor, de a régió stabil ellenőrzés alá vétele még éveket vett igénybe, amelyben a légiósok közreműködése is elengedhetetlen volt.³⁸

Az alakulatban szolgáló magyarok azonosítása kapcsán problémát jelent, hogy a trianoni békeszerződést követően a magyar nemzetiségű jelentkezők egy jelentős része már más állampolgársággal rendelkezett, illetve jogukban állt a valóditól eltérő személyazonosságot és állampolgárságot megadni. Ez a két tényező az egyébként is csupán részlegesen kutatható levéltári anyaggal együtt komoly kihívás elé állítja a korszak légiósai iránt érdeklődő kutatókat. Ebből kifolyólag bevett eljárás körükben, hogy a rendelkezésre álló adatokból vonnak le általános következtetéseket.³⁹ Az biztosan megállapítható, hogy az 1930-as évek derekán a német, osztrák és magyar jelentkezők évente átlagosan 5–600 fővel képviseltették magukat az önkéntesek között, 1939-ben pedig 65 magyar nemzetiségű jelentkezőt említenek a források.⁴⁰ Figyelembe véve a más állampolgársággal jelentkezőket is, valamint az ekkoriban már egységes ötéves szolgálati időt (az annak lejártá után új szerződést aláírók nélkül számolva, ami ugyanakkor elég gyakori volt a magyarok körében a konkrét életutak alapján), megalapozottnak tűnik az a feltételezés, amelyet más kutatók állítottak fel,⁴¹ hogy a két háború közötti időszakban folyamatosan néhány száz főre tehető magyar nemzetiségű légiós teljesített szolgálatot az alakulatban.

³⁰ Montagnon 1999, 182.

³¹ Porch 1994, 448.

³² Szecsko 1994, 9–10.

³³ De Gmeline 2016, 224–225.

³⁴ Ridet 2013, 776–777.

³⁵ Comor 2007, 45.

³⁶ Montagnon 1999, 181–182.

³⁷ Soulié 2010, 18–24.

³⁸ Ferwagner 2017, 557–570.

³⁹ Hallo 2007, 153.

⁴⁰ Comor 1988, 27.

⁴¹ Nové 2016, 27; 34–38.

Vereségtől győzelemig az átalakuló második világháborús francia haderőben

Az 1939 szeptemberi francia hadüzenet és az azt követő események komoly hatással voltak a franciaországi magyar diaszpóra életére is, hiszen annak tagjai egy – ha nem is ellenséges, de – szembenálló szövetségi rendszerben található állam polgárai voltak. Helyzetüket tovább bonyolította, hogy többségük baloldali érdekvédelmi munkásszervezetek, esetenként pedig politikai csoportosulások soraiba is belépett korábban, amelyek ekkor betiltásra kerültek, tagjaik egy részét pedig internálták.⁴² Ilyen bizonytalan körülmények között sokan a Magyarországra való hazatérés mellett döntöttek, így a franciaországi magyarok száma jelentősen csökkent és valószínűleg közelített a hivatalos statisztikákban szereplő 10–15 000 fős létszámhoz.⁴³ Ugyanakkor a Franciaországban maradó magyarok körében a hadseregbe való jelentkezés kiútnak látszott ebből a nehéz helyzetből, mivel sokan úgy vélték, hogy a katonai szolgálat vállalásával elkerülik az internálást, leszerelésük után rendeződik a helyzetük, és cserébe francia állampolgárságot kapnak. Azokat pedig, akik az antiszemita intézkedések miatt hagyták el Magyarországot, általában komoly antifasiszta meggyőződés is motiválta, hogy a francia hadseregben harcoljanak.⁴⁴ Végül pedig a francia állampolgársággal rendelkezők számára nem volt választási lehetőség, mivel számukra – életkoruktól függően – megérkezett a mozgósítási parancs, és be kellett vonulniuk a kijelölt szolgálati helyükre.⁴⁵

Mindezek eredményeképpen – és a rendelkezésre álló francia és magyar levéltári források alapján⁴⁶ – 2001 magyart sikerült azonosítani 1939–40 folyamán a francia fegyveres erők kötelékében. Valószínűsíthető, hogy a valós szám ennél valamivel magasabb volt, de a jelenleg hozzáférhető források alapján teljes bizonyossággal ennyi magyar származású személy azonosítható be. Mivel csupán 10 fő alakulatáról nem rendelkezünk pontos információval, elég pontos képet kapunk a magyarok szolgálati beosztásáról. Döntő többségük – 1564 fő, vagyis 78%-uk – az Idegenlégió kötelékében szolgált, mégpedig súllyal a háború kitörésekor létrehozott új egységekben, tehát ekkor jelentkezett a Légióba. Mellettük 426 főt – a magyarok 21%-át – találunk a hadsereg reguláris alakulatainak kötelékében, vagyis minden bizonnyal ők voltak azok, akiket francia állampolgárságuk okán irányítottak ezekhez az egységekhez. Az is megállapítható, hogy a magyarok többsége (70%) Magyarországon született, őket követik a Romániában (8%), Szlovákiában (3%) és Jugoszláviában (1%) születettek, míg a fennmaradó 22%-ra vonatkozóan nincsenek pontos adataink, ugyanakkor a magyarországi származásúak között kiugróan magas (42%) a budapesti születésűek

⁴² Wieviorka 2013, 47–48.

⁴³ Pécsi 1982, 251.

⁴⁴ Bajomi 1984, 93–98.

⁴⁵ ADHS 23FI313. Guerre 1939-1945. Ordre de mobilisation générale.

⁴⁶ AN F 9 Affaires militaires. 2802 à 2813. Centre national d'information sur les prisonniers de guerre (C.N.I.P.G.), 1940-1941; MS. UEVACJ-EA. MDLX-1 – MDLX-18. Le fonds de l'Union des engagés volontaires, anciens combattants juifs, leurs enfants et amis (UEVACJ-EA); SHD GR 7 N 2475. Recrutement et utilisation des étrangers.

aránya, tehát az első világháborúban már megfigyelt városi háttér továbbra is fennállt. 51 halott azonosítható a rendelkezésre álló forrásokban, az 1940-es általános katonai és közigazgatási összeomlás miatt azonban feltételezhető, hogy ez a szám jóval magasabb volt, de az adott körülmények között nem került sor ezek rögzítésére. Ezt az is alátámasztja, hogy a német hadifogságba kerültek között 322 magyar származású személy szerepel, ami érzékletesen jelzi, hogy a magyarok egy része súlyos harcokban vett részt az 1940-es franciaországi hadjárat során.

Ezt az érintett egységek története is igazolni látszik. A háború kitörését követően hat új légiós köteléket hoztak létre, amelyek a következők voltak: a 11. és 12. idegenlégiós gyalogezred, a 21., 22. és 23. külföldi önkéntes légiós menetezred, valamint a 13. légiós hegyi könnyűdandár. Ezek mindegyike bevetésre került a német erőkkel szemben 1940 tavaszán, azonban a 13. könnyűdandár kivételével a harcok során gyakorlatilag teljesen felmorzsolódtak. Személyi állományuk nagy része vagy életét vesztette a harcmezőn vagy hadifogságba esett, ezért a nyár folyamán az alakulatokat végleg feloszlatták.⁴⁷

Franciaország teljes vereséget szenvedett 1940-ben, amelynek következtében fegyverszünetet kötött Németországgal és Olaszországgal, a felálló új kormány Philippe Pétain marsall vezetésével pedig a politikai kollaboráció útjára lépett.⁴⁸ Charles de Gaulle tábornok ugyanakkor tovább folytatta a harcot a tengelyhatalmak ellen az általa 1940. július 1-én létrehozott Szabad Francia Erők élén.⁴⁹ 1943-ig hozzávetőlegesen 70 000 fő teljesített szolgálatot ennek a haderőnek a kötelékében, akik közül mintegy 3000 fő volt külföldi származású. Utóbbiak között a spanyolok (480 fő), a lengyelek (270 fő) és a belgák (265 fő) voltak a legtöbben, ugyanakkor a magyarokra vonatkozóan korábban nem készült érdemi összesítés.⁵⁰ A rendelkezésre álló levéltári források⁵¹ alapján azonban napjainkra már lehetségessé vált a 600 000 hivatalosan elismert ellenálló adatai közül a magyarokra vonatkozó adatok leszűrése, amelynek segítségével 150 személyt sikerült azonosítani.

Túlnyomó többségük (127 fő) Magyarországon született. A pontos születési helyek alapján (108 fő esetében) megállapítható, hogy Budapestről (48 fő) és a Dunántúlról (26 fő) nagyobb arányban származtak, mint az ország többi részéről. Átlagéletkoruk az 1940-es évhez viszonyítva 33,9 év, tekintettel arra, hogy 135 személy 18 és 45 éves kor között volt, viszonylag kevesen estek ezen a korcsoporton kívül. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a 30-as éveik derekán járók voltak túlsúlyban, tehát nem a fiatalok domináltak az önkéntesek között. A magyarok anyaalakulatai kapcsán szerencsés helyzetben vagyunk, mivel az csupán 7 esetben nem ismeret. Az adatokból jól látszik a szárazföldi alakulatok túlsúlya (108 fő), amelyen belül az Idegenlégió dominált (75 fő), míg a légierő (5 fő) és a haditengerészet (2 fő) csupán minimálisan vonzotta a magyarokat. Mellettük 17 fő a franciaországi Ellenállásban vett részt, 11 fő pedig

⁴⁷ De Gmeline 2016, 354–358.

⁴⁸ Muracciole 2002, 49–72.

⁴⁹ Crémieux-Brilhac 2013, 108–112.

⁵⁰ Muracciole 2009, 33–37, 50.

⁵¹ SHD 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.

adminisztratív beosztásokban tevékenykedett a szabad francia mozgalomban. A korábbiaktól eltérő módon 5 nőt is találunk az önkéntesek között, akik közül érdemes külön kiemelni Károlyi Juditot, Károlyi Mihály köztársasági elnök lányát, aki a szabad francia női segéderők kötelékében adminisztratív munkakörben teljesített szolgálatot.⁵² A magyar származású önkéntesek közül 17 veszítette életét a háború során, ami 11%-os veszteségi arányt jelent, ami viszonylag magasnak tekinthető a Szabad Francia Erők 7%-os, valamint a külföldi önkéntesek 6%-os veszteségi mutatóihoz képest.⁵³

Az első indokínai háborúban

Francia Indokína⁵⁴ a második világháború során japán megszállás alá került, amely annyira meggyengítette a terület feletti francia fennhatóságot, hogy a függetlenségpárti kommunista erők 1946 decemberében felkelést robbantottak ki a francia gyarmati erők ellen.⁵⁵ A világháború során jelentős emberi és anyagi veszteségeket elszenvedő Franciaország számára komoly kihívást jelentett a felkelés elfojtásához szükséges fegyveres erő felállítása és délkelet-ázsiai bevetése a kedvezőtlen gazdasági és belpolitikai körülmények között.⁵⁶ Ebből kifolyólag logikus megoldás volt az Idegenlégió létszámának növelése külföldi állampolgárok bevonásával, majd pedig az alakulat bevetése az egyre nagyobb problémát okozó konfliktusban. Tekintettel arra, hogy a vesztes tengelyhatalmi államok hadseregeinek számos tagja tartott attól, hogy a hazájában hatalomra kerülő új kormányzatok valamilyen formában számonkérik rajtuk korábbi tevékenységüket, sokan döntöttek úgy, hogy emigrálnak és külföldön próbálnak szerencsét. Az Idegenlégió igyekezett kihasználni ezt a kivándorlási hullámot és Közép-Európa számos pontján hozott létre a francia megszállási zónában toborzóirodákat, amelyek reális alternatívát kínálhattak a korábbi ellenségek számára, akik komoly katonai tapasztalattal rendelkeztek.⁵⁷ Ugyanakkor kiemelt figyelmet fordítottak az őrizetükbe került közel egymillió tengelyhatalmi hadifogoly – németek, osztrákok, magyarok, románok és olaszok – közti toborzásra is, akik közül sokan nem kívántak visszatérni hazájukba a megváltozott politikai viszonyok miatt, a francia katonai szolgálat pedig az újrakezdés lehetőségét nyújtotta számukra.⁵⁸ Ezek az erőfeszítések viszonylag rövid időn belül jelentős eredményeket hoztak, mivel az alakulat létszáma gyors növekedésnek indult: a háború végi kevesebb mint 15 000 főről folyamatosan emelkedve és a harctéren elszenvedett komoly veszteségek ellenére, 1954-re már elérte a 35 000 főt.⁵⁹ Az új

⁵² SHD 16 P 316914. Károlyi Judith, Géraldine.

⁵³ Muracciole 2009, 268.

⁵⁴ A mai Vietnám, Kambodzsa és Laosz.

⁵⁵ Bonnacarrère 2006, 57.

⁵⁶ Fleury 2003, 385–455.

⁵⁷ Houssin 2024, 64.

⁵⁸ Kemencei 1985, 151.

⁵⁹ Comor 2013b, 323.

csatlakozók döntő többsége a legyőzött államok polgárai közül került ki, amelyet jól jelez az a tény, hogy az újoncok több mint fele németajkú volt ebben az időszakban.⁶⁰

A nyolc évig tartó konfliktus során gyakorlatilag a Légió minden alakulata bevetésre került Indokínában, így összesen 72 883 légiós töltött el hosszabb-rövidebb időszakot a régióban különböző beosztásokban.⁶¹ A harcok során 10 483 fő vesztette életét, vagyis a bevetett légiósok 14%-a vesztett oda, ami kétszerese az indokínai francia haderő általános, 7%-os veszteségi arányának.⁶²

Az alakulat soraiban szolgálatot teljesítő magyarok számára vonatkozóan sokáig csupán becslések álltak rendelkezésünkre, amelyek rendkívül eltérő nagyságrendeket adtak meg (1000 és 20 000 fő között) a jelentős részben a francia hadifogságot katonai szolgálatra cserélő magyarokról. Mivel a korszakra vonatkozó légiós jelentkezési lapok nem kutathatóak, ezért a kérdés megválaszolása komoly – és sokáig megoldhatatlannak tűnő – kihívást jelentett. Mindazonáltal más források bevonásával érdemi előrelépést sikerült elérni a téma kutatásában. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és Budapest Főváros Levéltára számos anyaga lehetővé teszi azoknak a magyaroknak az azonosítását, akik a Légióhoz való csatlakozásuk után is kapcsolatban maradtak Magyarországgal, ami lehetővé tette a korabeli hatóságok számára, hogy nyilvántartást vezessenek róluk.⁶³ Ezzel párhuzamosan elérhetővé váltak az indokínai háborúban elesettek adatai a *Mémoire des Hommes* internetes portálon, amely a személyiségi jogok tiszteletben tartásával nyújt hiánypótló információkat a konfliktus résztvevőiről.⁶⁴ Mindezek alapján a kutatások jelenlegi állása szerint a konfliktusban igazolhatóan résztvevő magyarok száma valamivel több mint 1000 főre tehető, akik közül legalább 259 személy vesztette életét a harcok során. Ez a szám természetesen nem teljes, hiszen kutathatóvá válásuk esetén a francia levéltári források minden bizonnyal számos új névvel gazdagítanák ezt a listát, de joggal feltételezhetjük, hogy az indokínai háborúban résztvevő magyarok számát nagyságrendileg pontosan határozza meg.

Az elesett magyar légiósok döntő többsége harcoló alakulatok kötelékében szolgált, ami az egyik oka lehet annak, hogy ilyen nagyarányú veszteségeket szenvedtek. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az elszenvedett veszteségek több mint 20%-a balesetek és betegségek számlájára írható, tehát a délkelet-ázsiai katonai szolgálat a fegyveres összecsapások nélkül is veszélyes volt a Légió kötelékében. A magyar önkéntesek katonai karrierlehetőségeiről tanúskodik, hogy többségük viszonylag rövid szolgálati ideje ellenére is előre tudott lépni a hierarchiában: egy fő tiszti (főhadnagyi), 37 fő pedig altiszti rendfokozatban teljesített szolgálatot, ami azt mutatja, hogy az eredményes harctéri szolgálat gyors előléptetéseket eredményezett.

Összegzés

⁶⁰ Thoumelin 2013, 57–66.

⁶¹ Bergot 1975, 318–319.

⁶² Windrow 1996, 22.

⁶³ Biró 2024.

⁶⁴ *Mémoire des Hommes*.

A francia hadseregben szolgáló magyarok története a 20. század első felében olyan hosszabb távú, strukturális folyamatként értelmezhető, amelyben az egyéni katonai életutak szorosan összekapcsolódtak az európai politikai válságokkal, a migrációs kényszerekkel és az állami erőszakszervezetek alkalmazkodási mechanizmusaival. A tanulmány levéltári forrásokra és adatbázisalapú vizsgálatokra támaszkodva mutatja meg, hogy a magyar katonai jelenlét nem alkalmi jelenség volt, hanem a francia fegyveres erők – különösen a Francia Idegenlégió – külföldi humánerőforrás-kezelésének jellegzetes eleme.

A különböző történeti korszakok eltérő motivációs mintázatokat hoznak felszínre: az első világháború idején a már Franciaországban élők mozgósítása, a két világháború között a gazdasági és politikai emigráció, a második világháború során az antifasiszta elköteleződés, míg az indokínai háborúban a háború utáni bizonytalanság és a kelet-közép-európai térség átalakulása játszott meghatározó szerepet. A sokféleség ellenére közös vonásként rajzolódik ki, hogy a katonai szolgálat a társadalmi és jogi újrapozicionálás egyik lehetséges eszközévé vált.

A Francia Idegenlégió ebben a folyamatban sajátos intézményi megoldásként működött: rugalmas keretet biztosított az eltérő állampolgárságú, háttérű és motivációjú katonák integrálására, miközben a francia hadvezetés számára lehetővé tette a személyi állomány gyors bővítését és alkalmazkodását a változó stratégiai kihívásokhoz. A magyar önkéntesek története így nem csupán kapcsolattörténeti adalék, hanem annak az általánosabb hadtudományi kérdésnek az esettanulmánya is, miként építik be a modern fegyveres erők a transznacionális mobilitást és a külföldi katonai munkaerőt saját működési rendszerükbe.

A tanulmány tanulságai hadtudományi szempontból arra is rávilágítanak, hogy a 20. század első felében a francia haderő már olyan megoldásokat alkalmazott, amelyek a személyi állomány rugalmas kezelésére és a jogi státuszok differenciált értelmezésére épültek. A külföldi önkéntesek integrálása nem pusztán létszámbővítést szolgált, hanem hozzájárult a haderő alkalmazkodóképességének és kompetenciáinak növeléséhez is. A magyar katonák esete így érzékletes példája annak, miként vált a katonai szervezet a társadalmi mobilitás és az intézményes integráció sajátos színterévé a 20. századi fegyveres konfliktusok során.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Archives départementales des Hauts-de-Seine (ADHD).

23FI313. Guerre 1939-1945. Ordre de mobilisation générale.

Archives de Paris (AP).

Listes du contingent et registres matricules du recrutement (classes 1859-1921). D4R1 1471.

Gerenday De, Ladislás.

Listes du contingent et registres matricules du recrutement (1859-1921)

Archives nationales (AN).

F 9 Affaires militaires. 2802 à 2813. Centre national d'information sur les prisonniers de guerre (C.N.I.P.G.). 1940-1941.

Registres matricules du recrutement D4R1 902. Fekete, Martin Emmanuel.

Mémorial de la Shoah (MS).

Le fonds de l'Union des engagés volontaires, anciens combattants juifs, leurs enfants et amis (UEVACJ-EA).

Service Historique de la Défense (SHD).

GR 7 N 2475. Recrutement et utilisation des étrangers.

GR 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.

300565. Polya, Lucien Ladislás.

316914. Károlyi Judith, Géraldine.

GR 26 N 862/7. Régiment de marche de la Légion étrangère: J.M.O. 1915. november 11. – 1916. december 31.

Bajomi Lázár Endre 1981. *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*. Budapest: Zrínyi.

Bergot, Erwan 1975. *La Légion au combat. Narvik – Bir Hakeim – Diên Bien Phu. La 13e demi-brigade de Légion étrangère*. Paris: Presses de la Cité.

Bergot, Erwan 1984. *Régiment de marche de la Légion*. Paris: Presses de la Cité.

Biró Aurél 2024. *Magyarok a Francia Idegenlégióban. Az indokínai háborúban (1946–1954) elesettek és a túlélők emlékezete. Adattár a magyar légiósokról*. Budapest: szerzői kiadás.

Bonnecarrère, Paul 2006. *Par le sang versé. La Légion étrangère en Indochine*. Paris: Perrin.

Cochet, François 2013. Engagés volontaires pour la durée de la guerre. In Comor, André-Paul (szerk.): *La Légion étrangère. Histoire et dictionnaire*. 358–359. Paris: Robert Laffont, Ministère de la Défense.

Comor, André-Paul 1988. *L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940–1945*. Paris: Nouvelles Editions Latines.

Comor, André-Paul 2007. Aux origines de l'infanterie portée et de la cavalerie blindée: les compagnies montées et la cavalerie de la légion étrangère en Afrique du nord (1881–1939). *Guerres mondiales et conflits contemporains* 47 (1): 37–45.

Comor, André-Paul 2013a. Effectifs (1831-2011). In Comor, André-Paul (szerk.): *La Légion étrangère. Histoire et dictionnaire*. 321–323. Paris: Robert Laffont, Ministère de la Défense.

Comor, André-Paul 2013b. Tchèques, volontaires. In Comor, André-Paul (szerk.): *La Légion étrangère. Histoire et dictionnaire*. 889–890. Paris: Robert Laffont, Ministère de la Défense.

- Crémieux-Brilhac, Jean-Louis 2013. *La France Libre. De l'appel du 18 juin à la Libération*. Paris: Gallimard.
- De Gmeline, Patrick 2016. *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*. Paris: Perrin.
- Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András 1998. *Magyarország története 1301–1526*. Budapest: Osiris.
- Ferwagner Péter Ákos 2017. A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten. Az 1925–1927-i szíriai felkelés. *Világtörténet* 39 (4): 545–573.
- Fleury, Georges 2003. *La guerre en Indochine 1945-1954*. Paris: Perrin.
- Grand Mémorial. <https://donnees.culture.gouv.fr/> (Letöltés ideje: 2026. 01. 02.)
- Györkös Attila–Kiss Gergely 2013. *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hallo, Jean 2007. *Monsieur Légionnaire. L'homme et ses traditions*. Limoges: Lavauzelle.
- Hausner Gábor 2004. A szentgotthárdi csatában részt vett franciák bejegyzései Vitnyédy Pál album amicorumában. In Tóth Ferenc, Zágórhidi Czigány Balázs (szerk.): *Szentgotthárd-Vasvár 1664. Háború és béke a XVII. század második felében*. 46–58. Szentgotthárd: Szentgotthárd Város Önkormányzata.
- Houssin, Jean-Michel 2024. *Le recrutement à la Légion étrangère. Histoire et évolutions 1831-2024*. La Guérinière: D'un autre ailleurs.
- Janicaud, Benjamin 2009. Les missions religieuses au sein de l'immigration hongroise en France (1927–1940). *Cahiers de la Méditerranée* 39 (1): 131–140.
- Kemencei János 1985. *Légionnaire, en avant!* Paris: Grancher, 1985.
- Komját Irén, Pécsi Anna 1973. *A szabadság vándorai*. Budapest: Kossuth.
- Kosa, John 1957. A Century of Hungarian Emigration, 1850–1950. *The American Slavic and East European Review* 16 (4): 501–514.
- Köpeczi Béla 2002. *II. Rákóczi Ferenc külpolitikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kristó Gyula 1998. *Magyarország története 895–1301*. Budapest: Osiris.
- Légier, Gérard 2014. La législation relative à la nationalité française durant la Première Guerre mondiale. *Revue critique de droit international privé* 110 (4): 751–795.
- Mahuault, Jean-Paul 2013. *Engagés volontaires à la Légion étrangère pour la durée de la guerre (E.V.D.G.) 1870–71, 1914–18, 1939–45*. Paris: Grancher.
- Mémoire des Hommes. <https://www.memoiredeshommes.defense.gouv.fr/conflits-operations/guerre-indochine> (Letöltés ideje: 2026. 01. 11.)
- Molnár Sándor 1931. *Magyar sors francia földön*. Párizs: Párisi Magyar Akadémia.
- Montagnon, Pierre 1999. *La légion étrangère. De 1831 à nos jours*. Paris: Pygmalion.
- Muracciole, Jean-François 2002. *La France pendant la Seconde Guerre mondiale*. Paris: Librairie Générale Française.
- Muracciole, Jean-François 2009. *Les Français libres. L'autre Résistance*. Paris: Tallandier.
- Nóvé Béla 2016. *Patria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban*. Budapest: Balassi.
- Pécsi Anna 1982. *Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920–1945*. Budapest: Kossuth.

- Porch, Douglas 1994. *La Légion étrangère 1831–1962*. Paris: Fayard.
- Ridet, Charles 2013. 6e régiment étranger d’infanterie. In Comor, André-Paul (szerk.): *La Légion étrangère. Histoire et dictionnaire*. 776–778. Paris: Robert Laffont, Ministère de la Défense.
- Romsics Ignác 2001. *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- Sahin-Tóth Péter 1999. A vallon-francia katonaság sajátos szerepe a hadviselő felek közötti kapcsolatokban a tizenöt éves háború idején. In Petercsák Tivadar, Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. 227–241. Eger: Dobó István Vármúzeum.
- Soulié, Pierre (2010). 1901–1935: la Légion étrangère au Maroc. *Guerres mondiales et conflits contemporains* 50 (1): 7–24.
- Szecska Tibor 1994. *La Légion. Une légende en marche, 1er étranger de cavalerie*. Paris: Editions Atlas.
- Thoumelin, Pierre 2013. *L’ennemi utile, 1946-1954. Des vétérans de la Wehrmacht et de la Waffen-SS dans les rangs de la Légion étrangère en Indochine*. Zwckau: Schneider Text.
- Wieviorka, Olivier 2013. *Histoire de la Résistance 1940–1945*. Paris: Perrin.
- Windrow, Martin 1996. *French Foreign Legion infantry and cavalry since 1945*. London: Osprey.
- Zachar József 1978. Berceányi László (1689–1778). *Hadtörténelmi Közlemények* 25 (1): 68–114.

Kiss Gábor Ferenc[◇]

„Leleményes mi népünk...” „Íróasztal feltalálók” a második világháború előestéjén. 1938–1941

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.117

A modern kor háborúiban a tömeghadsereg kiegészítését a polgári társadalom biztosította, így az is közvetlenül érintetté vált. Az első világháború esetében ezt erősítette fel a háborús vereség és Trianon tragédiája, és annak össztársadalmi kérdéssé válása. A hivatalos katonai gondolkodás egyértelműen nyomon követhető a korszak katonai szakirodalmi és levéltári forrásaiból, de „népi útkeresés”-nek is akad lenyomata. A M. kir. Honvédelmi Minisztérium 3.b osztály irataiban lelhető fel egy sajátos iratcsoport, az ide beküldött haditechnikai találmányok leírása, melyek jellemzően haderőn kívüli egyének tollából származtak. Cikkemben ezek bemutatására és elemzésére vállalkozom
KULCSSZAVAK: találmányok, haditechnika, második világháború, 1938–1941

„Our people are inventive...” „Desk inventors” on the eve of World War II. 1938–1941

In the wars of the modern era, civilian society provided the manpower for the mass armies, and thus became directly involved. In the case of World War I, this involvement was reinforced by the defeat in the war and the tragedy of Trianon, as well as the fact that these events became issues of concern to society as a whole. Official military thinking can be clearly traced in the military literature and archival sources of the era, but there are also traces of a “popular search for solutions.” A distinctive group of documents can be found in the records of Department 3b of the Royal Hungarian Ministry of Defence: descriptions of military-technical inventions submitted to this department, which typically originated from individuals outside the armed forces. This article presents and analyses such documents.

KEYWORDS: invention, military technology, World War 2, 1938–1941

[◇] Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, főiskolai docens – University of Szeged, Juhász Gyula Faculty of Education, associate professor; email: kiss.gabor.ferenc@szte.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8654-5789>

Bevezető

Az első világháború után a birodalmi állami keretből kiváló, függetlenné váló csonka Magyarország fontos feladata volt az önálló magyar hadügyi adminisztráció megszervezése. A korábbi alapokra építve 1920 márciusában, miután az államforma tekintetében visszaállt az évezredes hagyományokkal bíró királyság s kormányzóvá választották Horthy Miklóst, Magyar királyi Honvédelmi Minisztérium néven megalakult a Horthy-kor legmagasabb szintű honvédelmi kormányzati szervezete.¹ A kialakult minisztériumi struktúrán belül csoportokra és azon belül osztályokra dedikálták az egyes szakfeladatokat. A Tárgyalt korszakban (1938–1941) érvényben lévő szervezeti felépítés alapján a Honvédelmi Minisztérium 3. b. osztályának feladata *„A rendszeresített harc- és gépjármű, valamint kerékpáranyag, továbbá az ezekre vonatkozó találmányok és szabadalmak nyilvántartása. Új járművek kivizsgálásának, próbagyártásának, csapatpróbájának és rendszeresítésének elrendelése a HTI és a VKF javaslata, illetve véleménye alapján. Az osztály ügykörébe tartozó találmányok és szabadalmak ügyeinek intézése.”*² A feladatleírás alapján kerültek ide a vizsgálatunk tárgyába tartozó dokumentumok, melyek kivétel nélkül egyszerű állampolgárok által létrehozott haditechnikai újítások tervezetei. Az osztály szakterületéből adódóan ezek az osztályhoz tartozó harcjármű, gépjármű és a kerékpár szakterületet ölelik fel. Más ügykörökhöz, mint pl. gyalogsági, tüzérségi, lőszer- és robbanóanyag, gázvédelmi és vegyi harc, műszaki, híradás, közlekedési, hadihajózás vagy katonai egészségügyhöz kapcsolódó ötletek, találmányok így nem kerültek a látókörünkbe. A kutatás mintavétel jellegét az is erősíti, hogy kronológiailag is csak egy szűkebb évkörre, az 1938–1941 közötti időszakra rendelkezünk adatokkal. A beküldött tervekkel az osztály komolyan foglalkozott. Bármilyen dilettánsnak tűnhettek egyes elképzelések, mindegyikről született szakvélemény és az alapján hivatalos választ kaptak a „tervek” beküldői. A szakvéleményt a 3.b osztály vagy más illetékes osztályok, valamint a Haditechnikai Intézet szakértői készítették.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés, a történelmi Magyarország feldarabolása mellett, megcsonkította annak véderejét is. A leszerelés nemcsak a meglévő létszámot, hadrendet és haditechnikát érintette, hanem igyekezett felszámolni azokat a szellemi műhelyeket is, melyek kulcsfontosságúak a haderő léte és fejlesztése szempontjából. A vezérkar és a vezérkari képzés megszüntetése is ezt a szolgálta, de ide sorolható a haditechnikai fejlesztésért felelős intézmények megszüntetése is: *„A jelen Szerződés életbelépését követő három hónapon belül fegyver, lőszer és minden más hadianyag előállítására, kikészítésére, beraktározására vagy tanulmányozására szolgáló minden más telepet meg kell szüntetni, vagy tisztán kereskedelmi célra kell átalakítani.”*³

A békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően az első világháború után tehát nem csak a várt demobilizáció következett be, hanem az azt messze meghaladó mértékű

¹ Sziijj 1997.

² Sziijj 1997.

³ 1921. évi XXXIII. törvénycikk.

katonai leszerelés, amely a magyar védelmi képességeket hosszú távon is sújtotta. A katonai fejlesztések intézményrendszerét – mint ahogy a haderő jelentős részét –, rejtett alakulatok formájában igyekeztek fenntartani. A Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság 1927-es távozása lehetővé tette a haditechnikai kutatások nyílt szervezetének megszervezését, így 1930-ban megalakult a Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet, melynek harmadik osztálya kezelte a fegyverzet és jármű ügyeket.⁴ Ezzel tehát kialakult a haditechnikai kutatások alapintézménye, melynek feladata *„a technikai tudományok fejlődését figyelemmel kísérni és azok terén elért eredmények katonai célokra való felhasználását, úgy elméleti, mint gyakorlati téren előkészíteni.”*⁵

A találmányok

A fentiekben bemutatott szervezetek a legfontosabb professzionális szakmai szereplői a kutatásomban felhasznált források történetének. Egyik oldalon az amatőr „feltalálók”, másik oldalon pedig a szakma legjobbjait tömörítő intézmények. Az alábbiakban táblázatba foglaltam a fellelt dokumentumokat, így megkönnyítve az elemzésüket. Az adatok forrása minden esetben a Hadtörténelmi Levéltár által őrzött m. kir. Honvédelmi Minisztérium fondjában található dokumentumok. A táblázatban a találmány elnevezése a feltaláló által adott nevet vagy funkciót követi, egyúttal itt jelöltem a dokumentum forrását is. A találmány leírása rövid, informatív, annak lényegét megragadó leírás. Lehetőség szerint megadom a feltaláló adatait, s a szakértői vélemény lényegét. A kivonatolás azért is lehetséges, mert a találmányok – vagy a találmánynak tartott elmeszülemények – műszaki leírása is sokszor kezdetleges, még az alapvető műszaki követelményeknek sem felel meg.

Az adatok alapján kimutatható, hogy a magányos, gyakorlatilag a fészerben dolgozó népi feltalálók általános jellemzője, hogy híján vannak a szükséges képzettségnek és tapasztalatnak mind katonai, mind pedig műszaki téren. Ez érzékelhető találmányaik alacsony színvonalú prezentációján: kézzel felkiccelt ábrák, a műszakirajz ismeretek teljes hiánya, aránytalanságok. Sok esetben az alapvető természettudományos és műszaki tudás terén is hiányosságok vannak (lásd perpetuum Mobile!) A megfelelő katonai képzettség és tapasztalatok jelentősége elsősorban a valódi újításhoz szükséges tudás és kompetenciák hiányát jelenti. Az adatok 5 főről igazolják, hogy van katonai múltja (hadirokkant vagy konkrét katonai rendfokozat), de ez találmányuk minősége tekintetében nem jelent pozitív különbséget a javukra. Az alapvető katonai műszaki trendek nem ismerete miatt nem valós problémákra reagáltak: amit annak véltek, az nem probléma, vagy már meghaladta a létező haditechnika. Mindezek miatt egyetlen találmány sem került elfogadásra, vagy továbbfejlesztésre.

⁴ Hajdú–Sárhidai 2005.

⁵ Hajdú–Sárhidai 2005.

1. táblázat

A forráscsoportban szereplő „találmányok”
(Forrás: Magyar királyi honvédelmi minisztérium. 3. b osztály)

	Találmány	Találmány leírása	Feltaláló	Feltaláló lakhely	Feltaláló egyéb adat	Szakértői vélemény
1	tank ('Huszártank') ⁶	gyalogság szállítása, nincs fegyverzet, lánc talpas, 3 kezelő, 17 katona, 24 db. 1.25 méter! vastag felszerelhető burkolat (páncél, v. fedezéknek)	Huszár Pál	Albertfalva, Késmárk u. 27.	volt cs. és kir. 39. gyalogezred, őrmester	„teljesen laikus”, „műszakilag megoldhatatlan”
2	„minek nevezzetek”?? ⁷	„melynek teljesítőképessége fölül multhatatlan”, 1 személy, 1 géppuska, 80 km/h, hátsókerék meghajtás	Szuhánszky István	Orosháza, Mikes u. 5.	n.a.	„érdektelen, vele foglalkozni nem érdemes”
3	vízi kerékpár ⁸	n.a.	Szabó István	Budapest	szabómester, 25 %-ban hadirokkant honvéd	katonai szempontból jelentőséggel nem bír, szabadon értékesíthető
4	kerékpárral kombinált harceszköz ⁹	harci-. sebesült- és anyagszállító eszköz	Mesterházy Imre	Pestszenterzsében, Dessewffy u. 55.	építési vállalkozó	„katonai szempontból jelentőséggel nem bír”
5	n.a. ¹⁰	n.a.	Gácsér József	Sződliget, Atilla u. 37.	n.a.	„találmányára nem tartok igényt” „ugy járműtechnikai, mint robbantás technikai szempontból annyira gyerekes”
6	ruggyanta kerékpár tömlők javítására eljárás és berendezés ¹¹	n.a.	Jankó Lajos	Szeged	n.a.	n.a.

⁶ Huszár Pál tanktervezete.

⁷ Suzhánszky István találmánya. (A találmány elnevezése a tanulmány szerzőjének tanácsstalanságát jelzi, mikor próbálja körülírni a megnevezhetetlent.)

⁸ Szabó István találmánya tban.

⁹ Mesterházy Imre szabadalma tban.

¹⁰ Gácsér József találmánya tban.

¹¹ Jankó Lajos találmánya.

	Találmány	Találmány leírása	Feltaláló	Feltaláló lakhely	Feltaláló egyéb adat	Szakértői vélemény
7	traktor ¹²	kerekes és lánc talpas, traktor is ha felfegyverzik, alkalmas lesz háborús célra is	Sz. Farkas Ferenc	Cegléd, III. ker. Fűtőház ucca1.	földműves, hadirokkant, újságban olvasta győri program (600 000 000 pengő)	”feltaláló nem küldött rajzot és műszaki leírást, ezért nem bírálhat”
8	futómű ¹³	zökkenés- és rázásmentesség	Paiker István	Jánosi	n.a.	„megvizsgálta és azokat technikailag kivihetetlennek találta”
8	törpetank ¹⁴	„fekvő csatár részére, akkor hatásos, ha nagy tömegben alkalmazzák és pontosan lövő ágyúval”	Szentgyörgyi György	Budapest, III. Keve utca 45/b	n.a.	találmányára honvédség nem tart igényt
10	„Robbanómotorok hőenergiájának gazdaságosabb kihasználása” ¹⁵	keletkező hőt és kipufogógázt használja fel	Hodács László	Budapest	1902. évfolyambeli karp. őrvezető	„a feltaláló teljesen készületlen”
11	kerékpár ¹⁶	mostaninál nagyobb hatékonyságú kerékpár	Mészáros Jenő	Pécs, Gyárváros Gyula u. 8.		„honvédség nem használhatja, foglalkozni sem érdemes vele”
12	valami fegyverfélése, de hiányzik a találmány pontos leírása ¹⁷	„harci eszköz, mely ezidő szerint egyetlen államnak sincsen, mely a maga fegyverzetével szemben husszoros túlerővel is megsemmisítő hatással bírna”	Vass István	n.a.	n.a.	„további intézkedést nem igényel”

¹² Sz. Farkas Ferenc találmánya tban.

¹³ Paiker István János-i futómű tervét elbírálás végett megküldi.

¹⁴ Szentgyörgyi György törpetank találmánya.

¹⁵ Hodács László budapesti lakós találmánya.

¹⁶ Mészáros Jenő találmánya tban.

¹⁷ Vass István találmánya.

	Találmány	Találmány leírása	Feltaláló	Feltaláló lakhely	Feltaláló egyéb adat	Szakértői vélemény
13	5 találmány: repülő vonat (úgy repül, mint a zeppelin) ¹⁸	nincs leírás, sokszor olvashatatlan szöveg	Haré József	Budapest, Örömvölgy u, 12. félemelet 23.	50 %-os hadirokkant	„komolytalan, műszaki adatot nem tartalmaz”
14	kontrafékes szabadonfutó kerékpár ¹⁹	nincs újítás, az ismert elv alkalmazása	Szabó Lajos	Cegléd	n.a.	találmányára honvédség nem tart igényt, szabadon értékesíthető
15	hadihíd- és pontonszállító járműveknél lényegtelen újítások ²⁰	bejelentést azért tette, hogy mint nem árja származású az iparengedélyhez a HM támogatását elnyerje	Reisinger László	n.a.	műszerész	„tovább foglalkozni nem szükséges”
16	szikra-, hang- és lángfogó ²¹	vízzel teli dob a kipufogócsőre	Varga Pál	Budapest, X. Szállás u. 13.	n.a.	„honvédségnél nem alkalmazandó”: a láncalp zajosabb, mint a motor, teljesítménycsökkenés
17	„erő-motor” ²²	„sikerült megalkotnom a technika legnagyobb vívmányát, a melyen mérnökök egész légiói dolgoznak, az ugynevezett perpetum Mobilet” – 10-12 lóerő, minden gáz, tüzelőanyag vagy mesterséges fűtés vagy levegő felhasználása nélkül	Orbán Dezső	Budapest, Dohány u. 63.	n.a.	további tárgyalásra nem alkalmas: nincsenek műszaki adatok
18	örökmozgó gép ²³		Kállay György	Krasznaterebes	n.a.	további tárgyalásra nem alkalmas: nincsenek műszaki adatok

¹⁸ Haré József találmánya.

¹⁹ Szabó Lajos találmánya tban.

²⁰ Reisinger L. találmánya tban.

²¹ Varga Pál találmánya.

²² Orbán Dezső találmánya.

²³ Kállay György találmánya.

	Találmány	Találmány leírása	Feltaláló	Feltaláló lakhely	Feltaláló egyéb adat	Szakértői vélemény
19	„feltalált dolgok gépjárműre használhatók” ²⁴	menetbiztosító járkerék, menet közben ki- és bekapcsolható differencia rögzítő	Biro Dezső	Csanádalberti 100/a.	asztalos	nincsenek műszaki adatok, rajzok
20	gyújtószikra vizsgáló műszer ²⁵		Parák Endre	Garamdamásd	n.a.	már vannak jobb és tökéletesebb eszközök, honvédségnél nem alkalmazandó, szabadon értékesíthető
21	kerékpár ²⁶	szabadonfutó lánckerék nélküli kerékpár	Magda János	n.a.	n.a.	
22	robbanómotor hangtompító ²⁷	motor teljesítménycsökkenés nélkül	Reisinger László	n.a.	műszerész	beterjesztés alapján nem lehet elbírálni
23	szántalp ²⁸	n.a.	Özv. Szlukovinyi Jenőné	Alcsút		honvédségnél nem merült fel szántalpak alkalmazása
24	fűtőanyag nélküli motor ²⁹	hangtalan, „már tíz éve fedeztem fel, de a román megszállás alatt nem árultam el, és nem tud senki”, „van még ezenkívül viziturbinám is”	Kovács Katona Félix	Nagykároly, Gyulai Pál u. 1.	hentes- és mészáros mester	„levelében olyan nagyfokú műszaki felkészületlensége és tájékozatlanságot árul el, hogy találmányával való további foglalkozást nem javaslok”
25	„tökéletes tank ablak” ³⁰	tökéletes kilátás	Benedek Gyula	Nagysomkút	írnok	nem újdonság, nem érdemes vele foglalkozni

²⁴ Biro Dezső csanádalberti lakos találmánya.

²⁵ Parák Endre találmánya tbn.

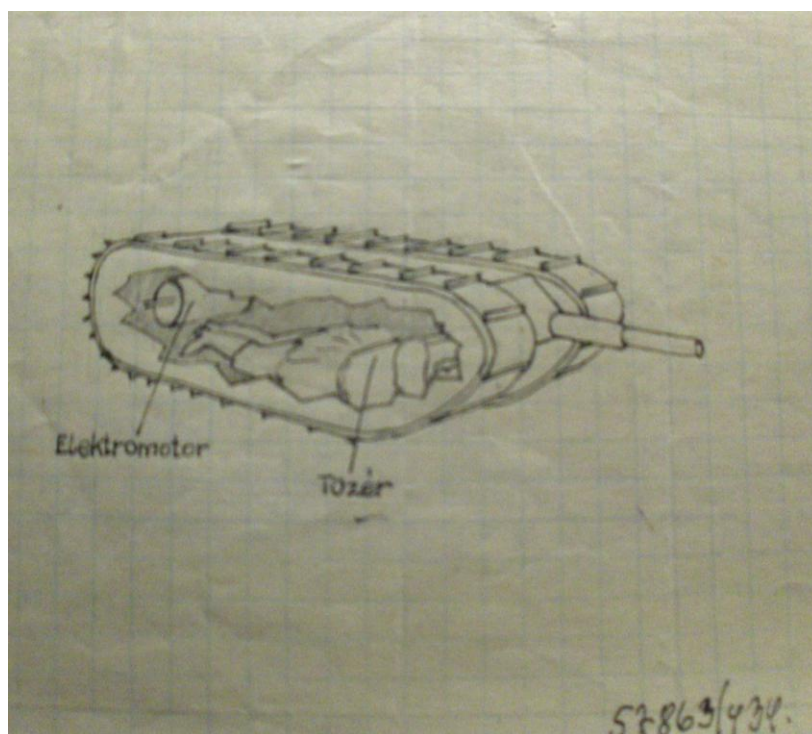
²⁶ Magda János kerékpár szabadalma tbn.

²⁷ Reisinger László műszerész robbanómotor hangtompító találmánya.

²⁸ Özv. Szlukovinyi Jenőné találmánya.

²⁹ Kovács Katona Félix találmánya. tbn.

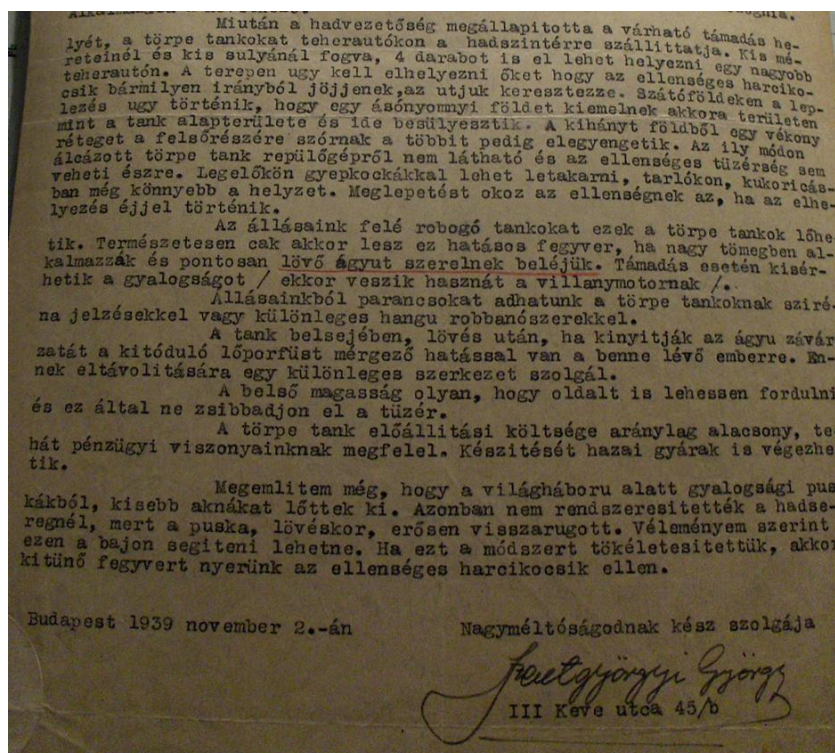
³⁰ Benedek Gyula találmánya.

1. ábra

A Szentgyörgyi György-féle törpetank.

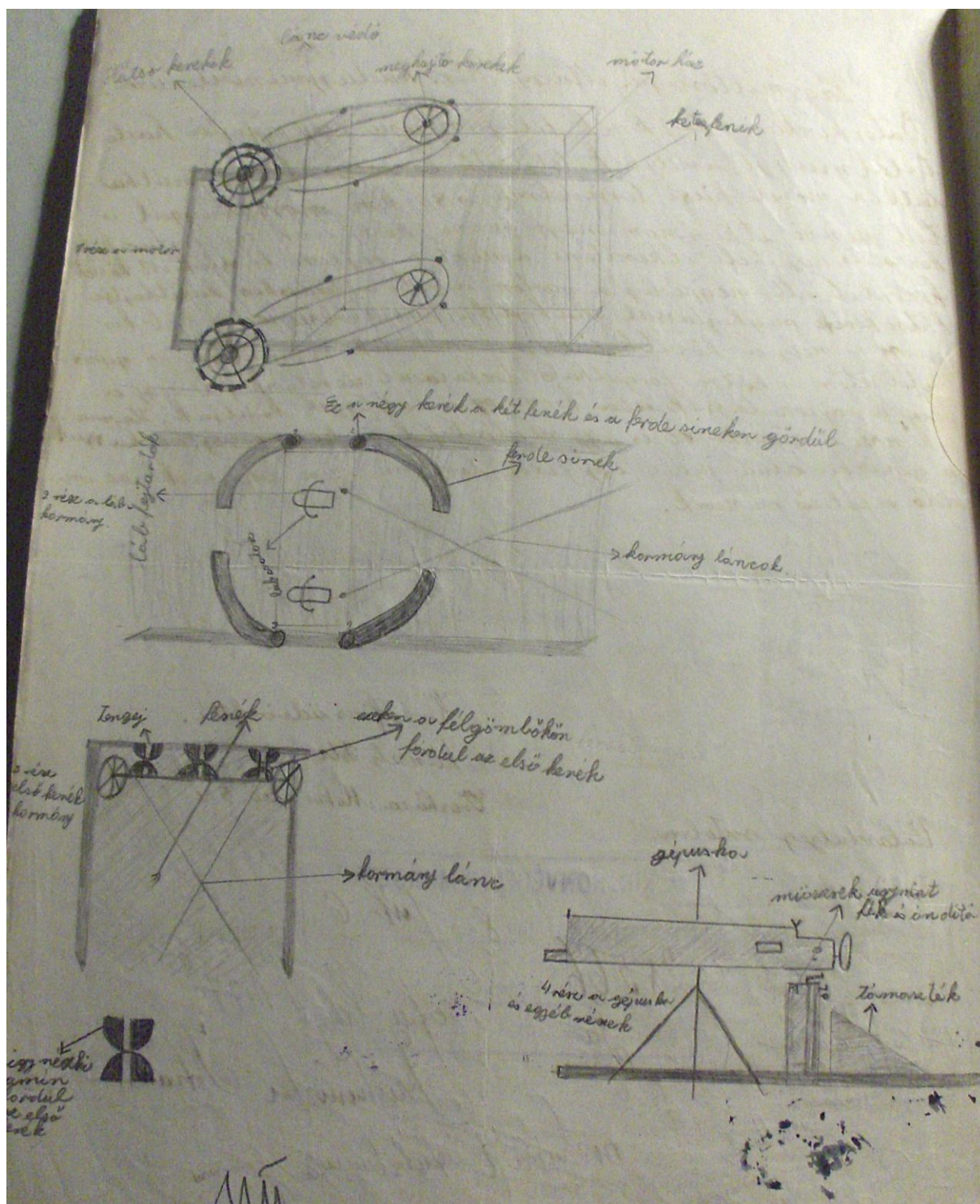
(Forrás: Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 2004 eln. 3. b. gk. 115)

2. ábra

A Szentgyörgyi György-féle törpetank leírásának részlete.

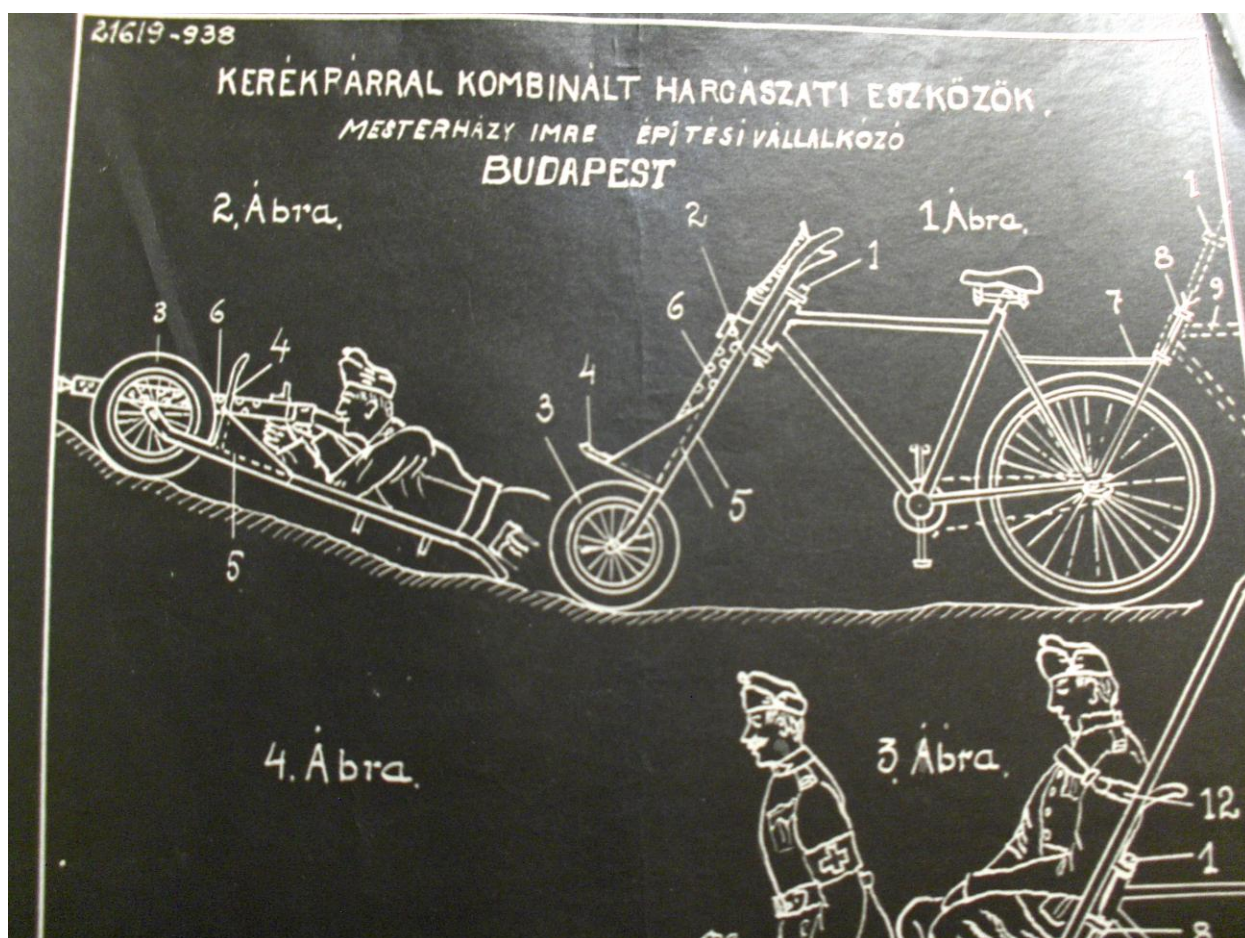
(Forrás: Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 2004 eln. 3. b. gk. 115)

3. ábra

A Szuhánszky István csodafegyvere.

(Forrás: Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 28.566 eln. 3. b. gk. 1477)

4. ábra

Mesterházy csodakerékpárja.

(Forrás: Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 90.508 eln. 3. b. gk. 3408)

Következtetések

Mégis, mi motiválta ezeket a kétségkívül lelkesnek tűnő innovátorokat, hogy időt és energiát fektessenek bele ennyire haszontalan dologba? Az elküldött találmányleírásokban szerzőik általában honvédségi hasznosításra ajánlják fel ötletüket, s ehhez pénzügyi támogatást kérnek, hogy befejezhessék és teljesen megvalósíthassák elképzelésüket. Ezt persze, mint a táblázatból is látszik, a bíráló szakértők rendre visszautasítják. Az anyagi előnyök mellett ugyanakkor egy másik tényező is érzékelhető, s ez a társadalmi reflexió ma is kitapintható a nemzetközi konfliktusokra való reagálás tekintetében; a katonai kérdések iránti közérdeklődésnek egy különleges formája is megjelent nem csak lokális közösségi, hanem a tömegkommunikáció következtében országos szinten is.

Már az első világháború alatt megjelent a szakértőknek egy sajátos csoportja, akik a problémától és a felelősségtől biztos távolságra véleményezték a háborút. A „Kávéházi Konrád”-nak elnevezett szájhősök közös jellemzője, hogy mind a szakértelemnek, mind a biztos információknak híján voltak, de ez nem zavarta őket a

háborúról szóló bölcsességeik megalkotásában. Nemcsak a pletyka, hanem a humor forrásaivá váltak. Már 1914-ben tollhegyre tűzte a kor újságírása ezt a hozzáértést: „*Marhaság! Marrrhaság! Mit tudjátok ti, mi történt az uzsoki szorosban. Mit tudja azt a vezérkar! Hát kérlek, csak érteni kell hozzá. Jött előbb egy szotnya kozák, ez legalább tízezer gyalogos negyven ágyúval, aztán jött egy nehéz üteg, ami cirka húszezer aviatikust tehet, persze beleszámítva a trént is. Na és mi történt? Az oroszok így álltak, így, — mint egy kifordított dupla W betű. És mink így álltunk, így — mint egy behorpasztott nagy B betű. A dupla W két hegye érintkezésbe jutott a nagy B horpasaival és megtörtént! Persze az orosz trén be volt löve a mi szanitéceink lövészárkaiba, viszont a mi trénünk pontosan tudta, hova kell irányítani az ágyukat. így esett, hogy a dupla W két hegye fölszúrt egy-egy orosz zászlóaljat, ami testvérek közt negyvenezer ember. Nna!*” (Borsszem Jankó újság 1914)³¹ Szőke Szakáll, a kor ismert humoristája így jelenítette meg ezt az egyik fennmaradt előadásában: „*helyzet mostanában a következő: mondjuk, hogy itten áll egy orosz batéria, szembe vele áll egy német divízió, erősen tüzel a nap, a nap az föntről letüzel... a mi gépfegyverünk az percenkét ezret lő, az oroszé minden évben egyet*”³². De a háború jegyében Krúdy Gyula is megemlékezik az önjelölt generálisokról, ha nem is ilyen humoros formában: „*Mindenki okosabbnak akar látszani, mint amilyen. Nincsen olyan ostoba fráter Pesten, akinek ne volna valamely új híre, drága, szentséges Harcos fiainkról. Nincsen olyan alacsonyrendű agyvelő, — amely azelőttiben sárkaparó volt a népszáll előtt, — amely billétát ne váltana a képzelődés tehervonatára. És a gyávák, a nyúl szívűek, a rogyant nadrágosok, a fülbesugdosók, a térképszakértők, a följelentők, a pesti ember minden aljasságával megáldott kávéháziterroristák: most futják ki legjobb formáikat, mint sportnyelven mondani szokták.*”³³ A témát részletesebb bemutatását elvégezték mások,³⁴ itt most elégedjünk meg a jelenség körülírásával. Ez persze nem feltétlenül rosszindulatú dolog lehetett, hisz a háború közügy, a tömeghadsereg háborúja még inkább az, és különösen akkor, ha az a háború elhúzódik és a társadalom nem harcoló részét egye jobban igénybe veszi. S mivel közügy, ugyanakkor a dolog természeténél fogva információhiánnyal küszködik szinte mindenki, ezért akik értelmezni próbálják a káoszt, kénytelenek találgatásokba bocsátkozni. A trianoni tiltások ellenére, a békeszerződés területi következményei és a lezajlott világháború össztársadalmi hatásai miatt a katonai kérdések iránti érdeklődés továbbra is fennmaradt. A tragikus kimenetelű háború és a súlyos vereség, kérdéseket és válaszokat indukált minden társadalmi, szakmai és műveltségi szinten. Ugyanakkor a revíziós lehetőségek széles palettája (diplomácia, kultúrfölény vagy katonai) egyértelművé tette mindenki előtt, hogy Magyarország számára szükséges a haderő fejlesztése. A területviasszerzésekért folytatott propaganda termékeny talajra talált, hisz a súlyos területcsonkítás szinte mindenkit érintett, érdekelté tett a kérdésben, így a honvédelem ügye továbbra is elsőrendű közügy maradt.

³¹ Untauglich Konrád sztratégiai fejtegetései a Stapnell-kávéházban.

³² Szőke 1915.

³³ Krúdy 1914.

³⁴ Hacska 2020.

Az első világháborút megjárt veteránok, illetve a háborús emlékezet megőrizte nemcsak a hősiesség, hanem az alkalmazkodóképesség legendáját is. A háborúban maga a túlélés is folyamatos innovációt követelt a fronton, sokszor ad hoc módon kialakított eszközök alkalmazása vált szükségessé. Így tehát ennek 'népi haditechnika'-nak ismert előzményei is voltak.

Összegzőként megállapítható, hogy a vizsgált – de reprezentatív mintának nem tekinthető – levéltári forráscsoport inkább népi kulturális vagy folklorisztikai terméknek minősíthető, mintsem valódi katonai, műszaki vagy természettudományos újításnak, illetve forrásnak. Az ismertetett „találmányok” esete azzal a leírt társadalmi folyamattal függ össze, hogy a civilek érdeklődtek, illetve nyitottak voltak a honvédelem kérdése iránt (az említett anyagi haszonszerzés mellett), és hogy a forráscsoportban ismertetettek ezzel a jelenséggel (is) összefüggenek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1921. évi XXXIII. törvénycikk
<https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=92100033.TV&targetdate=&printTitle=1921.%20%C3%A9vi%20XXXIII.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&dbnum=77&referer=1000ev> (Letöltés ideje: 2026. 01. 21.)
- Hacsa 2020. A "hullakeselyűk". A kávéházi Konrádok kora. 2020. április 7.
https://arcanum.blog.hu/2020/04/07/a_hullakeselyuk (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- Hajdú Ferenc–Sárhidai Gyula 2005. A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a HM Technológiai Hivatalig, 1920-2005. HM Technológiai Hivatal.
- Karinthy Frigyes: Népiesch. In *Így írtok ti*. <https://mek.oszk.hu/00700/00716/html/> (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- Krúdy Gyula 1914. Pogrom a gyávák ellen. Magyarország, 1914. október 4.
https://adt.arcanum.com/hu/view/Magyarország_1914_10/?query=k%C3%A1v%C3%A9h%C3%A1zi+konr%C3%A1d&pg=62&layout=s (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Szijj Jolán (szerk.) 1997. Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok. Budapest. <https://mek.oszk.hu/01300/01340/html/index.htm> (Letöltés ideje: 2025. 10. 01.)
- Tardy Lajos 1989. *Históriai ínyencfálatok*. Budapest, Laude Kiadó.
- Untauglich Konrád sztratégiai fejtegetései a Stapnell-kávéházban. *Borsszem Jankó*, 1914. október 11.
https://adt.arcanum.com/hu/view/BorsszemJanko_1914_02/?query=k%C3%A1v%C3%A9h%C3%A1zi+konr%C3%A1d&pg=185&layout=s (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- Szőke Szakáll 1915. Kávéházi Konrád. I. rész.
https://gramofononline.hu/201698169/kavehazi_konrad_i_resz (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Hadtörténelmi Levéltár*
- Benedek Gyula találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 26398 eln. 3. b. 1989.
- Biro Dezső csanádalberti lakos találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 58.849 eln. 3. b. 4221.
- Gácsér József találmánya tban*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 58.728 eln. 3. b. gk. 3285.
- Haré József találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 118.870 eln. 3. b. 5326.
- Hodács László budapesti lakos találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 45537 eln. 3. b. gk. 3289.
- Huszár Pál tanktervezete*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 19.059 eln. 3. b. gk. 933.
- Jankó Lajos találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 30.537 eln. 3. b. gk. 2728.
- Kállay György találmánya*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 55.877 eln. 3. b. 4030.
- Kovács Katona Félix találmánya*. tbn. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 3877 eln. 3. b. 870.
- Kp. lökésgátló és seb. váltó szerkezet tban*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 59.191 eln. 3. b. gk. 3324.
- Magda János kerékpár szabadalma tbn*. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 3877 eln. 3. b. 870.

- Özv. Szlukovinyi Jenőné találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 24.044. eln. 3. b. 1709.
- Mesterházy Imre szabadalma tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 90.508 eln. 3. b. gk. 3408.
- Mészáros Jenő találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 6.631 eln. 3. b. gk. 593.
- Orbán Dezső találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 55.876 eln. 3. b. 4029.
- Paiker István János-i futómű tervét elbírálás végett megküldi. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 4855 eln. 3. b. gk. 449.
- Parák Endre találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 4549 eln. 3. b. 329.
- Reisinger L. találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 14.770 eln. 3. b. 985.
- Reisinger László műszerész robbanómotor hangtompító találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1941. 16129. eln. 3. b. 10173.
- Sz. Farkas Ferenc találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 51.211 eln. 3. b. gk. 2760.
- Sz. Farkas Ferenc, földműves ceglédi lakos találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 2200 eln. 3. b. gk. 189.
- Szabó István találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 53.217 eln. 3. b. gk. 2907.
- Szabó Lajos találmánya tban. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 378. eln. 3. b. 40.
- Szentgyörgyi György törpetank találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 2004 eln. 3. b. gk. 115.
- Szuhánszky István találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1938. 28.566 eln. 3. b. gk. 1477.
- Varga Pál találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 59.326 eln. 3. b. 4265.
- Vass István találmánya. Magyar királyi honvédelmi minisztérium 1940. 14.022 eln. 3. b. gk. 593.

Fóris Ákos [◇]

Alibi a háborús bűnökre?

Lakatos Géza vezérezredes 1943. október 23-i parancsa a partizánellenes hadviselésről¹

DOI 10.17047/HADTUD.2026.36.KSZ1.132

1943. október 23-án Lakatos Géza vezérezredes a Magyar Megszálló Erő parancsnokaként először adott átfogó szabályozást a partizánellenes hadviselés során alkalmazható megtorlás eszközeiről. Ezt a parancsot a német titkosszolgálat és külügyminisztérium a szovjet területeken elkövetett német megszálló politikával való szembefordulásként értelmezték. A tanulmány ennek a parancsnak katonapolitikai hátterét, valamint az 1941-1944 közötti magyar megszálló politikában betöltött szerepét vizsgálja.

KULCSSZAVAK: második világháború, magyar megszálló csapatok, partizánellenes hadviselés, háborús bűnök

An Alibi for War Crimes?

Colonel General Géza Lakatos's Order on Anti-Partisan Warfare issued on October 23, 1943

Colonel General Géza Lakatos, commander of the Hungarian Occupation Forces, issued his first comprehensive regulations on the means of retaliation that could be used in the fight against partisans on 23 October 1943. The RSHA Chief of Amt VI SD-Ausland and foreign ministry interpreted this order as a reversal from German occupation policy in

[◇] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, egyetemi adjunktus, Erőszakkutató Intézet, kutató – Eötvös Loránd University Faculty of Humanities, assistant professor, Institute for Violence Research, researcher, e-mail: foris.akos@btk.elte.hu, <https://orcid.org/0000-0001-7943-6656>

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Soviet territories. This study examines both the military-political background of this order and its role in Hungarian occupation policy between 1941 and 1944.

KEYWORDS: *Second World War, Hungarian Occupation Forces, anti-partisan warfare, war crimes*

Bevezető

1944. január 17-én a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA)² és a német külügy között létrejött 1941. novemberi információátadási egyezménynek megfelelően³ Walter Schellenberg SS-Oberführer az RSHA VI. külföldi hírszerzésért felelős hivatalának feje a Külügyi Hivatal Horst Wagner első osztályú követségi tanácsos vezette „Inland II” ügyosztályához fordult egy megszerzett magyar dokumentum ügyében.⁴ A Magyar Megszálló Erő parancsnoka, Lakatos Géza vezérezredes részéről kiadott, a magyar csapatok által alkalmazandó megtorlásokat szabályozó 1943. október 23-i⁵ irányelvét ugyanis Schellenberg úgy értelmezte, mint aminek „a nyilvánvaló célja egy alibi megszerzése, ami a magyar hadvezetés számára célszerűnek tűnik az ellenséges hatalmaknak az úgynevezett háborús bűnösökkel szembeni fenyegetéseire tekintettel. [...] A parancsot tehát annak a magyar törekvésnek az újabb bizonyítékának kell értékelnünk, hogy a német hadvezetés módszereitől és célkitűzéseitől elhatárolódjon.”⁶

A Megszálló Erő parancsnokság említett dokumentumának kiadására vonatkozólag azonban nem rendelkezünk magyar forrásokkal. A Magyar Megszálló Erő parancsnokságának iratai döntő mértékben megsemmisültek,⁷ Lakatos Géza pedig sem visszaemlékezéseiben,⁸ sem a háború után a Budapesti Népbíróság előtt tett vallomásai során nem reflektált erre a parancsra.⁹ Csupán az említett parancsnokság vezérkari főnöke, Mészöly Elemér vezérőrnagy utal naplójában arra, hogy a parancsnokság részéről 1943. október közepén legalább egy irányelvet adtak ki a magyar csapatok magatartására vonatkozólag.¹⁰

Az Német Külügyi Hivatal Levéltárának anyagából ismert irányelv¹¹ azonban két szempontból is figyelemreméltó. Egyfelől felveti azt a kérdést, hogy egyáltalán foglalkozott-e a magyar katonai és politikai elit 1944 előtt a háborús bűnösség

² Reichssicherheitshauptamt (Birodalmi Biztonsági Főhivatal, RSHA) a német állami és SS biztonsági szolgálatok 1939. szeptember 27-én létrehozott egyesített irányító szerve.

³ Paehler 2017, 221–222.; Schellenberg 1997, 190–191.

⁴ A Magyar Megszálló Erő parancsnokságát a törzs I.b tisztje, Padányi Jenő alezredes is figyelmeztette a német hírszerzői tevékenységre. HL TGY 3908. Mészöly Elemér háborús naplója, 1. köt. 54. (1943. szeptember 28.)

⁵ Amint a tanulmányhoz mellékelt dokumentumon is látszik, a parancs iktatószáma 1943. október 21-re vonatkozik, viszont a parancs keletkezése két nappal később, 23-ra vonatkozik. Mivel a parancsvégi keletkezés minden bizonnyal a kihirdetés dátumával egyezik meg, így ezutóbbi dátumon fogom említeni a vizsgált dokumentumot.

⁶ PA AA RZ 214/101162. 38–39. VI E 2 – AZ: 80063/44 g. Befehl des Kommandanten der ungarischen Besatzungstruppen an der Ostfront über Vergeltungsmassnahmen gegen Partisanen. Berlin, 11.01.1944.

⁷ Lásd HL II. 1458.

⁸ Lakatos 1992, 63–88.

⁹ Lásd a Sztójay- és Szálasi-perben tett vallomásait.

¹⁰ „Irányelveket adtam a fegyver erős fenntartására, a nőkkel való bánásmód elvi szabályozására, a zsidókkal kapcsolatos ügyekre.” HL TGY 3908. Mészöly Elemér háborús naplója, 1. köt. 63. (1943. október 14.)

¹¹ Az említett dokumentumot magyar fordítását a tanulmány mellékleteként közlöm.

kérdésével. Másfelől, a tágabb politikai kontextuson túl ez az egyetlen olyan kiadott – vagy legalábbis fennmaradt¹² – dokumentum a magyar megszálló csapatok részéről, mely egységesen szabályozza a partizánellenes hadviselés során alkalmazandó kollektív megtorlásokat.

Tanulmányomban a szöveget e két szempont nyomán elemzem, rávilágítva a szovjetunióbeli magyar megszálló tevékenység utolsó szakaszának szélesebb katonapolitikai kontextusára. A tárgyalt dokumentum magyarra fordítva mellékletként közlöm.

A háborús bűnök kérdése

A német hírszerzés az említett parancsot az 1942. januári délvidéki razzia irányítói ellen a Honvéd Vezérkar főnökének különbíráóságán indított perrel hozta összefüggésbe az irányelv 2. pontjában kilátásba helyezett felelősségre vonási eljárásra hivatkozva.¹³ Lakatos irányelvének kiadását megelőzően mintegy másfél héttel korábban, 1943. október 11-én Horthy Miklós kormányzó elrendelte, hogy korábbi, az eljárást felfüggesztő 1942. augusztus 13-i döntését megváltoztatva, a Honvéd Vezérkar főnöke mégis indítson bűnvádi eljárást a délvidéki razzia felelőseivel szemben.¹⁴ A német külügyminisztérium részéről 1943. decemberéből találhatjuk az első, perre vonatkozó jelentést,¹⁵ viszont az érdeklődés akkor vált intenzívebbé, amikor a per három fővádlottja, Feketehalmi-Czeydner Ferenc ny. altábornagy, Grassy József vezérőrnagy és Deák László ny. ezredes 1944. január 15-én a német titkosrendőrség közreműködésével – az iratok alapján a német külügyi hivatal tudta nélkül – Németországba szöktek.¹⁶ Az RSHA-nak nem sikerült hozzáférnie az ügy aktáihoz,¹⁷ így a németeknek nem voltak pontos információi sem a büntetőeljárás során feltárt bizonyítékokról, sem pedig az ügy politikai háttéréről. A nyílt antiszemita értelmezési kereten túl¹⁸ a német külügy alapvetően két okot talált arra, hogy miért indítottak eljárást a magyar szervek. Egyfelől a Honvédség, valamint a Kállay Miklós miniszterelnök, Ghyczy Jenő külügyminiszter és Keresztes-Fischer Ferenc

¹² Egy napijelentésből tudjuk, hogy Magyar Megszálló Csoport 1941 őszi kivonulásakor kiadtak egy átfogó irányelvet a magyar csapatok magatartására 200/megsz.csop.I.a.41.X.30. iktatószám alatt, azonban ennek tartalmából csupán annyit ismerünk, hogy megtiltotta a magyar katonák és a helyi zsidók „érintkezését”. HL VKF B 243 dob. Napi helyzetközlések 964–965. 1941. november 10. Megsz.csop.pság 45.I.b.-1941 – 3436/4.M.vkf.1941 Zsidókkal (nőkkel) való érintkezés.

¹³ PA AA RZ 214/101162. 38–39. VI E 2 – AZ: 80063/44 g. Befehl des Kommandanten der ungarischen Besatzungstruppen an der Ostfront über Vergeltungsmassnahmen gegen Partisanen. Berlin, 11.01.1944.

¹⁴ A hadbírószági eljárásra és az ehhez vezető útra vonatkozólag lásd Buzási 1963, 87–114.; A. Sajti 2004, 288–306.; Kaló 2010, 117–133.; von Klimó 2018, 45–72.

¹⁵ PA AA RZ 214/101161. 212–215. Ernst Kienast SS-Obersturmführer jelentése Magyarországról. 1943. december 11.

¹⁶ Zöldy Márton csendőrszázados is átszökött Németországba, viszont az ő szökése nem jelenik meg a német külügyi iratokban.

¹⁷ Ernst Kaltenbrunner jelentése alapján az RSHA-nak sem sikerült hozzáférnie az ügy aktáihoz. PA AA RZ 214/101162. 67. Ernst Kaltenbrunner. Fernschreiben vom 20.1.1944.

¹⁸ Walther Hewel jelentése szerint Hitler azt ajánlotta, hogy amennyiben szóba hozzák a magyarok a szökött vádlottak ügyét, akkor a délvidéki tömeggyilkosságot „tipikus zsidó manipulációnak és a történetek zsidó eltúlzásának” titulálják. PA AA RZ 214/101162. 65–66. Botschafter Hewel. Notiz für den Reichsaussenminister. Bericht des Gesandtschaftsrat Werkmeister Budapest vom 17.1.44. Telegramm Nr. 98. 1944. január 19.

belügyminiszter által fémjelzett polgári kormányzat konfliktusa, másfelől a szövetségesek 1943. október 19–30-i moszkvai külügyminisztériumi értekezletére adott reakció miatt.¹⁹ A szövetséges hatalmak első csúcstalálkozóján ugyanis azok először helyeztek kilátásba együttesen jogi felelősségre vonást a tengelyhatalmak által megszállt területeken végrehajtott háborús bűncselekményekkel kapcsolatban.²⁰

Azt a német fél jól érzékelte, hogy az 1942. januári razzia felelőseinek számonkérése nem volt független az aktuálpolitikai érdekektől. Horthy 1943. októberi kormányzói legfelsőbb elhatározása ugyan „az időközben felmerült újabb adatok”-ra hivatkozva elrendelte újból a büntető eljárást, azonban aligha állt több és kimerítőbb adat rendelkezésre, mint amit Babós József hadbíró alezredes már 1942 júniusára összeállított. A valós ok minden bizonnyal a megváltozott katonapolitikai helyzetre, elsősorban az 1943. szeptember 8-i olasz kiugrásra, valamint a magyar fél különbécze tárgyalásaira vonatkozott.²¹ 1943 májusában a magyar fél a SOE²² isztambuli képviselője felé már jelezte, hogy a szerb–magyar viszony rendezése érdekében hajlandó az 1942-es razzia elkövetőinek felelősségre vonására.²³

A német fél viszont úgy gondolta, hogy Magyarországnak a délvidéki tömeggyilkosság felelőseivel szembeni eljárás precedense nem csak a délvidéki, hanem a szovjetunióbeli megszálló politikájában is változást hozhat. Minden bizonnyal ezt a benyomást erősítette maga a magyar vezérkarfőnök, Szombathelyi Ferenc vezérezredes is a Karl Werkmeister budapesti ügyvivővel 1944. január 16-án – tehát a per fővádlottainak Németországba szökését követő napon – folytatott beszélgetése során. A Honvéd Vezérkar főnöke a „nemzeti szerencsétlenségként” megnevezett újvidéki mészárlás taglalása során elsősorban, mint a hadsereg működését és fegyelmét negatívan befolyásoló tényezőként utalt a törvénytelen kivégzésekre, valamint a honvéd haderő fosztogatásaira – külön kiemelve az 1941. nyári keletgalíciai tapasztalatokat. A katonai professzió és a hadviselés szempontjából szükségtelen erőszakalkalmazás dilemmájának feloldására saját megkülönböztetéssel élt a német diplomata számára: „Ilyen intézkedéseket [bírói eljárás nélküli tömeges

¹⁹ Ezt az összefüggést Ernst Kienast SS- Obersturmführer vázolta fel először az RSHA munkatársaként a külügyminisztériumnak, viszont az a tény, hogy ennek rövidített változatát Karl Werkmeister, a budapesti német követség tanácsosának a Szombathelyivel folytatott beszélgetéséhez is csatolták, ami a külügyi elfogadottságára is utal. PA AA RZ 214/101162. 26–28. Hochverratsprozeß – Szeged.

²⁰ Halmosy 1983, 557–561. A háborús bűnösök felelősségére vonatkozó negyedik nyilatkozatot lásd Uo. 560–561.

²¹ A. Sajti 2004, 301–302.; Kádár Gyula vezérkari ezredes visszaemlékezéseiben ezzel kapcsolatban szkeptikus volt, véleménye szerint „a nyugatiakat nem nagyon érdekelte, hogy mi történt Újvidéken, ennél jóval nagyobb és gyakoribb kegyetlenkedésekkel sem törődtek. A magyar kormány is tisztában volt azzal, hogy a felelősségre vonással sokat ugyan nem törleszt.” Kádár 1978, 2. köt. 641.

²² Special Operations Executive (Különleges Műveletek Parancsnoksága) a tengelyhatalmi államok ellenőrzése alatt álló területeken diverziós műveletek végrehajtására és a helyi ellenállás támogatására 1940. július 22-én létrehozott brit titkosszolgálati szerv. 1943-ban a titkos magyar–angolszász kapcsolatfelvétel SOE isztambuli hírszerző központján keresztül valósult meg.

²³ Juhász 1978, 145–146.; Korábban Schrecker Károlyi magyar megbízott H. Knatchbull–Hugessen ankarai brit nagykövetnek elküldött memorandumában is szól a bácskai razzia felelősségre vonásának kérdéséről, de ekkor még a német követség és a magyar tábornokok szolidaritásának nyomása miatt ezt nem lehetett végigvinni. Uo. 121–122.

kivégzések] végrehajthatnak politikai szervezetek – pl. a cseka (sic!)²⁴ –, de nem reguláris csapatok. Nem tud arról, hogy a német hadsereg megölt volna lengyeleket és oroszokat, tehát neki is mindent el kell követnie, hogy a honvédséghez tartozók ilyen túlkapásait minden időkre megakadályozza”.²⁵

Habár Szombathelyi látszólag felmentette a német haderőt a keleti fronton a háborús bűnök elkövetéseinek vádja alól, a szovjet állambiztonság könnyen analógiába állítható volt a katonai közigazgatás mellett kiépült, a magasabb SS és rendőri vezetők (Höherer SS- und Polizeiführer, HSSPF) által irányított SS alakulatok rendszerével. A fentebbi áthallást a németek számára az a tény is megerősíthette, hogy Lakatos parancsában is különválasztva találhatjuk ezt a két funkciót, ugyanis a 4. pont az SD²⁶ mint „német különleges egység” hatáskörébe utalja a megtorlások kérdését.

A német fél értelmezésével szemben azonban nincs arra vonatkozó forrásunk, hogy a magyar politikai vagy katonai vezetést aggasztották volna a magyar csapatoknak a szovjet polgári lakossággal szembeni erőszak politikai következményei. Ez igaz a moszkvai értekezlet visszhangjára is, ugyanis a moszkvai konferencián kiadott nyilatkozat háborús bűnökre vonatkozó része különösebben nem foglalkoztatta a magyar politikai elitet, inkább a háború utáni területi rendezésre és a második frontra vonatkozó – vélt vagy valós – információkra irányult a figyelem.²⁷ Az atrocitásokra csupán annyiban reagáltak, hogy korlátozták a hadműveleti területről való információáramlást, megtiltva a tömeggyilkosságokról való fényképek készítését,²⁸ illetve az ezekről szóló hírek publikálását.²⁹

Mindez annak tükrében is szembe tűnő, hogy 1943-ra a Szovjetunió nem csupán a saját propagandájában,³⁰ hanem diplomáciai téren is foglalkozott a magyar haderő által elkövetett bűncselekményekkel. Sztálin már Anthony Eden brit külügyminiszter 1941. decemberi moszkvai látogatása során a magyar megszálló erők által elkövetett atrocitásokra hivatkozva helyezett kilátásba büntetést Magyarországgal szemben a

²⁴ A Cseka a szovjet titkosrendőrség megnevezése 1917 és 1922 között. Megnevezése az orosz ВЧК rövidítésből ered (Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете народных комиссаров РСФСР, Összoroszárszági Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs elleni Harcra). A második világháború időszakában a titkosszolgálati és államrendészeti feladatokat már az 1934-ben alapított NKVD (Народный комиссариат внутренних дел, Belügyi Népbiztosság) látta el, azonban a közbeszédben gyakran még a szovjet elnyomó szervezet korábbi megnevezését használták az NKVD-re.

²⁵ Juhász et al. 1968, 761–762.; Az eredeti jelentést lásd PA AA RZ 214/101162. 23–25. Bericht des Gesandtschaftsrat Werkmeister Budapest vom 17.1.44. Telegramm Nr. 98. 1944. január 16.; Hasonló különbségtételt a tisztikarnak kiadott tiszti parancsában is megfogalmazott a vezérkarfőnök. „Csak idegen zsoldos hadseregek cselekedtek úgy, mint ahogy ez történt [1942. januári újvidéki razzia]. Az ilyen execució csak egészen különleges, erre a célra felállított rendőrség hatásköre lehet, de nem katonatisztké és katonáké. Ezt katonáktól soha, sehol sem követelték és nálunk sem követelte soha senki.” ÁBTL 3.1.9. V-101594/1. 266. 59120/el.4.vkf.-1944. Tiszti parancs, 1944. január 21.

²⁶ SD (Sicherheitsdienst, Biztonsági Szolgálat) 1931-ben az SS-en belül létrehozott előbb párt, majd állami hírszerző és elhárító szervezet, 1939-től az RSHA részeként működött. A megszállt szovjet területen az SD-nek döntő szerepe volt az itt élő zsidók legyilkolásában, valamint a polgári lakosság terrorizálásában.

²⁷ Lásd például MNL OL K 64 1943-24. 579./res.pol.-1943. Moszkvai konferencia eredménye; Uo. K 63 268. dob. 1943-21/1. 362/pol.-1943. Karl Megerle cikke a Berliner Börsezeitungban november hó 14-én. Berlin, 1943. november 20.; Székér 2011, 438–439; 446; 448.

²⁸ Fóris 2014, 341–343., Ungváry 2015, 224–225.

²⁹ Lásd például Fóris 2019, 173–185.

³⁰ Fóris 2022, 86.

háború végén.³¹ Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyi népbiztos 1943 júniusában ugyancsak egyértelművé tette, hogy a „magyar népnek” is felelősséget kell viselnie „azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el”.³²

A megmaradt iratanyag alapján csupán a szovjet fogságba esett hadifoglyok ügye kapcsán jelent meg a magyar fél felelősségének kérdése. A magyar 2. hadsereg 1943. januári vereségét követően a magyar fél a szófiai követségen keresztül próbálta felvenni a kapcsolatot a szovjetekkel a szovjet fogságba esett magyar katonák ügyében. A szovjet fél viszont az adatszolgáltatást elutasította arra hivatkozva, hogy a magyar csapatok háborús bűnök sorozatát követték el a megszállt területeken.³³ Mindezt jelezték a hadvezetés irányába is, ahonnan a Honvédelmi Minisztérium 21. (hadifogoly) osztálya élesen elutasította a szovjet fél vádjait. „A magyar csapatok szovjet területeken sohasem követtek el kegyetlenkedéseket sem a lakossággal, sem a szovjet hadifoglyokkal [szemben]. Legfeljebb az történhetett meg, hogy olyan partizánokat, akikről bebizonyosodott, hogy foglyul ejtett magyar katonákat kínoztak és megöltek, haditörvényszéki eljárást követő ítélet után kivégeztek”³⁴ – reagált a felmerült vádakra a Honvédelmi Minisztérium 1943 májusában. Az erőszakettek hasonló legitimációjával nem először találkozhattak a magyar polgári szervek. 1942 szeptemberében a belügyminiszter a szovjet hadművelleti területen végrehajtott megtorlásokról készített fényképek elkobzását követelte. A Honvéd Vezérkar főnökének 2. osztálya viszont ezt nem tartotta szükségesnek arra hivatkozva, hogy „az orosz hadszíntéren olyan ellenséggel állunk szemben, akiknek éppen a módszerei közé tartozik a kegyetlenségek és ok nélküli vérengzések elkövetése. Ezen közismert kegyetlenkedések ellensúlyozására nem is árt az, ha a közvélemény egy-egy ilyen megtorló eljárásról tájékozódva lesz”.³⁵

A Magyar Királyi Honvédség – a többi hadviselőhöz hasonlóan – legitimnek tartotta a partizánokkal szembeni radikális fellépést. A szárazföldi háború szabályaira vonatkozó 1899-es hágai egyezmény is a hadijogon kívül állóknak tartotta azokat a fegyvereseket, akik nem tettek eleget a kombattáns státusz egyezményben meghatározott feltételeinek.³⁶ Az irregulárisokkal szembeni fellépést pedig tovább radikalizálta, hogy maguk a partizánok is – főleg a háború első szakaszában – a fogságba esett ellenséget – nem egyszer kínzást követően, holttestük meggyalázása mellett – jellemzően kivégezték.³⁷ A partizánellenes vállalkozások, valamint a

³¹ Juhász 1987, 20.

³² Juhász 1978, 158–159.; A magyar nép szovjet politika szerinti háborús felelősségéről lásd még Uo. 179–180.

³³ MNL OL K 63 260 cs. 1943-24/7 - 25/pol-1943. A szovjet kormány válasza a bolgár követség érdeklődésére. Szófia, 1943. március 11.

³⁴ MNL OL K 63 260. cs. 1943-24-/7. – 29603./eln.21.-1943. A szovjet kormány válasza a hadifoglyainkról adandó felvilágosítás tárgyában. Budapest, 1943. május 14.

³⁵ MNL OL K 149 130. dob. 1942-6-6451 – 38.521.sz./eln.2.vkf.D.-1942. Harctéri megtorló eljárásokról készült fényképek a belügyminiszternek. Budapest, 1942. október 22.

³⁶ A nemzetközi hadijogi háttérrel lásd Forgách 2020, 22–26.

³⁷ A partizánok magatartására vonatkozólag lásd Gogun 2016, 94–112.

biztosítási feladatok ellátása során viszont az áldozatok döntő hányada civil volt. A partizánok hátszágának megsemmisítésére vonatkozó taktikán túl a szovjet rendszer és a gerillahadviselés morális elítélése³⁸ is lehetővé tette mindazt, hogy a megszálló erők igazoltnak találják a „bandatámogatónak” tartott polgári lakossággal szembeni fellépést és összeegyeztethetőnek tartsák a meglévő katonai erényeikkel.³⁹ Önálló katonai közigazgatás hiányában pedig még a németekkel kritikus tisztek döntő hányada sem gondolta úgy, hogy a Szovjetunió területén fenntartott megszállási rendszerért felelősség terhelne az ott állomásozó közel 100 ezer fős magyar erőt.

Mindezt jól kifejezi a később, a kiugrási kísérletben közreműködő Utassy Loránd ezredesnek 1943 novemberi jelentése, amelyben azzal hárította a szovjet Külügyi Népbiztosságnak a magyar 2. hadsereg mögöttes területén elkövetett atrocitásokkal szembeni vádjait, hogy „szóljon helyettünk azon – most visszafoglalt – szovjet orosz területek lakosságának tárgyilagos véleménye, mely területen a magyar hadsereg megfordult”.⁴⁰ A magyar hadvezetés tagjainak háború utáni magatartásában és vallomásaiban is szembetűnik,⁴¹ hogy a magyar Honvédség alakulatai által elkövetett atrocitásokat elkövető közkatonák, csapattisztek vagy éppen a megszállók tevékenységét felügyelő parancsnokságok tagjai sem gondolták azt, hogy felelősségük lenne a Szovjetunióban történekeért.⁴²

Összességében tehát nem igazolható, hogy akár a dél-bácskai raziasorozatért felelős katonatisztek elleni per, akár a magyar politikai és katonai elit – esetleges – félelmei a szövetséges hatalmak felelősségre vonásától befolyásolták volna a parancs kiadását. Mindezt a szűkebb katonapolitikai szempontok mentén érdemes megvizsgálni az 1943. október 23-i irányelvet.

Lakatos parancsának helye a magyar megszálló politikában

Lakatos Géza altábornagy 1943 májusában Horthy bizalmasaként nyerte el az ismételten egy parancsnokság alá összevont megszálló csapatok, a Magyar Megszálló Erő parancsnokának tisztét. A megszálló csapatokon belül meglévő folyamatos fegyelmi és korrupciós problémákon túl elsősorban a 2. hadsereg vereségét követően megváltozott hadihelyzet módosult katonapolitikai elvárásainak érvényre juttatása volt a feladata. Így a kormányzat szándékaival egyezően a Magyar Megszálló Erőnek óvnia kellett a gyengén felszerelt csapatait attól, hogy a németek azokat bevessék reguláris szovjet frontalakulatokkal szemben, valamint törekednie kellett arra, hogy a Vörös Hadsereg előrenyomulása előtt a megszálló hadtestek együtt, a magyar határ felé hátráljanak. Habár Lakatos kinevezésekor a németek egy felkészült, német hadsereget

³⁸ Fóris 2021, 172.

³⁹ Ezekről lásd Boda 2023, 130–149.

⁴⁰ MNL OL K 70 297. cs. 5/c HM 84047./eln.21.-1943. Jelentés szovjet orosz tisztek és legénység személyi adatainak megküldése tárgyában. Budapest, 1943. november 26.

⁴¹ Lásd például Szombathelyi Ferenc és László Dezső megnyilatkozásait az ellenük folyó népbírósi eljárások során. ÁBTL 3.1.9. V-101594/1. 213–215. Szombathelyi Ferenc észrevételei a Budapesti Népbürokrácia vádiratára. Budapest, 1946. március 3.; Uo. V-117743. 136–138. László (Laucek) Dezső vezérezredes önéletrajza. Budapest, 1946. január 5.

⁴² Vö. Ungváry 2015, 437.

ismerő és becsülő, valamint a háború iránt elkötelezett parancsnokként tekintettek rá,⁴³ többször konfliktust is felvállalt a német felettes katonai parancsnokkal az említett célok érvényesítése érdekében.⁴⁴ Néhány héttel az elemzett parancsot megelőzően pedig Friedrich-Carl Rabe von Pappenheim vezérőrnagy, a budapesti német katonai attasé által tévesen a Megszálló Erő parancsnokságára küldött, a magyar alakulatok megbízhatóságát kétségbe vonó távirata okozott olyan konfliktust, ami Lakatos követelésére a német katonadiplomata leváltásához vezetett.⁴⁵ Az eset után a Megszálló Erő parancsnoksága és az ehhez kirendelt német összekötőtörzs között is bizalmatlan légkör alakult ki⁴⁶

A megmaradt források alapján kevésbé bizonyítható, hogy a Schellenberg által vélelmezett – és Fenyő D. Márió monográfiája nyomán a szakirodalomban is elterjedt⁴⁷ –, német megszálló politikától való elhatárolódás megtörtént volna. Lakatos a parancsnokság átvételekor kiadott parancsában még azt emelte ki, hogy a partizáncsoportok „bátor és kíméletlen fellépésünk révén a legjobban rettegett” ellenfélnek tekintsék a magyarokat.⁴⁸ Habár parancsnoki működésének második hónapjában a „kezdeményező szellemben végrehajtott támadó vállalkozásokban” látta a partizánok elleni fellépés sikerének zálogát,⁴⁹ 1943 a magyar megszálló tevékenység passzívabbá válásának időszaka, amely abban nyilvánul meg, hogy a korábban partizánellenes vállalkozásokat kezdeményező magyar csapatok jellemzően vonalbiztosítást láttak el a megszállt területeken. Emögött elsősorban a magyar csapatok alacsony morálja, az ellenséges partizánegységek megerősödése, a kiterjedt vonalbiztosítási feladatok, valamint a gyengén felszerelt magyar megszálló alakulatok reguláris szovjet egységekkel szembeni bevetése miatt a németekkel szembeni bizalmatlanságot fedezhetjük fel.⁵⁰

Ez viszont önmagában még nem jelentette a magyar csapatok polgári lakossággal szembeni kényszerintézkedések gyökeres megváltozását. Így például a vonalbiztosítási szolgálat együtt járt az aknamentesítés lakossággal való elvégeztetésével.⁵¹ Szabó László vezérőrnagynak, az 5. könnyűhadosztály egykori parancsnokának a csernyigovi

⁴³ BA MA RH 19-II/165. 167. Personalveränderungen bei den ungar. Besatzungstruppen. Budapest, 1943. május 15.

⁴⁴ A Szovjetunió területén lévő magyar csapatokra vonatkozó magyar katonapolitikai koncepcióról és Lakatos tevékenységéről lásd Dombrády 1986, 310–362; Joó 2008, 205–218; Ungváry 2015, 330; 376–378; 382; Lakatos 1992, 63–88.

⁴⁵ Kádár 1978, 2. köt. 623–624.; Lakatos 1992, 69–70.

⁴⁶ HL TGY 3908. Mészöly Elemér háborús naplója, 1. köt. 64. (1943. október 16.)

⁴⁷ Fenyő D. Márió a NARA-ban fellelhető mikrofilmanyag alapján reflektált röviden a parancsra, összekötve a magyar csapatok Kárpátokhoz vonásának tervével. Fenyő 1972, 157. A magyar szakirodalomban, Fenyő monográfiájára hivatkozva, Dombrády Lóránd is azonos értelmezését adta a parancsnak: Dombrády 1986, 340–341.

⁴⁸ HL II.1458. 1. dob. 8. sz. Megszálló Erő parancsnoksági parancs, 1943. május 19.

⁴⁹ HL II.1458. 1. dob. 2. sz. Megszálló Erő parancsnoksági bizalmas parancs, 1943. július 18.

⁵⁰ Fóris 2021, 169–171.; Ungváry 2015, 329.

⁵¹ Fóris, 2021, 252–252.; Ungváry 2015, 373–374., 388.

tábornokperben tett vallomása szerint Lakatos rendelte el az aknamentesítés ezen hadijoggal ellentétes módját.⁵²

A parancs szövegét értelmezve sem találhatjuk egyértelműnek a Schellenberg-jelentésben megjelölt szándékokat. Egyfelől, a német feladatköröktől való elhatárolódások pro forma korábban is megvoltak. A Dél Hadseregcsoporthoz 1941. szeptemberi 24-i parancsa⁵³ nyomán a Magyar Megszálló Csoport parancsnoksága már 1941. október 13-án elrendelte, hogy a „birodalomellenes törekvések és elemek (kommunisták, zsidók és hasonlóak) kinyomozása és leküzdése – amennyiben ezen elemek nincsenek besorolva az ellenséges hadseregbe – egyedül a biztonsági rendőrség és az SD (tisztagató osztagok)⁵⁴ feladatát képzik”.⁵⁵ Ugyanígy már 1942 januárjában találhatunk olyan parancsot, ami a megtorlást a helyi német parancsnokság engedélyéhez köti.⁵⁶ A zsákmányolás korlátozására vonatkozó paragrafusok is inkább jelezték a mintegy két éve folyamatosan kiadott parancsok és irányelvek ellenére, a fosztogatásokkal szembeni fellépés kudarcát,⁵⁷ mint egy új politika meglétét.

Más esetekben a konkrét német panaszokra adott választ, valamint német előírások adaptálását fedezhetjük fel. Az Északkelet-Ukrajnában valamint Brjanszk térségében lévő német megszálló parancsnokságok – így a Dél majd B Hadseregcsoporthoz mögöttes területi parancsnoksága, valamint a német 2. hadsereg, valamint német 2. páncélos-hadsereg mögöttes területi parancsnokságai – 1942 tavaszától–nyaratól megvalósítandó új, a polgári lakosságot differenciáltabban kezelő megszálló politikájának végrehajtását többek között a magyar csapatok magatartása akadályozta.⁵⁸ A Wehrmacht mögöttes területi parancsnokságai 1942 közepétől folyamatos kritikával illették a magyar csapatok falufelégetési gyakorlatát. Lakatos parancsnoksága alatt is konfliktust okozott egy hasonló ügy, amikor a 102. könnyűhadosztály – egyébként Lakatos által dicséretben részesített⁵⁹ – Csaba hadművelet során az előzetes német parancsokkal szemben,⁶⁰ nem csupán 1347 „bandagyanús elemet” telepített ki, hanem fel is égetett 22 települést.⁶¹ Ekkor a VIII. hadtest parancsnokaként László Dezső altábornagy még kiállt emellett a gyakorlat

⁵² Krausz–Varga 2013, 70.; Más vádlott részéről további, a Megszálló Erő parancsnoksága által kiadott, a lakosság elleni erőszakos fellépéssel járó partizánellenes „direktívákra” utalnak: Uo. 136.

⁵³ NARA RG 238, T-1119, roll 9, frame 0116, NOKW-541. Oberkommando der Heeresgruppe Süd Ic/AO.Abw.III. Bekämpfung reichfeindlicher Elemente. 1941. szeptember 24. Angol fordításban közli: Arad, Gutman, Margalot 1981, 388.

⁵⁴ Az eredeti német parancsban a „Sonderkommando der Sicherheitspolizei und des SD” kifejezés szerepel, azaz a „Biztonsági Rendőrség és az SD különleges egységei”. Ez a formula arra utal, hogy a Sonderkommandók mint a tömeggyilkosságokat végrehajtó bevetési csoportok (Einsatzgruppe) alegységei a Biztonsági Rendőrség és SD főnökének (Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD) alárendeltségében működtek.

⁵⁵ HL II. 1458. 1. dob. 2. sz. Magyar Megszálló Csoportparancsnoksági parancs, 1941. október 13.

⁵⁶ A 105. gyalogdandár és a Feldkommandantur 197 esetében lásd HL, II. 1458. 2. dob. 142./105.gy.dd.I.a.42.I.27. 11. sz. bizalmas dandárparancsnoksági parancs. 1942. január 27. Részben közli: Ungváry 2005, 208–209.

⁵⁷ Fóris 2021, 255–267; Ungváry 2015, 125–131; 147–148.

⁵⁸ Anderson 1999, 358–365; Helmecke 2016; Hartmann 2010, 750–761.

⁵⁹ HL II. 1458. 1. dob. 2. sz. Megszálló Erő parancsnoksági bizalmas parancs, 1943. július 18.

⁶⁰ BA MA RH 26-221/64. 221. Sicherungs-Division Ia/Ib Tgb.Nr. 468/43 geh. Unternehmen des Kgl.Ung.VII. A. K. im Raum südlich Nowosybkoff. 1943. július 2.

⁶¹ BA MA RH 26-221/64. Tagesmeldung vom 12. 7. 1943. Unternehmung „Csaba”. Lásd még a magyar csapatok magatartására Shepherd 2004, 173.

mellett arra hivatkozva, hogy „ha ez nem történik radikálisan, akkor a bandák és a lakosok nagyon rövid idő alatt visszatérnek, és újra megfertőzik a megtisztított területet”.⁶²

Maga a parancs szövege is nyíltan jelzi, hogy a partizánokhoz való differenciáltabb hozzáállás a német irányelvek adaptálását jelenti. Miközben a német parancsnokságok a dokumentumban említett engedményeket már 1941–1942 telétől megtették az átállni szándékozók felé, 1942 végén Bakay Szilárd altábornagy parancsnoki észrevételében is kiemelte, hogy károsnak tartja az átállás engedélyezését, hiszen úgyszólván csak olyan elemek jönnek át a partizáncsoportoktól, akik egyébként is gyengítették volna.⁶³

A magyar csapatok esetén – szemben az 1941. május 13-i német *Kriegsgerichtsbarkeitserlass*-szal⁶⁴ –, nem történt meg a háború elején a kollektív megtorlások elrendelésének illetékességi szabályozása, kizárólag eseti módon, jellemzően a felettes német parancsnokságok révén. Így a német 2. páncéloshadosztály mögöttes területén működő 102. és 108. könnyűhadosztályok számára már 1942 decemberében hadosztályparancsnoki beosztáshoz kötötték a megtorlások elrendelését.⁶⁵

Maga a mellékelt irányelv értelmezéséhez és valós jelentőségéhez érdemes áttekinteni azt, hogy a megszálló politika terén milyen nehézségekkel és dilemmákkal szembesült a magyar hadvezetés. Lakatos Géza parancsnokságának átvételénél több bürokratikus problémával is szembesülhetett. Egyfelől – szemben a német haderővel⁶⁶ –, a magyar honvédség sem a háború alatt, sem a háború előtt nem készített egységes szabályzatot a partizánellenes harcra vonatkozólag, a meglévő segédletek rendkívül sematikus és elnagyolt megoldásokat kínáltak a biztosítási feladatok ellátására.⁶⁷ Másfelől, egy rendkívül széttagolt parancsnoki struktúrát kellett átvennie. A Magyar Megszálló Csoport keleti és nyugati parancsnoksággá való 1942. februári szétbontását követően egészen 1943 májusáig nem volt egységes parancsnoksága a szovjet hadművelleti területen lévő magyar megszálló csapatoknak. Tovább nehezítette a helyzet átlátását, hogy csoportparancsnokságok alatt sereg-, de sokszor csapattest szinten is más-más német parancsnokság alá volt rendelve, amelynek keretében eltérő német parancsokhoz, irányelvekhez igazodtak. 1943 közepén pedig egy átfogó átcsoportosítás zajlott le a megszálló csapatok körében.⁶⁸ Mindezek a körülmények

⁶² BA MA RH 26-221/50a. 177/kgf.ung.VIII.A.K.Abt.Ia.4.7.43. Umgruppierung der 102.le.Div.

⁶³ HL II. 1519. 3984./K.megsz.csop.I.a.42.XI.20. Parancsnoki észrevételek. A magyar és német haderő partizánpolitikájáról lásd Fóris 2021, 173–195.; Ungváry, 2015, 51–70.

⁶⁴ Teljes megnevezése: Erlass über die Ausübung der Kriegsgerichtsbarkeit im Gebiet „Barbarossa“ und über besondere Maßnahmen der Truppe (Rendelet a hadbíráskodás gyakorlásáról a „Barbarossa” területén és a csapatok különleges intézkedéseiről). Ennek részletes elemzését lásd Römer 2008, 53–99.

⁶⁵ BA MA RH 21-2/489. 3. Pz.A.O.K. 2. Abt. Ia Nr. 3144/42 geh. Kampfanweisung für die Bandenbekämpfung im Osten. 1942. december 24.; Ungváry 2015, 68–69.

⁶⁶ Például: BA MA RW 4/1341. Kampfanweisung für die Bandenbekämpfung im Osten, 1942. november 11.

⁶⁷ Fóris 2021, 72–81.

⁶⁸ Az 1943-as átcsoportosítások részleteiről lásd Csima 1961, 132–138.; Ungváry 2015, 326–330.

megkövetelték, hogy a Megszálló Erő parancsnoksága egységesítse a partizánellenes fellépésre vonatkozó parancsokat.

Emellett a megszállás két éve során a magyar hadvezetés is szembesült azzal a dilemmával, hogy miképp viszonyuljon a partizánveszélyes területeken a polgári lakossághoz. A Harcászati Szabályzat ugyan előírta, hogy „nyugodt vagy éppen barátságos érzelmű lakossággal szemben a kíméletlen eljárás éppoly hiba, mint az ellenséges érzelművel szemben az erélytelenség”,⁶⁹ a korai német irányelvekhez hasonlóan a magyar parancsok a „szigorúbb” és „erélyesebb” fellépést preferálták a lakossággal szemben. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy 1941–1942 folyamán végrehajtott partizánellenes vállalkozások során a lakosságot egyöntetűen partizántámogatónak ítélték, nem foglalkozva a partizánokkal való együttműködés mértékével, annak okaival, vagy az irreguláris alakulatok részéről a helyiek kényszerítésével, illetve kollektív büntetéseket alkalmaztak velük szemben annak jegyében, hogy ha a partizáncsoportokat nem is sikerül bekeríteni és megsemmisíteni, legalább a háterszágukkal kapcsolatban tegyék meg ezt. 1942 közepétől előbb a különböző mögöttes területi parancsnokságok, majd az OKW részéről is egyértelművé vált, hogy hatékonyan fellépni az egyre erősödő partizánmozgalommal szemben, valamint gazdaságilag kihasználni a megszállt területeket csak akkor képesek, ha differenciáltabban alkalmazzák a megtorlást a polgári lakossággal szemben. Ez a törekvés német részről is korlátozott eredményekkel járt. Mire 1942–1943 fordulójára meghozták a döntést a német szervek, addigra az 1941 folyamán még a megszállókkal szimpatizáló lakosság jelentős hányada már csalódott a tengelyhatalmakban. Emellett pedig a partizánellenes hadviselésnek az SS hatáskörébe utalása, a német gazdaság fokozottabb munkaigényét kiszolgáló „embervadászat” jellegű munkaerőtoborzása, valamint a német haderő visszavonulását kísérő felperzselt föld taktikája fokozott erőszakkal járt a polgári lakosság számára. Mindezen ellentmondások ellenére is, a lakosság differenciált kezelésére vonatkozó német irányelveket fokozatosan adaptálták a magyar parancsnokságok.⁷⁰

Lakatos Géza parancsnokként felismerhette, hogy a lakossággal szembeni aránytalan repressziók kontraproduktívá teszik a biztosítási feladatok ellátást. Emlékirataiban a német megszállópolitikát kárhóztatta, mivel a lakossággal szembeni politikával – elsősorban a kényszermunkára való elhurcolással – a partizánok karjaiba hajtja a helyi lakosokat.⁷¹ Ennek keretében érdekelt volt abban, hogy a beosztott alakulatok se kövessenek el szükségtelen atrocitásokat, különösen figyelembe véve a magyar csapatok új elhelyezését. Október 8-án a Megszálló Erő parancsnokságát Kijevből az 1939-ig Lengyelországhoz tartozó Kremenecke helyezték át.⁷² Habár Kovpak 1943. július–augusztusi kárpáti portyáját követően a nyugat-ukrán területeken is megjelentek a szovjet partizánok, domináns erőként a szovjetellenes

⁶⁹ Harcászati Szabályzat. II. rész. 1939. 72. (20. § 179.)

⁷⁰ A szovjetunióbeli német megszállók 1942–1943-as stratégiai dilemmáira lásd Mulligan 1988; A magyar recepcióról lásd Fóris 2021; Ungváry 2015.

⁷¹ Lakatos 1992, 65–66.; Hasonlóan gondolkodott a Megszálló Erő vezérkari főnöke is.

⁷² Lakatos 1992, 69.

lengyel Honi Hadsereg, valamint az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) volt jelen. Ilyen módon a politikai következmények inkább az ezekkel a szervezetekkel való viszonyban, s nem a szövetségesek felé tett gesztusban érhetők tetten.⁷³ Ebben az időben a Megszálló Erő parancsnokságának I.b osztályának vezetőjén, Padányi Jenő alezredesen keresztül mindkét ellenállási mozgalommal felvették a kapcsolatot. Padányi 1943 szeptemberében már egyeztetett a Honi Hadsereggel. Októberben pedig ugyancsak Padányi vezetésével a Megszálló Erő küldöttsége az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkarával egyezett meg, aminek részeként vállalták, hogy a magyar haderő nem folytat akciót az UPA és a helyi ukrán lakosság ellen, valamint a németek hasonló akcióiból is próbál kimaradni.⁷⁴ Ezeket az egyeztetéseket követve a megtorlásra vonatkozó parancs kiadásának napjaiban a Megszálló Erő parancsnoksága is „nagyobb szabású akciót” készítettek elő az ukránok „megnyerésére”.⁷⁵ Az elkövetkező hetekben pedig kifejezetten „a nemzeti ukránokkal való megbékélést illetően” igyekeztek elérni a magyar megszállók, hogy a németek mérsékeljék a polgári lakossággal szembeni megtorlást.⁷⁶

Viszont ezeket a lépéseket sem értelmezhetjük önmagában németellenes lépésnek. A magyar parancsnokok – legalább részben – egyeztettek a németekkel az UPA-val való kapcsolattartásról,⁷⁷ 1943–1944 folyamán egyes német parancsnokok is próbáltak időleges együttműködéseket kötni a szovjetellenes nemzeti ellenállási csoportokkal a szovjet partizánokkal szemben.⁷⁸

Összegzés

Összességében Lakatos Géza parancsát inkább tekinthetjük a magyar megszálló politika professzionálódásának, mint a Kállay-féle bel-, kül- és katonapolitika részének. A német vélelmekkel szemben a parancskiadás és az 1942-es dél-bácskai razzia felelősei elleni büntetőeljárás között nem volt összefüggés. Ugyancsak nincs nyoma annak, hogy a magyar politikai és katonai elit tartott volna attól, hogy a Szovjetunió területén elkövetett háborús bűncselekményekért felelősségre vonhatják őket. A parancs kiadásának értelmét akkor nyeri el, ha a nagypolitikai szempontok helyett a magyar megszálló csapatok irányítása során 1943 második felében előkerülő kihívásokat tekintjük át. Ebből a szempontból a legfontosabb nehézséget az jelentette, hogy az 1943 májusáig két külön parancsnokság – Nyugati és Keleti Megszálló Csoport – alárendeltségében működő, a vezénylet tekintetében eltérő német magasabb parancsnokságok alá tartozó, térben rendkívül szétagoltan elhelyezkedő magyar biztosító alakulatok esetében kellett közös alapra helyezni a partizánellenes

⁷³ Vö. Парія 2014, 124–125.

⁷⁴ Парія 2014, 118–128.; Ungváry 2015, 358., 361.

⁷⁵ HL TGY 3908. Mészöly Elemér háborús naplója, 1. köt. 64. (1943. október 16.)

⁷⁶ Lásd például HL TGY 3908. Mészöly Elemér háborús naplója, 2. köt. 11. (1943. november 30.), 14. (1943. december 6.), 21. (1944. január 18.)

⁷⁷ Olchváry 1974, 101., 106.

⁷⁸ Chiari 2003, 497–530.; Кульчицький 2005, 188–199.

hadviselést. Ez a kihívás különösen jelen volt annak tükrében, hogy amíg az irreguláris erőkkel szembeni fellépés külön szabályzatokban történő meghatározása német részről megtörtént, a Honvédség esetében mindez hiányzott.

A partizánellenes harc során alkalmazható megtorlások szabályozása is ennek a folyamatnak a részét képezte. Ennek során egyszerre történt meg a Wehrmacht megszálló erői által kiadott, a polgári lakosságot és a partizánmozgalomhoz lazábban kötődő személyeket (kényszersorozottak, partizánokat kiszolgáló polgári lakosság) differenciáltabban kezelő parancsok adaptálása, valamint annak felismerése magyar részről is, hogy a korábban summásan „bandatámogatóként” számon tartott lakosság elleni fellépés több szempontból is kontraproduktív volt. A differenciálatlan kollektív megtorlások a lakosság megszállókkal való együttműködésének hajlandóságát csökkentették, a repressziók elől az erdőbe menekülőket a szovjet ellenállók használhatták fel, a helyi gazdasági lehetőségeket megsemmisítette, a partizánellenes vállalkozásokat kísérő fosztogatások és más kilengések pedig fegyelmi problémák sorát hozták magukkal. Mindemellett a lengyel és ukrán nemzeti ellenállási mozgalmakkal való fegyverszünet és együttműködés kialakításának alapvető feltétele volt, hogy a magyar haderő ne lépjen fel az említett szovjetellenes erők védelme alatt élő polgári lakossággal szemben.

Ilyen módon a partizánellenes hadviselés során használható eszközök korlátozása, a büntetések jogkörének és mértékének differenciálását nem tekinthetjük önmagában csak a harc „humanizálódásának”, hanem ugyanannyira a professzionalizálódásának is. Amint maga Lakatos vezérezredes is megfogalmazta a feldolgozott irányelvben: „A harc során bekövetkező bármilyen túlkapás aláássa a csapatok fegyelmét és harci morálját, ezáltal veszélyeztetik a harcoló csapatok biztonságát.”

A magyar megszálló csapatok biztosító tevékenységének utolsó, 1944 tavaszáig tartó szakaszában a vizsgált irányelv utasításai megmutatkoztak. A megszálló csapatok átcsoportosítása alkalmával a magyar csapatok elhatárolták magukat a belső igazgatási feladatoktól.⁷⁹ Ugyancsak nem ismert, hogy a korábbiakhoz hasonló mérvű és áldozattal járó partizánellenes vállalkozásokban és hadműveletekbe vonták volna be a magyar haderőt. Ez viszont önmagában nem jelenti azt, hogy a magyar haderő ne követett volna el atrocitásokat a polgári lakossággal szemben.⁸⁰ 1943–1944 telén is éltek a falufelégetés eszközével a magyar egységek, és fosztogatásokat is követtek el a polgári lakossággal szemben. Az ismert kisebb mérvű partizánellenes vállalkozások adatainál is azt láthatjuk, hogy a korábbi időszakhoz hasonlóan, alacsony saját veszteségre nagy, partizánnak minősített veszteség jut kevés zsákmányolt fegyver mellett.⁸¹ Az viszont megállapítható, hogy ebben az időszakban a fosztogatási ügyekben határozottan léptek fel a magyar hadbíróságok. Ugyancsak 1943

⁷⁹ Ungváry 2015, 383.

⁸⁰ A felülről kezdeményezett deeszkalációs („Deeskalation von oben”) partizánpolitika korlátaira jól rámutat Christian Hartmann a német 2. hadsereg példáján: Hartmann 2010, 756–761.

⁸¹ Fóris 2021, 240–241., 273–274.; Ungváry 2015, 384–385.

decemberéről ismert az az egyedüli két eset, amikor magyar katonákat polgári személyek meggyilkolásáért ítélték halálra és végeztek ki.⁸²

Melléklet⁸³

Titkos!⁸⁴

1919./megsz.ero.I.a.1943.10.21.⁸⁵

Megtorlás a bandák ellen

A bandaháborúban alkalmazott megtorlással kapcsolatban már két alkalommal adtam ki irányelveket (288/megsz.ero.I.a.1943.6.2 und 197/megsz.ero.I.b.1943.6.24).⁸⁶ Ezenkívül a hadtestparancsnokságok⁸⁷ is adtak ki rendeleteket ez ügyben.

Annak érdekében, hogy a jövőben a bandákkal szembeni irányelvre vonatkozóan egységes felfogás álljon fenn, általános tájékoztatásul a következőket rendelem el:

A m. kir. megszálló csapatok, amiknek a megszállt keleti területeken a rendet és a nyugalmat fenn kell tartaniuk, biztosítaniuk kell a közúti és vasúti forgalmat, ezenkívül a bandákat is ártalmatlanítaniuk kell, nagyon nehéz dolga van, hiszen egy alattomos, mindenre képes, központilag irányított ellenséggel kell megküzdeniük, ami ráadásul jórészt fanatikus kommunista eszmékkel van átitatva.

A szinte naponta ismétlődő, kisebb támpontokat, kisebb egységeket, utánpótlási útvonalakat, futárokat, gépjárműveket ért alattomos támadások azt bizonyítják, hogy itt egy jól szervezett, központilag irányított, [hadi] anyaggal bőven ellátott bandával van dolgunk. Mindez arra irányul, hogy állandó nyugtalansággal és egyre növekvő veszteségekkel egyre inkább gyengítsék biztosító csapataink erőit.

Különbséget téve a kemény harc és az emberi kegyetlenség között, összegezve az alábbiakat rendelem el:

1. Azokkal a személyekkel szemben, akik fegyverrel a kézben ellenállnak, kíméletlenül kell bánni, nemtől és kortól függetlenül, amíg teljesen meg nem semmisülnek.

A magyar lovagias szellem és az őseinktől örökölt egyenes hadviselés azonban nem tűr kegyetlenséget, embertelen kínzást a legyőzött ellenséggel szemben, ezért különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy az ellenség legyőzésekor illetve leküzdésekor kerüljük a szükségtelen gyilkosságokat és különösen az teljes falvak kiirtását megtorlásként.

⁸² Vö. Ungváry 2015, 145–148.

⁸³ A mellékelt dokumentum a tanulmány szerzőjének fordítása.

⁸⁴ Vörös színű pecsét.

⁸⁵ Eredetileg: 1919./Besatzungskräfte. I.a.21.10.1943. Magyar csapatok német nyelvű parancsainál jellemzően az iktatószámot is lefordították németre, ezért indokolt az iktatószám magyarra fordítása.

⁸⁶ Az eredeti szövegben: 288/Besatzungskräfte.I.a.2.6.1943., 197/Besatzungskräfte.I.b.24.6.1943. Sem a Megszálló Erő iratanyagában (HL II. 1458.), sem más, az eddigi kutatások során feltárt magyar illetve német iratanyagban nem maradtak fenn ezek a dokumentumok.

⁸⁷ M. kir. VII. illetve VIII. honvéd hadtestparancsnokság.

Ennek a folyamatnak messzemenő, számunkra kedvezőtlen politikai következményei lehetnek.

2. Gondoskodnunk kell arról, hogy a harcban részt nem vevő polgári lakossággal szemben ne kövessünk el feleslegesen kegyetlenséget, mert ezzel csak még inkább elvadítjuk a lakosságot. Máskülönben az eredmény az, hogy a bandák újra és újra feltöltődnek a lakosság köreiből. Bármely parancsnok, aki a polgári személyek ellen elkövetett alaptalan kényszerintézkedésekről, rablásról, csonkításról, kínzásról stb. hall, ezeket az eseményeket szigorúan ki kell vizsgálnia és az eredményt a büntetőfeljelentéssel együtt a felettes hatóságnak kell előterjesztenie.

A harc során bekövetkező bármilyen túlkapás aláássa a csapatok fegyelmét és harci morálját, ezáltal veszélyeztetik a harcoló csapatok biztonságát.

3. Minden megtorlásért, akár a vállalkozások, akár a tisztogató akciók során, egyes-egyedül a német különleges egységek [Sonderverbände] (SD) illetékesek. Egyedül csak ezek jogosultak megtorlást végrehajtani. Ezért kívánatos minden vállalkozáshoz kérni különleges kötelekeket [Sonderformation]. Ezek majd a birtokba vett területeket megtisztítják.

Ha egyes vállalkozásoknál nem állnak rendelkezésre különleges kötelekek, akkor a gyanús épületek átvizsgálását a parancsnokok rendkívüli esetben elrendelhetik, és ha az épületekben fegyvert, lőszert, robbanóanyagot, gyújtóanyagot vagy rövidhullámú adót találnak az átvizsgálás során, akkor a parancsnoknak azonnal le kell tartóztatnia a ház lakóit és az elkobzott anyaggal együtt át kell adnia a német hatóságoknak.

Ha egy házkutatás során tüzet nyitnak a csapatokra, vagy bármilyen más támadást kísérelnek meg, akkor a támadókat a legkegyetlenebb eszközökkel kell leküzdeni.

4. Tekintettel arra, hogy egyes falvakban a Honvédség tagjait orvul lelőtték és ha itt megtorlásokat hajtanak végre, a német katonai és polgári hatóságok csak alaposan lefolytatott vizsgálat után adnak felhatalmazást a megtorlások végrehajtására. Minden esetben a megtorlást végrehajtó parancsnoknak a [megtorlás] végrehajtás[a] előtt a hivatalos német szervvel együtt helyben, pontosan tájékozódnia kell a történekről.

5. Hadisarc megtorlasként való kivetése a gyakorlatban előnytelen. Nem tartom szükségesnek és nem engedélyezem, mert nem mutatnak elrettentő példát és csak tovább keserítik a lakosságot, mivel úgy vélik, hogy az a vád, hogy ők (a lakosság) szimpatizálnak a bandákkal, csak ürügy a magyar csapatoknak az idegen tulajdon lefoglalására.

6. A hadizsákmány fogalmának és ennek a hadizsákmánynak a bandaharcokban való felhasználásának tisztázására a következőket rendelem el.

a) A hadizsákmány csak az ellenséges hadviselő fél tulajdonát képezi. Ebben az értelemben a hadizsákmány fogalmát a bandák tulajdonára is alkalmazzák azzal a kiegészítéssel, hogy a bandatagok tulajdonában lévő egyéni javakat is hadizsákmányként kell kezelni.

b) A kiürített falvakban vagy községekben a gazdátlanul legelő szarvasmarhák nem minősülnek hadizsákmányoknak. Ezeket az állatokat össze kell terelni annak elkerülése érdekében, hogy a bandák újból elhajtsák. Az összegyűjtött állatállományt

az illetékes kerületi mezőgazdasági vezetőnek [Kreislandwirtschaft]⁸⁸ kell beszolgáltatni, mindeközben az átadott állatok számát pedig le kell jelenteni.

c) A zsákmányolt tulajdon nem a zsákmányoló vagy az érintett csapat tulajdona, hanem a honvéd katonai igazgatás tulajdona. A zsákmány eltulajdonításával a katonai büntetőtörvénykönyv 113. §-a,⁸⁹ a rablásról szóló cikkben foglalkozik.

7. Az elfogott bandatagokkal szemben a német haderő főparancsnokságának [Oberkommando der Wehrmacht] a magyar csapatokra is vonatkozó határozatai alapján járnak el.⁹⁰

a) Bármely bandatag, akit elfognak vagy megadja magát, elvben hadifogolynak minősül. Az egyes parancsnok belátására van bízva, hogy a körülményektől és saját megítélésétől függően hadifogolyként kezelje azokat a személyeket is, akiket a harctéren találtak és akik bár nem tagjai a bandának, nem vettek részt a harcban sem, de bandasegítőnek tekinthetők.

b) Kivételt képeznek a hadifoglyokkal való bánásmód alól azok a bandatagok, akik nem a harcok során, fegyverrel vagy fegyver nélkül, [az általuk viselt] ruházattól teljesen függetlenül,⁹¹ jelentkeznek német vagy szövetséges haderőnél. Ezeket átállónak kell tekinteni. A német vagy valamely [német] szövetséges egyenruhában elkapott bandatagokat (nem átállók) alapos kihallgatás után agyon kell lőni.

c) Ha a banditák vagy a bandasegítők különösen alattomosan viselkednek, akkor a legalább hadosztályparancsnoki ranggal⁹² rendelkező parancsnoknak kell döntenie arról, hogy szabad-e foglyot ejteni, illetve, hogy a harctéren foglyul ejtett lakosságot agyon lehet-e lőni. Erre vonatkozó parancs nélkül a helyi parancsnokoknak a körülményeknek megfelelően saját felelősségükre kell cselekedniük.

8. Ez az utasítás érvényteleníti az összes korábbi utasításomat.

1943. 10. 23. A parancsot a fent említett parancsnokok stb. kapják meg.

v[itéz]. Lakatos

vezérezredes

PA AA RZ 214/101162. 40–44. Gépelt. (Másolata: Uo. 47–51.)

⁸⁸ A szövegben Kreislandwirtschaft, helyesen Kreislandwirt vagy Kreislandwirtschaftsführer. A megszállt szovjet területeken a német gazdasági igazgatás legalsóbb egy-egy rajonért, körzetért (Kreis) felelős szerveinek vezetői.

⁸⁹ 1930. évi II. törvénycikk: „113. § Az a katonai egyén, aki háború idején nagyobb fegyveres erő gyülekezése által a lakosságban előidézett benyomás felhasználásával:

1. idegen ingó dolgot annak birtokolásától vagy birlalójától oly célból vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, 2. abból a célból, hogy magának vagy másnak jogtalanul vagyoni hasznot szerezzen, harácsol vagy sarcol, egy évtől öt évig, súlyos esetben öt évtől tíz évig terjedhető börtönnel büntetendő; ha azonban az elvett, harácsol vagy sarcolt ingó értékek”

⁹⁰ Az OKW részéről előbb 1942 decemberében az átállók életét garantálták, majd 1943 júliusától a szénbányászathoz szükséges kényszermunka garantálása érdekében kiterjesztették ezt minden partizánfogolyra. Ezeknél az utasításoknál is – hasonlóan az ismertetett parancshoz – a német vagy szövetséges hadsereg egyenruhájában elfogottak jelentettek kivételt. Hesse 1981, 194–195.

⁹¹ Ennek kihangsúlyozása azért fontos, mert az 1907-es hágai egyezmény a hadviselő fél fogalmát többek között az alapján határozta meg, hogy a harcolók „meghatározott megkülönböztető jelvényt viselnek, amely messziről felismerhető”, amely követelménynek a rendszeresített katonai egyenruha tesz eleget.

⁹² Helyesen: beosztással.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.1.9. V-101594/1. Szombathelyi Ferenc vizsgálati dossziéja

3.1.9. V-117743. László Dezső vizsgálati dossziéja

BA MA – Bundesarchiv Militärarchiv

RH 19-II Oberkommando der Heeresgruppe Mitte

RH 19-II/165. Bd. 2/1. Einsatz ungarischer Stäbe und Verbände im Bereich der Heeresgruppe Mitte

RH 21-2 Panzer-Armeeoberkommando 2

RH 21-2/489. Sonderanlagen zum Kriegstagebuch Nr. 3. Bd. 38: Allgemeine Befehle zur Bandenbekämpfung

RH 26-221 221. Sicherungs-Division

RH 26-221/50a Anlagen zum Kriegstagebuch Ia Nr. 6. Bd. 1/3.

RH 26-221/64. Sonderanlagen zum Kriegstagebuch Ia Nr. 6. Bd. 16: Unternehmen "Csobo" (oder Csaba) der 102. le. ung. Div. (südl. Nowosybkoff, Zeit 4. - 11. Juli)

RW 4 OKW / Wehrmachtführungsstab

RW 4/1341. Kampfanweisung für die Bandenbekämpfung im Osten, 11. 11. 1942

HL – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár

II. 1458. M. kir. Megszálló Erők Parancsnoksága

II. 1519. M. kir. 46. honvéd gyalogezred

Tanulmánygyűjtemény (TGY) 3908. Mészöly Elemér vezérőrnagy: Háborús naplóm 1943.05.24. – 1943.11.11.

Honvéd Vezérkar főnökének iratai (VKF) B 243. dob. Napi helyzetjelentések 1941–1943.

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztály általános iratai

K 64 Külügyminisztérium Politikai Osztály rezervált iratai

K 70 Külügyminisztérium Jogi Osztály iratai

K 149 Belügyminisztérium rezervált iratok

NARA – National Archives and Records Administration

RG 238 T 1119. Records of The International Military Tribunal (IMT) at Nuernberg, NOKW Series, 1933–1947.

PA AA – Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

RZ 214 Auswärtiges Amt Referat D/Abteilung Inland

RZ 214/101161 Inland II geheim Ungarn, Band 6

RZ 214/101162 Inland II geheim Ungarn, Band 7

Anderson, Truman O. 1999. A Hungarian Vernichtungskrieg? Hungarian Troops and the Soviet Partisan War in Ukraine, 1942. *Militär-geschichtliche Mitteilungen*, 58 (2): 345–366.

- Arad, Yitzhak–Gutman, Yisrael–Margalit, Abraham (szerk.) 1981. *Documents on the Holocaust. Selected Sources on the Destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union*. Jerusalem: Yad Vashem.
- Boda Mihály 2023. *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat- Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika. DOI: https://doi.org/10.36250/01161_00.
<https://real.mtak.hu/228438/1/1161Amagyardakatonaierenyektortenete.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Buzási János 1963. *Az újvidéki „razzia”*. Budapest: Kossuth.
- Chiari, Bernhard 2003. Kriegslist oder Bündnis mit dem Feind? Deutsch-polnische Kontakte 1943/ 44. In Chiari, Bernhard (szerk.): *Die polnische Heimatarmee. Geschichte und Mythos der Armia Krajowa seit dem Zweiten Weltkrieg*. 497– 530. München: R. Oldenbourg. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783486596236.497>
- Csima János 1961. *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*. Budapest: HM Központi Irattára.
- Dombrády Lóránd 1986. *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest: Kossuth.
- Fenyo, D Mario 1972. *Hitler, Horthy and Hungary. German–Hungarian Relations, 1941–1944*. New Haven–London: Yale University Press.
- Forgách Gábor 2020. *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi Kiadó. <https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Forgacs%20B.pdf> (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Fóris Ákos 2014. Fotódokumentumok a magyar megszálló csapatok szovjet területeken elkövetett bűncselekményeiről. In Krausz Tamás, Barta Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén*. 341–343. Budapest: Russica Pannonicana.
- Fóris Ákos 2019. „A zsidó aranka a keresztény lucernán” – a dnyepropetrovszki zsidóság megsemmisítésének magyar leírása. In Kelemen Zoltán (szerk.): *Holokaust, csend, beszéd, emlékezet, üzenet*. 173–185. Szeged: Universitas Szeged Kiadó, Szeged.
- Fóris Ákos 2021. *A magyar megszálló politika a szovjet területeken 1941–1944*. PhD értekezés. Budapest: ELTE BTK. DOI: 10.15476/ELTE.2021.024. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61787> (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Fóris Ákos 2022. Heroes? Victims? Perpetrators? Changes in the Image of Hungarian Soldiers Fighting on the Eastern Front. *RussianStudies.Hu*, 4 (2): 83–96. DOI: 10.38210/RUSTUDH.2022.4.19. https://www.russianstudies.hu/docs/RussianStudies_2022-2_Foris.pdf (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Gogun, Alexander 2016. *Stalin's Commandos: Ukrainian Partisan Forces on the Eastern Front*. London: I. B. Tauris.
- Halmosy Dénes (szerk.) 1983. *Nemzetközi szerződések, 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései*. Budapest: Közgazdasági és Jogi–Gondolat.
- Harcászati Szabályzat. II. rész. Alaki határozványok*. 1939.
- Hartmann, Christian 2010. *Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland 1941/42*. München: Oldenbourg. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783486702262>. <https://open.ifz->

- [muenchen.de/entities/reihenband/2c0797bd-9d7b-450c-ba7a-1b35e3d70bd1](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:1-63862-p0011-9) (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Helmecke, Chris 2016. Ein »anderer« Oberbefehlshaber? Generaloberst Rudolf Schmidt und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1943. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 75 (1): 55–93. DOI: <https://doi.org/10.1515/mgzs-2016-0003>. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/mgzs-2016-0003/html> (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- Hesse, Erich 1981. *Der sowjetrussische Partisanenkrieg 1941–1944 im Spiegel deutscher Kapfanweisungen und Befehle*. Göttingen–Zürich: Musterschmidt.
- Joó András 2008. *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Budapest: Napvilág.
- Juhász Gyula (szerk.) 1978. *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth.
- Juhász Gyula 1987: *Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet, 1938–1944*. Akadémiai székfoglaló, 1985. november 29. Budapest: Akadémiai.
- Juhász Gyula et al. (szerk.) 1968. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest: Kossuth.
- Kádár Gyula 1978. *A Ludovikától Sopronköhidáig*. Budapest: Magvető.
- Kaló József 2010. *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*. PhD értekezés. Debrecen: DE BTK. <https://dea.lib.unideb.hu/items/2b6033bo-b126-4f61-b026-c40b54ce891d> (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)
- von Klimó, Árpád 2018. *Remembering Cold Days. The 1942 Massacre of Novi Sad and Hungarian Politics and Society, 1942–1989*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv7r418z>.
- Кульчицький, Станіслав Владиславович (szerk.) 2005. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси*. Київ: НАН України; Інститут історії України.
- Krausz Tamás–Varga Éva Mária (szerk.) 2013. *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest: L'Harmattan.
- Lakatos Géza 1992. *Ahogy én láttam*. Budapest: Európa.
- Mulligan, Timothy Patrick 1988. *The Politics of Illusion and Empire. German Occupation Policy in the Soviet Union, 1942–1943*. New York–Westport CT–London: Praeger.
- Olchváry István 1974. A magyar megszálló erők teljesítményei. In Dálnoki Veress Lajos (szerk.): *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). III. köt.* 65–148. München: S. n.
- Paehler, Katrin 2017. *The Third Reich's Intelligence Services The Career of Walter Schellenberg*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781316661826.
- Пагіря, Олександр 2014. *Між війною та миром: Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини*. Торонто–Львів: Літопис УПА.
- Römer, Felix 2008. „Im alten Deutschland wäre solcher Befehl nicht möglich gewesen“: Rezeption, Adaption und Umsetzung des Kriegsgerichtsbarkeitserlasses im Ostheer 1941/42. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 56 (1): 53–99. DOI:

<https://doi.org/10.1524/vfzg.2008.0003>.

[https://www.ifz-](https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2008_1_3_roemer.pdf)

[muenchen.de/heftarchiv/2008_1_3_roemer.pdf](https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2008_1_3_roemer.pdf) (Letöltés ideje: 2025. 12. 01.)

A. Sajti Enikő 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág.

Schellenberg, Walter 1997. *Walter Schellenberg emlékiratai*. Budapest: Zrínyi.

Shepherd, Ben 2004. *War in the Wild East. The German Army and Soviet Partisans*. Cambridge–London: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvjz81tq>.

Szekér Nóra (szerk.) 2021. *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Budapest–Pécs: ÁBTL–Kronosz.

Ungváry Krisztián (szerk.) 2005. *A második világháború*. Budapest: Osiris.

Ungváry Krisztián 2015. *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet*. Budapest: Osiris.